

U i T

NORGES
ARKTISKE
UNIVERSITET

Institutt for arkeologi, historie, religionsvitenskap og teologi

Fra periferi til strategisk brennpunkt

En komparativ drøfting av militærstrategiske vurderinger og interesser i nordområdene og Arktis fra 1800-tallet til begynnelsen av den kalde krigen

—

Marius O. Stenvold

HIS-3900 Masteroppgave i historie. Juni 2020

Forord

Så lenge jeg kan huske har min interesse for krigshistorie vært stor. I likhet med mange av de jeg vokste opp med ble interessen for historie vekket i en tidlig alder av store slag - fra antikken, frem til annen verdenskrig. Når denne interessen først er vekket i barndommen, er jeg nok ikke alene om å videreføre den til voksenlivet. Valget av tema for denne masteroppgaven var derfor ikke vanskelig å avgjøre, men forskerspørsmålet kom ikke like lett. Ønsket har alltid vært å skrive om krigshistorie i nord, men startarbeidet med å utarbeide en unik problemstilling var ikke lett. Takket være det gode studieforløpet ved Universitetet i Tromsø kom inspirasjonen til å se på krigshistorien i nord med ett større strategisk blikk. Slik ble det også mulig å gi oppgaven en ny dimensjon og vinkling i forhold til tidligere forskning.

Mitt største håp er derfor til de som leser denne teksten at de har hatt like stor glede og nytte av oppgaven min som det har vært for meg å skrive den.

I denne anledning vil jeg benytte sjansen til å takke min veileder Hallvard Tjelmeland og bi-veileder Tom Kristiansen for gode råd og tilbakemeldinger, og som har sørget for at denne oppgaven har opprettholdt stødig fokus. Jeg vil også takke Magnus Vollset som har bidratt til å oppklare en rekke spørsmål rundt værkrigen i Arktis. Videre vil jeg også takke Kjell-Ragnar Berge som har gitt meg en god oversikt over den tyske Lapplandsarmeens evakuering fra Norge, selv om jeg ikke fikk plass til alle detaljene rundt dette. Jeg er også takknemlig for Kjetil Korsnes mange oppklarende spørsmål jeg har hatt rundt bruken av den brente jords taktikk som jeg i denne omgang dessverre ikke fikk tatt med.

En stor takk vil jeg også rette mot mine medstudenter for et godt arbeidsmiljø. Jeg vil også takke min familie og venner oppmuntrende ord og bistand. Uten dere hadde dette ikke vært mulig.

Innhold

Forord.....	i
Kapittel 1: Innledning.....	1
1.1 Presentasjon av emnet	1
1.2 Problemstilling	1
1.3 Avgrensninger og begrepsdefinisjoner.....	2
1.3.1 Strategi	2
1.3.2 Arktis og nordområdene	4
1.4 Historiografi og kilder	5
1.5 Metodisk fremgangsmåte	8
1.6 Kapitteloversikt	10
Kapittel 2: Konseptualisering av Arktis' og nordområdenes strategiske verdi. Fra 1800-tallet til 1920-årene	13
2.1 Tidlige krigsepisoder og forestillinger om nordområdenes strategiske verdi på 1800-tallet.....	13
2.2 Arktis, i imperialismens storhetstid.....	16
2.3 Unionsoppløsning og flåtekappløp.....	18
2.4 «Den totale krigens» utbrudd, og dens strategiske innvirkning på nordområdene.....	20
2.5 Oppsummering	22
Kapittel 3: «Mellomkrigstiden» fredsbygging og militær innovasjon	25
3.1 Fra Folkeforbundet til nøytralitet	25
3.2 Ishavsimperialismen.....	28
3.3 Erobringen av luftrommet og den strategiske konsekvenser.....	30
3.4 Krigsscenarier i mellomkrigstiden	31
3.4.1 Nordområdene i tysk militærstrategisk tenkning.....	32
3.4.2 Nordområdene i engelsk militærstrategisk tenkning	33
3.4.3 Nordområdene i sovjetisk militærstrategisk tenkning	35
3.4.4 Nordområdene i norsk militærstrategisk tenkning	37
3.5 Oppsummering	39
Kapittel 4: Fra første krigsvinter til operasjon <i>Barbarossa</i>	41
4.1 Molotov-Ribbentrop-pakten	41
4.2 Vinterkrigen bryter ut.....	42
4.2.1 Passiv på vestfronten, aktiv på nordfronten.....	44
4.2.2 Norge: en nøytral aktør eller et objekt i stormaktspolitikken?	45
4.2.3 Et kappløp om Norge?.....	47
4.3 «Strategisk overfall» - krigen kommer til nordområdene	50
4.3.1 «Operasjon <i>Weserübung</i> ».....	50

4.3.2 Felles fiende, ulike målsetninger.....	52
4.3.3 Et spørsmål om et todelt Norge.....	53
4.4 Nordområdenes militærstrategiske betydning etter den tyske okkupasjonen av Norge	56
4.4.1 Kriegsmarines «triumf».....	56
4.4.2 Fra tilbaketog til raids.....	57
4.5 Oppsummering	57
Kapittel 5: «Fra nord til østfronten»	59
5.1 Operasjon Barbarossa.....	59
5.2 Nordområdene, en aktuell kandidat for «den andre fronten»?	61
5.3 Den norske eksilregjeringens innvirkning på alliert strategi	64
5.4 «Krigslykken snur»	66
5.5 Nordområdene frigjøres	69
5.6 Krigen i Arktis.....	71
5.6.1 Vestalliert okkupasjon av Island og Grønland	72
5.6.2 «Værkrigen».....	74
5.6.3 Murmanskkonvoiene	76
5.7 Oppsummering	78
Kapittel 6: Fra fred til kald krig.....	81
6.1 Internasjonale relasjoner i kjølvannet av andre verdenskrig	81
6.2 Fra brobyggingspolitikk til alliansesøking	84
6.3 Skandinavisk forsvarsunion eller Atlanterhavspakt	86
6.4 Norge i NATO.....	89
6.5 Baseproblematikken i Arktis	91
6.6 Svalbardsaken tas opp igjen	92
6.7 Baseproblematikken før 1947	95
6.8 Baseproblematikken etter 1947	99
6.9 Oppsummering og utsikt til den videre utviklingen	102
Kapittel 7: Konklusjon	105
7.1 Nordområdenes strategiske utvikling	105
7.2 Arktis' strategiske utvikling	113
7.3 Videre forskning.....	116
8.1 Litteraturliste	119
8.2 Avhandlinger.....	124
8.3 Nettkilder.....	124

Kapittel 1: Innledning

1.1 Presentasjon av emnet

Med jevne mellomrom blomstrer interessen for å diskutere og analysere Arktis' og nordområdenes militærstrategiske stilling. Rammen for disse analysene inneholder alt fra dagsaktuelle politiske problemstillinger til eldre historiske framstillinger. Felles for mange av disse fremstillingene er at de utelater en lengre tidsperiode til fordel for en bestemt tidsperiode. Av disse tidsperiodene er det andre verdenskrig, den kalde krigen og samtiden som har hatt størst oppmerksomhet. Årsakene til denne tilnærmingen av emnet er mangesidig, for det første er det tidskrevende arbeid å inkorporere flere tidsperioder inn i ett prosjekt. For det andre kan nytteverdien til et slikt prosjekt oppleves som lav i forhold til arbeidsmengden. Tross alt, når man behandler Arktis' og nordområdenes militærstrategiske stilling som emne, er det mange «etablerte sannheter» som styrer både den historiske og dagligdagse diskursen.

Utvides derimot horisonten av tidsperioder blir inntrykket av de militærstrategiske vurderingene av Arktis og nordområdene både av en varierende og vedvarende art. Fra profesjonaliseringen av krigsmakten på 1800-tallet til opptakten av den kalde krigen gjennomgikk nordområdene og Arktis som geografisk region og strategisk konsept store forandringer. I samme periode bidro en rekke faktorer som utbedring av infrastruktur, forbedring av våpenteknologi og nye strategiske doktriner til at interessen for områdene ble større. Parallelt med denne utviklingsprosessen endret flere statlige aktører sin strategiske oppfatning av Arktis. Oppgavens røde tråd vil dermed være å påvise hvordan de ulike faktorene samlet sett bidro til å trekke Arktis og nordområdene fra periferien til et strategisk brennpunkt.

1.2 Problemstilling

Forskningsspørsmålet i denne oppgaven vil ta utgangspunkt i de strategiske vurderingene og interessene som europeiske stormakter og småstater la til Arktis og nordområdene fra 1800-tallet frem til den kalde krigens begynnelse. Problemstillingens ordlyd er: *En analyse av endringer og kontinuitet for den militærstrategiske interessen i Arktis og nordområdene fra det 19. århundre til 1951.* Oppgaven vil først og fremst analysere og drøfte hvilken strategisk verdi som de europeiske stormaktene tilla regionene fra avslutning av Napoleonskrigene til begynnelsen av den kalde krigen. Videre vil analysen fremstille disse endringene i et brudd og kontinuitetsperspektiv for å avdekke og synliggjøre de strategiske faktorene som fikk

avgjørende betydning for at Arktis og nordområdene opplevde sin formative periode på 1940-tallet. Hvilke faktorer som vektlegges utdypes nærmere i metodeforklaringen. Problemstillingen åpner også opp for å utvide på spørsmålet om hvorvidt stormaktene til ulike tidsperioder var opptatte av at nordområdene skulle stå utenfor stormaktspolitikken. Likeså gir problemstillingen muligheten til å besvare spørsmålet om hvorfor det oppstod en ubalanse i Arktis mellom supermaktene under den kalde krigen.

1.3 Avgrensninger og begrepsdefinisjoner

Temaet og valg av problemstilling setter naturlig nok begrensninger på detaljnivået som er mulig å inkludere. I utgangspunktet var det et personlig ønske å strekke oppgavens tidsramme opp til samtiden, men dette ville sprengte rammene for oppgavens innhold. Som nevnt i innledningen er interessen rundt Arktis og nordområdene i dagens diskurs mest rettet mot andre verdenskrig og etterkrigstiden. Mange av de strategiske faktorene som oppgaven er ute etter å avdekke var alt etablerte i disse tidsperiodene. Derfor er det etter mitt syn mest hensiktsmessig å inkorporere tidligere tidsperioder for å styrke oppgavens særegenhet. Valget av tidsperiode faller derfor på starten av 1800-tallet, frem til den kalde krigens begynnelse på 1950-tallet.

For å konkretisere problemstillingen har jeg valgt å gi en grundigere begrepsavklaring rundt oppgavens bruk av strategi og Arktis. Til opplysning vil andre sekundære fagbegreper rundt strategi bli oppklart etter hvert som de blir brukt i oppgaven.

1.3.1 Strategi

Begrepet *strategi* har i dag mange bruksområder i det sivile samfunnet, bl.a. i norsk dagligtale, forretningslivet, samfunnsledelse og undervisning. Hva begrepet opprinnelig betyr kan derimot oppleves som forvirrende, noe som også forsterkes av prinsipløs bruk av strategi- og taktikkbegrepet.¹

I og med at denne oppgaven forholder seg til den militær-akademiske forståelsen av begrepets innhold og bruksområder er det ønskelig å gi en avklaring rundt flere militære begreper. Selv om begrepet strategi stammer fra den greske antikken var det ikke før på 1800-tallet at krigslæren fikk sin akademiske debut. I 1832 ga den prøyssiske offiseren Carl Von Clausewitz

¹ Diesen 2012: 7

ut boken *Vom Kriege* (Om Krigen) hvor han fremla datidens mest grunnleggende analyse av krigerkunsten. Clausewitz skilte begrepet strategi og taktikk utfra to ulike bruksområder, hvorpå taktikk ble definert som bruken av militære styrker til å oppnå et større eller mindre mål. Måten man gikk frem for å planlegge bruken av disse styrkene, samt å sikre at målet ble innfridd, beskrev Clausewitz som strategi.² I klartekst, strategi er tanken bak, eller et ønske om hvordan et mål bør innfris, mens taktikk er måten dette ønsket utføres i praksis.³ Eksempelvis arbeidsfordelingen blant arkitekten og snekkeren, den ene planlegger huset, den andre utfører konstruksjonen. I utgangspunktet gir Clausewitzs definisjon en grunnforståelse av begrepene, men hans terminologi tok kun høyde for én stats strategi i krigstid. På 1920-tallet omdøpte den britiske offiseren Sir Basil Liddell Hart begrepet til «*grand strategy*», hvor staters strategier i fredstid også ble inkorporert i begrepet.⁴ Hart definerte begrepet som «*kunsten å fordele og bruke militære midler på den måte som best fremmer statens politiske mål*». ⁵ På 1960-tallet videreutviklet den franske generalen André Beaufre begrepet til «*Krig er den voldelige vekselvirkning mellom to motsatt rettede viljer, og strategi er denne vekselvirkningens kunst*». ⁶ Denne utvidede definisjonen fikk også påvist at strategi ikke retter seg mot et livløst objekt, men en aktiv motstander.

Videre er det vanlig i militærstudier å oppdele strategier etter ulike nivåer. Øverste nivå, «nasjonalstrategien», omfatter en stats langsiktige utenrikspolitiske målsetninger, enten de er offensive, defensive eller interesserte i å opprettholde *status quo*. Andre nivå, «militærstrategi», omfatter øverste militære myndigheters arbeid i å realisere statens utvalgte nasjonalstrategi. Tredje nivå, «det operasjonelle», henviser til den strategiske situasjonen rundt krigføringen fra et overordnet perspektiv, eksempelvis et krigsteater, eller frontavsnitt. Det «taktiske», fjerde nivå går et steg videre ned til slag og trefninger. Siste nivå omfatter det «logistiske», hvor forsyningen til og vedlikehold av militære styrker og utstyr står i fokus.⁷

Til oppgavens formål har det vært mest hensiktsmessig å inkludere de to øverste nivåene av strategi ettersom de gir det beste grunnlaget for å avdekke årsaksforklaringen bak ulike strategivalg. Dette valget har også blitt gjort på bakgrunn av detaljnivået som det innen

² Diesen 2000: 15

³ Hattendorf 1977: 116

⁴ Hobson & Kristiansen 1995: 21

⁵ Diesen 2000: 17

⁶ Ibid.: 17

⁷ Hobson & Kristiansen 1995: 22

rimelighetens grenser har vært mulig å inkludere. Likevel en stor del av oppgavens besvarelse henstiller seg til måten Arktis og nordområdene ble ansett i militærstrategisk forstand. Utviklingen av militære doktriner på det operasjonelle stadiet som relaterer seg til Arktis og nordområdene vil derfor være relevant i oppgaven.

1.3.2 Arktis og nordområdene

Opgavens første geografiske rammeverk er arktiske områder hvor gjennomsnittst-

temperaturen i juli er under 10 °C, illustrert med rød

markeringen på kart nummer en.⁸ Noen avgrensinger har derimot vært nødvendige å ta i forhold til omfanget av territorier. Min inndeling av Arktis består av Grønland, Island og Svalbard, mens Alaska, Nord-Canada og Øst-Russland er utelatt. Det andre geografiske området av interesse er nordområdene. Slik som det fremstår på kart nummer to innebærer dette Nord-Norge, Nord-Sverige, Nord-Finland og Nordvest-Russland. Sammen utgjør Arktis og nordområdene oppgavens geografiske rammeverk.

KART 1: DEN KLIMATISKE INNDELINGEN AV ARKTIS. BILDE HENTET FRA ARCTIC REGION, 2007

KART 2: NORDOMRÅDENE SLIK SOM DE BLIR OPPFATTET I NORSK DISKURS. BILDE HENTET FRA JENSEN 2016: 34

⁸ Norsk polarhistorie (u.å)

1.4 Historiografi og kilder

Ettersom dette først og fremst er en litteraturbasert oppgave legger dette opp til at sekundærlitteratur vil være oppgavens primærkilder. Med utgangspunkt i oppgavens problemstilling gir dette et stort utvalg av litteratur og tidligere forskning som vil bli presentert nedenfor etter ulike temaer.

Eksempler på strategi som enkeltemne i norsk litteratur er Sverre Diesens (2000) *militær strategi: en innføring i maktens logikk*, Håkan Edström & Palle Ydstebøs (2011) *Militærstrategi på norsk*, Rolf Hobson og Tom Kristiansen (1995) *Militærmakt, krig og historie. En innføring i forskningen fra Clausewitz til våre dager* og Rolf Hobsons (2005) *Krig og strategisk tenkning i Europa 1500–1945: samfunnsendring, statssystem, militær teori*. Dette utdraget av litteratur gir en grunninnføring i studiet av militærstrategi, men til tross for bruken av virkelige krigsscenarioer – inkludert Arktis, gir de ikke en grundig analyse av de strategiske vurderingene og interessene av området. Fraværet av militærstrategisk litteratur rundt Arktis er derimot ikke et symptom på manglende interesse for temaet, men heller forårsaket av at den akademiske litteraturen ofte bruker andre termer og begreper. Begrepet «sikkerhetspolitikk» kombinerer elementer fra utenriks- og forsvarspolitikkk blir ofte brukt i stedet for strategibegrepet.⁹

Inkluderes litteratur som tar for seg norsk sikkerhetspolitikk blir utvalget av relevante kilder mangedoblet. Av større bokserier gir *Norsk utenrikspolitikk historie*, en grundig introduksjon til norsk sikkerhetspolitikk og dekker hele oppgavens periode. Henholdsvis Narve Bjørge, Alf Kaartvedt og Øystein Rian (1995) *Selvstendighet og union: fra middelalderen til 1905*, Roald Berge (1994) *Norge på egen hånd 1905–1940*, Odd Bjørn Fures (1996) *Mellomkrigstid 1920–1940*, Jakob Sverdrup (1996) *Inn i storpolitikken 1940–1949* og Knut Einar Eriksen & Helge Pharos (1997) *Kald krig og internasjonalisering 1949–1965*. Olav Ristes (2005) *Norway's foreign relations: a history* gir også en innføring i norsk utenrikspolitisk historie. Sistnevnte poeng gir derimot mindre dybde til flere militærstrategiske perspektiver ettersom vinklingen er sett fra utenrikspolitikken.

En bokserie som i større grad dekker militærstrategiske perspektiver er *Norsk forsvarshistorie*, med utgavene til Rolf Hobson & Tom Kristiansens (2001) *Total krig, nøytralitet og politisk splittelse 1905–1940* og Kjetil Skogrands (2004) *Alliert i krig og fred 1940–1970*. Mange av de

⁹ Diesen 2000: 19, Sverdrup 1996: 295

norske trusselvurderingene som er relevante for oppgavens tidsperiode tas opp. Selv om denne litteraturer vektlegger militære spørsmål, er perspektivet ofte sett fra et norsk ståsted. I likhet med *Norsk utenrikspolitikks historie* gis det mindre plass til stormaktenes strategiske vurdering av nordområdene og Arktis. Litteraturen som er blitt nevnt gir en god innføring til flere strategiske spørsmål, men det har vært nødvendig å inkludere litteratur som enten har spesialisert seg på et enkeltemne eller periode.

Utenlandsk litteratur rundt strategi som emne har blitt brukt hvor det ikke var et godt alternativ til norsk litteratur. Artikkelsamlingen i Mitchell B. Simpsons (1977) *War, strategy, and maritime power* gir en grundig analyse av samspillet mellom strategi, teknologi og sjøstridskrefter og hvordan dette påvirket utviklingen til begge verdenskrigene. William D. Pulestons (1970) *The influence of sea power in World War II* gir en analyse av stormaktenes strategiske bruk av sjøkrefter under den andre verdenskrig. Samlet sett gir denne litteraturen et godt utgangspunkt å arbeide utfra samspillet mellom teknologi og strategi. Selv om denne litteraturen ikke konsentrerer seg om Arktis og nordområdene, kan bøkens ideer videreføres til oppgavens formål.

Av litteratur som konsentrerer seg rundt eldre tidsperioder kan man trekke fram Jens Petter Niensens (red.). (2014) *Russland kommer nærmere: Norge og Russland 1814–1917* som gir en god introduksjon til russisk historie fra 1800-tallet til 1900-tallet. Lars Elenius (red.). og Hallvard Tjelmelands (red.). (2015) *The Barents Region: A transnational history of subarctic Northern Europe* har gitt en god innføring til historien rundt nordområdene på 1800-tallet. Av utenlandsk litteratur dekker Patrick Salmons (1997) *Scandinavia and the great powers 1890–1940*, flere av stormaktenes interesser i nordområdene i ett langt tidsrom.

Første verdenskrig som emne dekkes godt i tidligere nevnt litteratur som *Norsk utenrikspolitikks historie* og *Norsk forsvarshistorie*. For å gi et fullverdig bilde av Norges sikkerhetspolitiske stilling i mellomkrigstiden har jeg brukt Tom Kristiansens (1996) *En mellomposisjon? Vinterkrigen og norsk sikkerhetspolitikk*, i Nielsen, Jens Petter (red.) et al. *Frykt og forventning: Russland og Norge i det 20. århundre*, og Tok Kristiansen (2003) «Vi ligger i ildlinjen...» *Otto Ruge og Norges strategiske stilling i mellomkrigstiden*, i Sven G. Holtsmark et al. *Motstrøms: Olav Riste og norsk internasjonal historieskrivning*. Holtsmark har dekket nordområdenes militærstrategiske betydning for Sovjetunionen i mellomkrigstiden i (2003) *Fra periferi til krigsteater. Nordområdene i sovjetisk militær tenking i mellomkrigstiden*. For tyske

interesser rundt nordområdene i mellomkrigstiden har jeg basert meg på forskingen til Tom Kristiansen i (2008) *Tysk trussel mot Norge?: forsvarsledelse, trusselvurderinger og militære tiltak før 1940*. Av utenlandsk litteratur har Tobias Philbins (1994) *The lure of Neptune: German-Soviet naval collaboration and ambitions, 1919–1941*, tatt opp det den tysk-sovjetiske kontakten ledende opp til operasjon *Barbarossa*.

Av litteratur som tar opp andre verdenskrig kan bokserien *Norge i krig* nevnes, men denne oppgaven har forøkt å benytte seg av nyere litteratur. Flere kapitler i Sven G. Holtsmark (red.). (2015) *Naboer i frykt og forventning. Norge og Russland 1917–2014*, er relevante for sovjetiske synspunkter under andre verdenskrig, men også i perioden før og etter krigen. Utenlandsk litteratur som Christopher Mann (2012) *British policy and strategy towards Norway, 1941–45* og Patrick Salmon (2012) *Deadlock and Diversion. Scandinavia in British Strategy during the Twilight War 1939–1940*. utreder rundt Storbritannias strategi for nordområdene ved andre verdenskrigs utbrudd. Earl Frederick Ziemkes (1959) *The German northern theater of operations, 1940–1945* utfyller detaljene rundt tyske vurderinger av nordområdene under andre verdenskrig.

Som ved flere emner blir Vinterkrigen dekket av flere bøker som alt er nevnt. Artikler som omhandler Vinterkrigen kan det nevnes Kimmo Rentola (2003) *Sovjetisk etterretning og Stalins beslutning om krig og fred med Finland, 1939–1940*, i Rolf Tamnes (red.). et al. *Motstrøms: Olav Riste og norsk internasjonal historieskrivning* og Patrick Salmon (1992) *Great Britain, the Soviet Union and Finland at the beginning of the Second World War*, i John Hiden (red.). et al. *The Baltic and the outbreak of the Second World War*.

Den norske regjeringens eksiltilværelse i London har også vært relevant å inkludere, noe som Olav Riste utforsker i tobindsverket (1995) «*London-Regjeringa*». *Norge i krigsalliansen, 1940-1945*. Andre synspunkter rundt norsk diplomati under krigen tas videre opp i Hallvard Tjelmelands (2015): *Andre verdenskrig og oppkomsten av norsk brubyggingspolitikk*, i Fagertun, Fredrik (red.). *Krig og frigjøring i nord*. Holtsmark har samlet sammen norske diplomaters virksomhet i Sovjetunionen i (2012) *More Than Caretakers: Norway's Diplomats in the USSR, 1939–1945*, i Kari Myklebost (red.). & Stian Bones (red.). *Caution & Compliance: Norwegian-Russian diplomatic relations, 1814-2014*.

Krigen i Arktis som emne overlappes også i flere av bøkene som er nevnt, men enkelte temaer har blitt utforsket mindre i større bokserier. Ett slik tema er «Værkrigen» som tas opp i Yngve Nilsen og Magnus Vollset (2016) *Vinden dreier: Meteorologiens historie i Norge*. I utenlandsk litteratur gir Wilhelm Dege og William Barr (red.). (2003) *War north of 80: The last German Arctic weather station of World War II*, større innsikt i tyske operasjoner i Arktis. Harald Henriksens (2004) *Murmansk-konvoiene: Mennesker i et arktisk krigsdrama*, dekker på sin side de vestalliertes konvoivirksomhet i nordområdene.

Etterkrigstiden og den kalde krigen overlappes i flere bøker. Geir Lundestads (1980) *America, Scandinavia, and the Cold War 1945–1949*, blir benyttet for sin detaljerte gjennomgang av Norges vei inn i Atlanterhavspakten. Svalbard som strategisk region utforskes nærmere i Holtmarks (1993) *A Soviet Grab for the High North? USSR, Svalbard, and Northern Norway 1920–1953*. Rolf Tamnes har et lignende utgangspunkt i (1987) Svalbard mellom øst og vest: Kald krig og lavspenning i nord 1947-1953, i *Forsvarsstudier*. En detaljert studie av baseproblematikken i Arktis er å finne i Knut Einar Eriksen (1980): *Storbritannia og baseproblematikken i Norden 1945–1947*, Av utenlandsk litteratur har Bo Lindegaard utforsket Grønlands strategiske betydning i (2005): *I Kongens Navn. Henrik Kauffmann i dansk diplomati 1919–58*. Utviklingen bak Islands tilknytning til vestmaktene har Valur Ingimundarson tatt opp i (2012) *Britain, the United States and the Militarization of Iceland 1945–1951*, i *Scandinavian Journal of History*.

Hver for seg har litteraturen som er blitt nevnt i ulik grad fokusert på Arktis, nordområdene, strategi og sikkerhetspolitikk. Den tidligere forskingen har også behandlet de ulike temaene i lengere eller kortere tidsperioder. Rolf Tamnes har i (1993) *Penetrasjon og polarisering: Nordområdene i et historisk perspektiv*, i *Institutt for Forsvarsstudier* en lignende tilnærming som min problemstilling, men konsentrerer seg mest om den kalde krigen. Det nyskapende bidraget til denne oppgaven vil derfor være å samle sammen de ulike konseptene bak nordområdene og Arktis strategiske utvikling i en lengere framstilling.

1.5 Metodisk fremgangsmåte

Det primære formålet med oppgaven er å analyse og drøfte Arktis strategiske verdi i et brudd og kontinuitetsperspektiv. Fremgangsmetoden som er valgt for å gjennomføre analysen låner elementer fra en komparativ diakron sammenligning hvor fokuset vil ligge på å fremheve

likheter og forskjeller mellom de ulike periodene. Bakgrunnen for dette metodevalget er tosidig. For det første begrenser en slik fremgangsmetode kildeutvalget til sekundærlitteratur. Slik unngår man den kjente fallgruven «å drukne i kilder». For det andre har en komparativ tilnærming til problemstillingen en kunnskapssøkende funksjon. Historikere som bl.a. Knut Kjeldstadli og Leidulf Melve har kategorisert disse funksjonene som enten kontrasterende, heuristisk, distanserende og analytisk.¹⁰ De relevante funksjonene for denne oppgaven vil først og fremst ligge på den analytiske funksjonen. Slik vil særegenhetene ved hver periode og årsakene til disse forskjellene være i sentrum for analysen. Endog må visse klausuler legges til en slik bruksdefinisjon. Etersom komparasjon er det samme som å sammenligne, stiller jeg meg bak historikeren Dag Hundstads argument om at «sammenligning» som metode kan oppfattes mindre strengt, avgrenset og forpliktende enn komparasjonen gjort av samfunnsvitere.¹¹ Med en slik tilnærming til komparasjon forplikter oppgaven seg ikke til en streng systematisk bruk av komparativ metode som «sprenger rammene» for studieobjektet.

Selv om hensikten til en slik tilnærming er god, står en i fare til å produsere en altfor overfladisk sammenligning uten en grundig systemtilnærming til forskningsobjektet. Kjeldstadli argumenterer for nøyaktige faseinndelinger eller periodiseringer for å unngå uoversiktlige og ensformige framstillinger.¹² Utgangspunktet for periodene som sammenlignes vil derfor være betinget av de største konjunkturdringene i Arktis. Eksempelvis store krigsutbrudd eller fredserklæringer. I likhet med en systematisk tilnærming til periodiseringen er det nødvendig å definere på forhånd hovedtrekkene og faktorene som skal vektlegges i analysen. En tilnærming er å skille mellom ulike undersøkelsesenheter og nivåer.¹³ Slik kommer vektlegging av ulike staters tilnærming til Arktis fram, men ettersom oppgaven har en diakron sammenligning vil forskjellene og likhetene fra hver periode tillegges størst vekt. Valget av utviklingsfaktorer har derfor falt på utvikling av ny teknologi, utbedring av infrastruktur, statlig inkorporering av arktiske områder og nye strategiske doktriner. I klartekst er det disse faktorene som vil vektlegges og sammenlignes for å kartlegge Arktis' strategiske utvikling.

Selv om oppgaven lar seg inspirere av komparative elementer uten å forplikte seg til dens strenge krav, oppstår det noen svakheter ved en slik tilnærming. Først og fremst er det mange utviklingstrekk utover de nevnt ovenfor som kunne vært inkludert. For det andre kan selve

¹⁰ Melve 2018: 72-73, Kjeldstadli 2013: 263-264

¹¹ Hundstad 2013: 1

¹² Kjeldstadli 1988: 443

¹³ Melve 2018: 82

utvalget av sekundærlitteraturen påvirke ens egne meninger til å bli farget av hva tidligere forskere har vektlagt. For det tredje er det enkelte som hevder at det ikke er mulig å sammenligne et fenomen uten å ha med helheten.

1.6 Kapitteloversikt

Oppgaven følger en kronologisk struktur hvor kapittel to tar for seg for konseptualiseringen av nordområdenes strategiske verdi fra 1800-tallet frem til avslutningen av første verdenskrig. Kapittelet viser til hvordan stormaktene endret sin oppfatning av nordområdene i takt med at militærmakten ble profesjonalisert. Videre vil hendelser som første verdenskrigen stå i fokus for å etterspore dens strategiske påvirkning for nordområdenes betydning. Prosessene som ledet til ekspansjon inn i tidligere herreløse områder i Arktis tas også opp.

Kapittel tre ser på mellomkrigsperioden fra 1920-tallet frem til utbruddet av Vinterkrigen i 1939. Første del tar for seg påvirkningen som Folkeforbundet hadde for nordområdenes betydning i stormaktspolitikken. Samtidig behandler kapittelet den militære og strategiske innovasjonen som pågikk i samme tidsrom. Kapittelet er også opptatt av annekteringen av statsløse områder i Arktis, med hovedvekt på Svalbard. Siste del analyser og vektlegger ulike stormakters og Norges strategiske vurdering av nordområdene på 1930-tallet.

Kapittel fire behandler utbruddet av Vinterkrigen frem til det tyske angrepet på Sovjetunionen i 1941. Bakgrunnen for Vinterkrigen diskuteres først ettersom utbruddet av andre verdenskrig på kontinentet fikk mindre betydning i nord. Deretter vises det til vestmaktenes og Tysklands interesser for Nord-Norge, og hvilke årsaker som ble utslagsgivende for invasjonen av Norge. Avslutningsvis tar kapittelet opp de strategiske konsekvensene som den tyske okkupasjonen av Norge medførte.

Kapittel fem fokuser på andre verdenskrig i perioden 1941–1945. Del en av kapittelet tar for seg det tyske angrepet på Sovjetunionen, de vestalliertes reaksjoner på angrepet. Videre vil nordområdene som alternativ for den «andre fronten» analyseres. Deretter følger en drøfting rundt den norske eksilregjeringens innvirkning på alliert krigsstrategi. Etter at krigslykken snur til de alliertes fordel behandles frigjøringsspørsmålet av nordområdene, og Sovjetunionens krav rundt Svalbard. Del to av kapittelet ser på krigen i Arktis fra 1940–1945. Her vil de vestalliertes

opprettelser av baser på Grønland og Island stå i fokus. Videre behandles «Værkrigen» og Murmanskkonvoiene.

Kapittel seks tar for seg tidsrommet fra 1945 frem til den kalde krigens begynnelse. Første del behandler den politiske blokkdelingen som fant sted etter avslutningen av andre verdenskrig. Kapitlet analyserer også Norges sikkerhetspolitikk fra brobyggingspolitikken til signeringen av Atlanterhavspakten. Andre del av kapitlet ser på den militærstrategiske utviklingen i Arktis, hvor Svalbardssaken tas opp. Deretter fokuserer kapitlet på baseproblematikken som oppstod i Arktis, både før og etter den kalde krigen var ett faktum.

Kapittel syv er oppgavens avsluttende og konkluderende kapittel.

Kapittel 2: Konseptualisering av Arktis' og nordområdenes strategiske verdi. Fra 1800-tallet til 1920-årene

Ved inngangen til 1800-tallet var Arktis og nordområdene, både som strategisk konsept og område, ansett for å være fjernt og utilgjengelig. Moderniseringen av krigsmakten bidro derimot til at nordområdene kom nærmere europeisk stormaktspolitikk og bevissthet. I løpet av 1800-tallet begynte også prosessen om å utvide statlig kontroll i Arktis. Inngangen til det 20. århundre ble ytterligere markert av at nordområdene hadde fått en større betydning blant stormaktene. Utbruddet av første verdenskrig ble et stort brudd for hvordan krigføringen foregikk, men nordområdene fikk begrenset betydning i denne konflikten.

Dette kapittelet omhandler utviklingen bak nordområdenes strategiske karakter fra starten av 1800-tallet frem til avslutningen av den første verdenskrigen. Fremveksten av nye strategiske doktriner vil også stå i fokus ettersom det aktualiserte nordområdenes betydning. Fokus vil også rettes mot utforskningen som foregikk i Arktis. Videre behandles stormaktenes politikk knyttet til Skandinavia etter Norges unionsoppløsning med Sverige. Deretter trekkes betydningen av flåtekappløpet frem, og rollen som Norge fikk under den første verdenskrigen.

2.1 Tidlige krigsepisoder og forestillinger om nordområdenes strategiske verdi på 1800-tallet

Nordområdene ble ved inngangen til 1800-tallet tidlig påvirket av Napoleonskrigene. Til forskjell fra tidligere konflikter introduserte den franske revolusjonen en ny dynamikk i krigføringen. Fra kabinettskrigens tid hvor krig og fred var under domenet til konger og prinser - hvor kostbare leiesoldater utgjorde hoveddelen av de militære styrkene markerte den franske revolusjonen en overgang til den moderne industrialiserte folkekrig. Fra et militærhistorisk perspektiv var Napoleonskrigene (1800–1815) et klart brudd med tidligere kabinettskriger hvor det som i utgangspunktet var et spørsmål om hegemonisk makt på kontinentet raskt utviklet seg til en økonomisk handelsblokade som involverte hele Vest-Europa.

Intensiteten og radikaleringen av krigføringen som rådet på kontinentet ble videreført til nordområdene etter at Danmark-Norge og Russland gikk inn i konflikten på franskmennenes

side. Britenes motreaksjon til den franske strategien var å iverksette sin egen handelsblokade av Napoleons allierte. I Finnmark gikk britene aktivt til verks for å stanse handelsforbindelsen mellom Nord-Norge og Nordvest-Russland.¹⁴ Handelsblokaden forløp seg også på land, hvor britiske tropper plyndret handelstettsteder, og en okkupasjon av Arkhangelsk ble forsøkt i 1810.¹⁵ Selv om nordområdene kun var en fjern flanke i en større europeisk storkrig, demonstrerte den britiske virksomheten sårbarheten til regionens kommunikasjonslinjer. Utfallet av Napoleonskrigene fikk store konsekvenser for Skandinavia ettersom Norge ble underlagt Sverige, mens Finland ble avstått til Russland. Etter at Norge kom under Sverige, fikk Danmark kontrollen over Grønland og Island.

Napoleonskrigene demonstrerte også i den fasen av krigen da Danmark-Norge var i krig mot Storbritannia hvor utsatt norsk import var hvis britene var motstanderen.¹⁶ Denne problemstillingen ble senere en grunnstein i norsk sikkerhetspolitikk, noe som behandles nærmere i kapittel tre.

Etter Napoleons fall gikk Europa inn i en ny fase hvor monarkiene forsøkte å reversere innflytelsen fra den franske revolusjonen. Tilsynelatende gikk Europa inn i en stabiliserende periode, men i samme tidsrom økte frykten mot Russland.¹⁷ Nordområdene virket til å falle utenfor stormaktenes interesser, men for Sverige-Norge hersket det stor usikkerhet rundt russiske hensikter i nord. «Et blick på kartet er nok» var en beskrivelse som ofte ble gjentatt i bedømmelsen av den strategiske verdien som Nord-Norge utgjorde for Russland.¹⁸ Disse utspillene siktet til forestillingen om at Russland var interessert i å sikre seg isfrie havner, med tilgang til verdenshavene fra Nord-Norge. Slike forestillinger anstrengte forholdet mellom Sverige-Norge og Russland. Dette forholdet vanskeliggjorde også britenes forhold til Russland. En kilde til slike advarsler kom fra den britiske visekonsulen i Finnmark, John Rice Crowe som i 1836 rapporterte til den britiske utenriksministeren, Lord Palmerston om faren som Russland utgjorde mot Nord-Norge og Storbritannias interesser i området.¹⁹ I første rekke fikk Crowes advarsler liten betydning for Storbritannias interesser i nordområdene, men utbruddet av en ny krig kom til å aktualisere frykten for russisk ekspansjon.

¹⁴ Skancke 2010: 6

¹⁵ Ibid.: 14, Lähteenmäki 2015: 152

¹⁶ Kristiansen 2008: 84

¹⁷ Nielsen, Egeberg & Myklebost 2014: 97

¹⁸ Nielsen & Davydov 2014: 126

¹⁹ Ibid.: 131

Det som i utgangspunktet var en konflikt mellom Russland og Det osmanske riket om kontrollen over Svartehavet og Dardanellene utviklet seg raskt til en større konflikt mellom vestmaktene, henholdsvis Storbritannia og Frankrike mot Russland. Krimkrigen (1853–1856) har ofte blitt sett i kontekst av Russlands ønske om å sikre utløpet fra Svartehavet, mens vestmaktene forsøkte å forhindre den russiske ekspansjonen. Denne beskrivelsen dekker derimot ikke hele rekkevidden av de militære operasjonene som fant sted under krigen. I Nordvest-Russland gikk vestmaktene inn for en handelsblokade etter datidens strategiske normer om å ramme fienden hvor enn det var mulig å oppsøke kontakt.²⁰ Fra et militærstrategisk perspektiv hadde blokaden i Nordvest-Russland begrenset verdi, ettersom vestmaktene opererte etter hensyn til lokale forsyningsbehov.²¹ Først etter at krigen begynte å trekke i langdrag ble blokaden intensivert, etterfulgt av angrep langs kysten. En forklaring på dette ligger i at den økonomiske krigføringen ble mer radikaliseret. En annen forklaring som jeg ikke kan se har vært vektlagt tidligere var Crowes advarsler om at en russisk ekspansjon lå faretruende nær. Selv om det ikke finnes eksplisitt grunnlag for en slik konklusjon, påvirket Crowes advarsler vestmaktens fredsoppgjør overfor Russland. Sluttresultatet av denne innflytelsen ble inngåelsen av Novembertraktaten.

Bakgrunnen for Novembertraktaten lå i Kong Oscars utenrikspolitiske ønske om å gjenvinne Finland.²² Før dette målet kunne innfris ønsket kongen vestmaktens garantier hvis Russland stilte krav om svensk-norsk territorium.²³ Et av de sterkeste virkemidlene Kong Oscar utnyttet for å overbevise britene og franskmennene om den faren som Russland utgjorde var Crowes rapporter. Den 21. november 1855 ble Novembertraktaten signert, hvor Sverige-Norge forpliktet seg til å ikke avgi landområder til Russland, mens vestmaktene skulle beskytte dobbeltmonarkiets territorielle integritet mot russisk ekspansjon.²⁴ Det som skulle være første steg på veien for å gjenvinne Finland ble for Kong Oscar en stor skuffelse ettersom Novembertraktaten var en av hovedårsakene for at Russland inngikk en fredsavtale i 1856.²⁵

²⁰ Stone 1983: 580

²¹ Nielsen & Davydov 2014: 145-146

²² Ibid.: 140

²³ Kaartvedt 1995: 284

²⁴ Kristiansen 2008: 16, Mardal 2017

²⁵ Nielsen & Davydov 2014:150

I strategisk tenkning hevdes det i boken *The Barents Region: A transnational history of subarctic Northern Europe* at både Napoleonskrigene og Krimkrigen demonstrerte Nord-Norge og Nordvest-Russlands geostrategiske verdi.²⁶ Likevel erfaringene fra 1800-tallet viste at nordområdene ikke var hovedmålet for stormaktene, men i periferien av krigshandlingene. En mer nyansert fremstilling kan hentes utfra det som på militært fagspråk betegnes som betinget eller ubetinget verdi. Ubetinget verdi refererer til et geografisk område som på grunn av sin strategiske beliggenhet eller økonomiske betydning er av stor interesse for flere stater, enten i freds- eller krigstid. Betinget verdi henviser til de strategiske forholdene som først oppstår under perioder preget av krig og konflikt.²⁷ Historisk sett var nordområdene derfor av en betinget verdi, hvor området ble oppfattet som i utkanten av stormaktenes interesser utenom perioder preget av konflikt. Graden av militære operasjoner i nordområdene ble også i stor grad begrenset av klimatiske utfordringer som datidens teknologi og infrastruktur ikke kunne håndtere. De samme begrensingene preget også tilgangen til de arktiske områdene som inntil 1800-tallet stod utenfor europeisk maktpolitikk.

2.2 Arktis, i imperialismens storhetstid

Årene mellom 1870–1914 var den moderne imperialismens høydepunkt hvor det var flere krefter som ønsket å sikre seg kontrollen over de siste herreløse områdene. I denne tidsalderen hersket det i nord et kappløp hovedsakelig mellom Norge-Sverige og Russland om å utforske og til dels kolonisere de siste «hvite flekkene» på kartet. I første omgang stod striden om Svalbard og Novaja Zemlia hvor konflikten handlet om å endre på øygruppenes status som «terra nullius» områder, eller ingenmannsland.

Til forskjell fra tradisjonell kolonisering og integrasjon av statsløse områder fremhever folkeretten at ervervelsen av terra nullius områder må okkuperes effektivt for å bli internasjonalt anerkjent.²⁸ Effektiv okkupasjon refererer derimot ikke til en stats militære overlegenhet i et ingenmannsland, men sikter heller mot at okkupanten driver en statlig virksomhet. Dette kriteriet var vanskeligere for enkelte stater å opprettholde i arktiske områder siden «okkupasjonen» ikke var permanent, noe som forhindret effektiv kontroll.

²⁶ Elenius 2015: 454

²⁷ Kristiansen 2008: 13

²⁸ Cooper 2018

Striden rundt Svalbard ble i første rekke aktuelt i andre halvdel av 1800-tallet etter at Sverige og Norge begynte sin vitenskapelige og økonomiske aktivitet på øygruppen. Russland, som på sin side ikke hadde noen fast aktivitet på øygruppen ønsket å bevare Svalbards terra nullius status.²⁹ Opprinnelig var det Sverige som var den sterkeste pådriveren for å endre på Svalbards status, men utover på 1870-årene oppga de sin virksomhet av økonomisk årsaker.³⁰ På starten av 1890-tallet begynte Norge å presse saken videre etter at Tyskland viste økt oppmerksomhet rundt øygruppen. I første omgang fikk ikke den økte aktiviteten på Svalbard betydning for øygruppens internasjonale status ettersom Russland ikke ønsket en slik endring. Ved århundreskiftet ble spørsmålet om Svalbards status ytterligere aktualisert etter at flere internasjonale aktører opprettet kulldrift på øygruppen.³¹ I løpet av 1907 ønsket Norge å opprette en rettsordning på Svalbard og Bjørnøya for å garantere lov og orden, samt gi borgere av alle nasjonaliteter tilgang til øygruppene. Norge la også vekt på at en slik ordning ikke skulle endre på øygruppens status.³² Fra russisk side ble Svalbards økonomiske og militærstrategiske verdi brukt som argumenter for å stanse det norske forslaget. Ettersom Murmankysten hadde et strategisk potensial for en framtidig flåte, ønsket ikke Russland å tillate noen fremmed stat å kontrollere Svalbard.³³

Likevel, forhandlingene rundt Svalbard fortsatte, med en revurdering av øygruppens internasjonale status til å bli et felleseie mellom Norge, Sverige og Russland. I januar 1914 inviterte den norske regjeringen de interesserte partene til å drøfte en traktatsordning på Svalbard. Det som skulle bli en løsning for rettspraksisen på Svalbard utviklet seg til en dragkamp mellom stormaktenes egne interesser. Russerne fryktet bl.a. at Tyskland kun deltok på konferansen for å oppnå marinebaser på Bjørnøya.³⁴ Før noen konklusjon kunne trekkes i saken ble konferansen avlyst etter at første verdenskrig brøt ut.

Utbruddet av første verdenskrig kom til å markere et stort brudd rundt den strategiske tenkningen knyttet til nordområdene, men før dette temaet kan diskuteres må en innom to viktige hendelser som var med på å prege stormaktenes syn på nordområdene.

²⁹ Kasiyan & Nielsen 2014: 429

³⁰ Kaartvedt 1995: 332

³¹ Berg 1994: 152-153

³² Ibid.: 160-161

³³ Kasiyan & Nielsen 2014: 441

³⁴ Ibid.: 446, Berg 1994: 174

2.3 Unionsoppløsning og flåtekappløp

Overgangsfasen til det 20. århundre ble tidlig markert av unionskrisen mellom Sverige og Norge. Det svenske standpunktet møtte en viss forståelse, men samtlige stormakter gjorde det klart at de ikke var interessert i et «uroilig Hjørne i Norden»³⁵ Stormaktenes reaksjoner på unionskrisen hadde sin bakgrunn i flåtekappløpet som hadde økt Norges strategiske betydning betraktelig. Ingen av stormaktene så seg derfor tjent på et destabilisert Skandinavia hvor en annen stormakt kunne utnyttet den uavklarte situasjon for å rokke ved maktbalansen i flåtekappløpet.³⁶

Selv om unionskrisen fikk en fredelig utgang, var situasjon i nordområdene uavklart. Den tidligere Novembertraktaten av 1855 var fortsatt gjeldende for stormaktenes innflytelse over Norge. Utgangspunktet for traktaten var derimot blitt utdatert ettersom Frankrike og Russland siden den gang hadde inngått en allianse, mens Tyskland ikke var tatt med i traktaten fordi landet ikke ble samlet før 1871. Tidlig etter unionsoppløsningen forsøkte Norge å stadfeste landets suverenitet og integritet ved å inngå en ny sikkerhetstraktat med stormaktene.³⁷ Opprinnelig ønsket nordmennene en avtale som skulle sikre Norges nøytralitet i tilfelle en ny europeisk storkrig børt ut. Dette punktet var Storbritannia mindre villige til å imøtekomme. Det britiske standpunktet baserte seg på en strategisk begrunnelse, hvorpå Storbritannia ikke kunne garantere norsk nøytralitet hvis en annen stormakt sikret seg marinebaser på norsk territorium i en framtidig storkrig.³⁸ Først etter at nordmennene modifiserte sine ønsker til å kun gjelde territorielle garantier ble «Integritetstraktaten» av 1907 signert mellom Storbritannia, Frankrike, Tyskland, Russland og Norge. Denne traktaten som erstattet Novembertraktaten fra 1855 var svært lik i innhold, men hadde ikke lengre en antirussisk funksjon. Traktaten befestet inntrykket av at stormaktene ikke ønsket at noen stormakt alene skulle oppnå en dominerende stilling ovenfor Norge.³⁹ Samtidig som at Integritetstraktaten hadde en stabiliserende effekt rundt Norges stilling i den internasjonale arenaen, fortsatte flåtekappløpet mellom stormaktene.

Flåtekappløpet hadde sin bakgrunn fra ideen om at moderne slagskip var fremtidens maktredskap. Denne rustningspolitikken ble også forsterket av ideologiske og imperialistiske holdninger. Den største påvirkeren for dette synet kom fra historikeren Alfred Thayer Mahan

³⁵ Berg 1994: 31

³⁶ Ibid.: 15,16,17

³⁷ Ibid.: 61

³⁸ Ibid.: 72

³⁹ Kristiansen 2008: 88

som argumenterte for at en sterk marine var en nødvendighet hvis den hvite rasen skulle dominere over ikke-europeiske folkeslag.⁴⁰ Mahans litteratur var sterkt preget av politisk propaganda, men hans analyser rundt Tysklands sjøstrategiske stilling ga en treffende oppsummering rundt landets sårbarhet. Mahans analyse konkluderte med at Tysklands eneste mulighet for å oppnå herredømme i Nordsjøen var med en overlegen flåte.⁴¹

Senere la storadmiral Alfred von Tirpitz Mahans ideer til grunn for den tyske flåteopprustningen ved århundreskiftet. Tanken bak den tyske marinens strategiske rolle var at den skulle være en såkalt «risikoflåte», som skulle ha en avskrekkende effekt mot Storbritannia.⁴² Videre var Tirpitz overbevist om at det ikke var nødvendig å overgå styrkeantallet til den britiske flåten ettersom han konkluderte med at Storbritannia ikke ville risikere å ansamle sin totale flåte i Nordsjøen, men spre den i sitt forsvar av sine kolonier.⁴³

En annen årsak til at marinen fikk en økt betydning var utviklingen av den økonomiske krigføringen. Helt siden midten av 1800-tallet innså britene at de var blitt avhengige av import for å brødfø sin egen befolkning. Denne erkjennelsen fikk senere innvirkning på den økonomiske krigføringen. Fra å tidligere legge vekt på å vinne det «avgjørende slaget» som Mahan ivret for, mente den britiske marinehistorikeren Sir Julian Corbett at marinen kunne brukes til å undergrave fienden økonomi.⁴⁴

Integritetstraktaten av 1907 viste at stormaktene så seg best tjent med at ingen andre stormakter fikk monopol i Norge. Nordområdene var fortsatt på dette tidspunktet i periferien av stormaktenes strategier. Rustningspolitikken bidro derimot til et våpenkappløp som aktualiserte kontrollen over transport og kommunikasjonslinjene på sjøen. Havområdene rundt Norge kunne derfor på sikt trekke området inn i en framtidig storkrig.

⁴⁰ Hobson 2005: 244

⁴¹ Ibid.: 255

⁴² Ibid.: 258

⁴³ Ambrose 1977: 177

⁴⁴ Hobson 2005: 248-249

2.4 «Den totale krigens» utbrudd, og dens strategiske innvirkning på nordområdene

Den første verdenskrigen forbindes først og fremst med skyttergravskrigsføring, men på samme tid foregikk det en økonomisk krig til sjøs, hvor nøytrale stater som lå nært de krigførende partene kom i en svært utsatt og presset stilling. Det er utfra en slik strategisk tankegang at stormaktenes interesser i nordområdene kan forstås best. I Norden var Norge og de andre skandinaviske landene tidlig ute med å erklære sin nøytralitet etter at Tyskland erklærte krig mot Russland den 1. august 1914. I likhet med mange andre land trodde Norge at denne krigen både ville bli kortvarig, og at nøytralitetserklæringen ville bli respektert av stormaktene. Denne moderne krigen lot seg derimot ikke bli avgjort ved et avgjørende slag, slik tidligere kriger hadde utartet seg. Gradvis innså de militære lederne på begge sider av konflikten at den moderne krigen ikke kunne bli vunnet med å kun møte fienden på slagmarken, men også ramme hans økonomiske ressurser på hjemmebanen. Da det ble klart at krigen ville bli langvarig og ville kreve ekstraordinære forsvarstiltak, trappet Royal Navy opp sin økonomiske blokade mot Tyskland.⁴⁵ Etter at britene begynte å skjerpe kontrollen over båttrafikken rundt de britiske øyer, etablerte tyskerne et «Kriegsgebiet» i området, hvor selv skip fra nøytrale stater stod i fare. Som mottrekk begynte britene å oppholde alle skip som var under mistanke for å frakte forsyninger til fienden.⁴⁶ Etter hvert som krigen utviklet seg, ble også kampen om de nøytrale ressursene intensivert for å svekke motstanderen. I denne konteksten begynte nordområdene å komme inn i stormaktenes fokus.

Tyskerne begynte sin uinnskrenkede ubåtkrigføring i Nordishavet i 1915 der de minela deler av innløpet til havnene til Arkhangelsk, hvor målet var å forhindre at forsyninger kom frem.⁴⁷ 22. mars 1917 trappet tyskerne opp aktiviteten da de erklærte at Nordishavet også utgjorde en del av «Sperrgebiet», eller sperreområdet for forsyningsruter.⁴⁸

Totaliseringen av krigen førte til at begge partene av konflikten begynte å vurdere følgene dersom Norge ble trukket med i krigen. Norges situasjon ble fortløpende vurdert utfra meldinger og rykter som tilsa at nordmennene ville gi innrømmelser til den ene eller andre parten. Storbritannia og Frankrike vurdere muligheten til å tvinge Norge med i krigen på

⁴⁵ Hobsen & Kristiansen 2001: 88

⁴⁶ Riste 2005: 94

⁴⁷ Hobsen & Kristiansen 2001: 96

⁴⁸ Ibid.: 121

bakgrunn av rykter om at norsk skipstrafikk skulle trekkes vekk fra handel med de allierte.⁴⁹ Tyskerne på sin side fryktet at Norge enten frivillig eller under tvang kunne gi britene støttepunkter langs norskekysten i sør. Begge sidene kom frem til at de var best tjent med et nøytralt Norge, hvor det kun ville være aktuelt å gå til aksjon om landet brøt sin nøytralitet i en ufordelaktig retning.⁵⁰ Norge og nordområdene opplevde dermed kun den økonomiske handelskrigen, men det politiske klimaet i Russland skulle skape en høyst uforutsigbar situasjon i nordområdene som krevde større oppmerksomhet fra vestmaktene.

Etter den tysk-russiske freden 3. mars 1918 ble situasjonen i nordområdene straks forverret ettersom de allierte mistet en alliansepartner, samtidig som at det dannet seg et trusselbilde om et tysk fremstøt mot Nordvest-Russland. Frykten var begrunnet utfra at tyskerne kunne utnytte den uforutsigbare situasjonen i et land som var i full borgerkrig for å opprette egne marinebaser i nord. I en tid hvor den første verdenskrigen så ut til å gå i tysk favør ettersom Russland var slått ut av krigen, mens amerikanske styrker ikke hadde ankommet Europa var det ikke ønskelig at tyskerne fikk tak i de store forekomstene av krigsmateriell som hadde ansamlet seg i Murmansk og Arkhangelsk.⁵¹ Hvorfor tyskerne ikke grep denne muligheten er det gjort lite forskning på. Etter mitt syn er det tillatende å tro at forklaringen til dette var at tyskerne ikke ønsket å forstyrre den revolusjonen som de selv var med på å skape. Videre var hovedmålet gjennom hele krigen å vinne det avgjørende slaget på kontinentet. I denne vurderingen var nordområdene som frontavsnitt av sekundær betydning. Da tyskerne endelig hadde blitt kvitt sin tofronts-problematikk ville det virke mot sin hensikt å spre sine styrker ettersom den endelige seieren på vestfronten syntes å være innenfor rekkevidde.

Det endelige resultatet av den siste tyske storoffensiven i vest kom den 11. november 1918 da landet så seg nødt til å undertegne en våpenhvile som markerte slutten på den første verdenskrigen. Avslutningen på den totale krigen markerte kortsiktig en tilbakegang til de betingelsene som gjorde nordområdene militærstrategisk viktige. Selv om den russiske borger- og intervensjonskrigen fortsatte, var den ikke av samme globale betydning som verdenskrigen. Freden, samt Russland og Tysklands tap av stormaktsstatus, reduserte også nordområdenes betydning som internasjonale kommunikasjonslinjer ettersom Storbritannia fikk stormaktsmonopol i området.

⁴⁹ Riste 2005: 101

⁵⁰ Hobsen & Kristiansen 2001: 121

⁵¹ Ibid.: 136-137

Langsiktig sett demonstrerte den første verdenskrigen i praksis den teoretiske forestillingen om at Russland kunne bli landfast, eller sperret inne - uten mulighet til å nå ut til verdenshavene. Det såkalte stredeproblemet hadde tidligere kun vært en teoretisk forestilling hvor Russland i en fremtidig storkrig kunne bli fastlåst til landjorden hvis Østersjøen og Bosporos var kontrollert av en fiendtlig makt.⁵² I et slik scenario ville Russland være avhengig av å bruke Nordishavet som nødutgang for å nå ut til verdenshavene. I samme scenario ville også Nord-Norge bli svært utsatt for fiendtlige operasjoner hvis målet var å sperre av den russiske tilgangen til verdenshavene. Ettersom de forsyningene som russerne fikk under krigen fra norsk territorium var av et ubetydelig volum, bør den tyske ubåttaktiviteten i nord heller forstås ut fra det russiske stredeproblemet.⁵³ Da samtlige parter også så seg fortjent med at de skandinaviske landene beholdt sin nøytralitet, men ikke fritatt for den økonomiske krigføringen vitnet det om et forstyrrende ambisjonsnivå. Med andre ord ønsket de krigførende statene å forstyrre og begrense motpartens fiendens sjøtrafikk i området.⁵⁴

2.5 Oppsummering

I dette kapittelet har jeg vist til hvordan nordområdene fra starten av 1800-tallet tidlig ble interessante for stormaktene i krigsperioder. I samme periode begynte et kappløp om Arktis å ta form, men stormaktens interesse forholdt seg hovedsakelig til Skandinavia. Stormaktene politikk overfor Skandinavia, og spesielt Norge var en opprettholdelse av lavspenning. På mange måter var Integritetstraktaten av 1907 derfor en forlengelse av Novembertraktaten fra 1855. Ikke i funksjonen av å ha en antirussisk brodd, men forhindre at en stormakt oppnådde enerådige innflytelse i området.

Strategisk sett fikk handelskrigens prinsipper størst betydning for nordområdene i konfliktfylte perioder. En annen lærdom fra 1800-tallet og første verdenskrig var at nordområdenes strategiske verdi var i stor grad betinget av hvilken type konflikt Russland var en del av, og i mindre grad hvilken konflikt Norge var en del av. Som nevnt innledningsvis var den strategiske

⁵² Kristiansen 2008: 72

⁵³ Hobsen & Kristiansen 2001: 135

⁵⁴ Diesen 2000: 63-64, strategiske ambisjonsønsker henviser som regel til strid på havet, hvor en tillegger ulike grader av ambisjoner til ett bestemt område. Nektelsesambisjonen sikter til at man ønsker å nekte en motstander tilgang til området. Neste nivå sikter seg mot å forstyrre en motstander, dvs. påføre materielle og personelle skader eller tap. En slik strategi velges ofte av nødvendighet hvis ikke det er mulig å oppnå den øverste graden av strategisk ambisjon.

interessen for nordområdene derfor av en betinget karakter, hvor krig og konflikt var de utløsende faktorene for de militærstrategiske interessene.

Under første verdenskrig ble Norges strategiske verdi vurdert utfra geografiske betingelser, hvor kystlinjen strakk seg langs britiske russiske og tyske interesseområder. Nordområdene ble sett på som viktige forsyningslinjer mellom de vestallierte og Russland. Selv om den økonomiske krigføringen ble mer radikalisert under første verdenskrig, gikk ikke de militære doktrinene så langt som å rettferdiggjøre militære operasjoner på landjorden i nordområdene. Stormaktenes hovedstrategi for nordområdene minnet derfor mest om en forstyringsstrategi hvor marinefartøyer forsøkte å forstyrre motstanderens trafikk.

Ved avslutningen av første verdenskrig var fortsatt Arktis i periferien av stormaktenes interesser ettersom datidens teknologi og infrastruktur forhindrede muligheten til å operere under krevende klimatiske forhold. Den allierte intervensjonen i Nordvest-Russland vitnet derimot om at området ikke kunne ignoreres i sikkerhetspolitisk forstand. Hendelsene mot slutten av den første verdenskrigen kan derfor sies å ligne på den rollen som nordområdene skulle få utover det 20. århundre. I mellomkrigstiden kom samtlige faktorer som begrenset stormaktenes interesse for nordområdene og Arktis til å svekkes.

Kapittel 3: «Mellomkrigstiden» fredsbygging og militær innovasjon

Mellomkrigstiden innledet en fase hvor flere stater gikk sammen for å unngå at grusomhetene fra skyttergravskrigføringen fra første verdenskrig skulle gjenta seg. Opprettelsen av Folkeforbundet var et klart eksempel på en ny tidsperiode etter krigen. Folkeforbundets formål var å unngå en storkrig, noe som virket utenkelig på 1920-tallet. I perioden utover på 1930-tallet vokste det frem flere sterke ideologier som var på kollisjonskurs med paktens idealer.

De sterke spenningene som oppstod blant stormaktene på 1930-tallet var ikke et nytt fenomen, men nordområdenes rolle blant stormaktenes strategier fikk frem en ny dimensjon i dette tidsrommet. Utviklingen av ny våpenteknologi og innføringen av den moderne luftfartsindustrien bidro til å trekke Arktis og nordområdene nærmere stormaktene, noe som fikk store konsekvenser for Norges sikkerhet.

Dette kapittelet tar for seg hvordan norsk politikk forholdt seg til stormaktene, fra innmeldelsen i Folkeforbundet frem til oppgivelsen av paktens forpliktelser. Annektering av de resterende *terra nullius*-områdene med hovedfokus på Svalbard og betydningen av ny flyteknologi vil deretter bli tatt opp. Siste del av kapittelet gir en oversikt over nordområdenes strategiske rolle for Norge, Storbritannia, Tyskland og Sovjetunionen.

3.1 Fra Folkeforbundet til nøytralitet

En av grunnpilarene i norsk utenriks- og sikkerhetspolitikk etter unionsoppløsningen i 1905 var satsningen på nøytralitet. Erfaringene fra første verdenskrig viste derimot at småstatenes nøytrale erklæring kun ble respektert etter stormaktenes behov. Utsiktene til en kursendring i utenrikspolitikken åpnet seg derimot etter fredsoppgjøret ved opprettelsen av Folkeforbundet. Foruten å ha en fredsbevarende og stabiliserende faktor kunne et medlemskap i paktens åpne opp for småstatspolitikk overfor stormaktene. Medlemskap i Folkeforbundet medførte et stort brudd i norsk utenrikspolitik og ettersom paktens medlemmer ble pålagt å innføre økonomiske og militære sanksjoner mot angrepsstater. Likevel, troen på et nytt internasjonalt system som bygget på mellomstatlig kontakt etter folkerettslige prinsipper, var sterkere enn de

nøytrale kreftene rett etter krigen.⁵⁵ Trusselnivået etter krigen hadde også blitt kraftig nedjustert ettersom Tysklands militærmakt var svekket, mens Russland var preget av borgerkrig og indre uro.

I løpet av 1920-tallet ivret spesielt Norge som småstat til å utarbeide og forbedre grunnprinsippene til Folkeforbundets rettssystem. Selv om tanken var at mellomstatlige tvister skulle løses via Folkeforbundet, gjenstod det flere praktiske spørsmål som måtte avklares rundt en slik praksis. Samtidig var Norge opptatt av at flere medlemmer ble tatt opp i pakten, særlig de som hadde vært på den tapende siden. I denne saken var Norge både drevet av idealet om at medlemskapet i Folkeforbundet skulle være universelt, men også av politiske hensyn.⁵⁶ Hvis Tyskland og Sovjetunionen ikke ble tatt opp som medlemmer ville pakten bli oppfattet som en allianse, dominert av USA, Storbritannia og Frankrike. I et slikt scenario hvor pakten bestod utelukkende av seirende stater fra krigen, ville det norske medlemskapet true landets nøytrale stilling.

Hvor 1920-tallet hadde vært en stabil periode, kun preget av mindre uenigheter mellom stormaktene og småstatene, ble inngangen til 1930-tallet tidlig preget av mellomstatlige konflikter og økonomiske nedgangstider. Japans erobring av Mandsjuria (1931-32) ble et stort sjokk for omverdenen. Som medlemsland brøt Japan paktens bestemmelser om å forhindre angrepskrig. Selv om det hersket bred enighet om at Japans krigføring i Kina skulle fordømmes, var Folkeforbundet handlingslammet uten assistanse fra Storbritannia og USA og kunne ikke stanse krigen med militære sanksjoner. Krigen i Mandsjuria fikk derimot mindre betydning ettersom den ikke berørte Europa direkte. Italias erobringsskrig i Etiopia (1934-36) påvirket i Folkeforbundets troverdighet som fredsforkjemper. Arkitektene bak pakten, Frankrike og Storbritannia ønsket utfra prestisjehensyn å styrke Folkeforbundets posisjon. Utfra nasjonale hensyn var det derimot mer hensiktsmessig å opprettholde god kontakt med Italia som en mulig partner mot et Tyskland som stadig ble sterkere militært sett.⁵⁷

Den mistilliten som nordmennene hadde til stormaktspolitikken, begynte å spre seg blant regjeringen etter at det ble kjent at Frankrike og Storbritannia motarbeidet sanksjonskravene mot Italia. Stormaktenes håndtering av Etiopia-konflikten, og Mandsjuria-krigen forsterket den

⁵⁵ Fure 1996: 184

⁵⁶ Riste 2005: 131-132

⁵⁷ Fure 1996: 196

norske regjeringens inntrykk av at stormaktene kun brukte Folkeforbundet som et middel i stormaktspolitikken. Den nye norsk utenriksministeren Halvdan Koht slo fast at «heile utanrikspolitikken vår» måtte revurderes.⁵⁸ Det fremste målet for den norske utenrikspolitikken ble å holde landet utenfor en framtidig stormaktskrig, men det var flere syn på hvordan dette skulle foregå i praksis. En mindre gruppe innad i Arbeiderpartiet argumenterte for at Hitlers Nazi-Tyskland var på kollisjonskurs med de vestlige statene og at en ny storkrig med Norge som deltager var uunngåelig. Denne gruppen anbefalte derfor at Norge aktivt burde støtte Folkeforbundet mot den fascistiske trusselen.⁵⁹ Vestmaktene «appeasement-politikk», eller ettergivenhetspolitikk, ledet an av den britiske statsministeren Neville Chamberlain vanskeliggjorde derimot en slik politikk. Utbruddet av den spanske borgerkrigen demonstrerte også problemene ved denne politikken. Etter at Chamberlain i 1938 erklærte at småstater ikke lengre kunne regne med å få støtte hvis de ble angrepet ble nøytraliteten eneste fornuftige utenrikspolitiske valg for Norge å ta hvis en storkrig brøt ut.

I perioden ledende opp til 1938 fantes det fortsatt tilhengere av Folkeforbundet i Norge, ettersom alternativet ville være å innta en nøytral stilling hvor Norge ville miste alle muligheter til å påvirke stormaktspolitikken. Koht, som var den fremste talsmannen for en slik linje hadde stor støtte i regjeringen frem til 1938, men møtte gradvis motstand av de som mente at medlemskapet i Folkeforbundet utgjorde en fare for rikets sikkerhet. Tidligere utenriksminister Johan Ludwig Mowinckel la opp til at Norge skulle frigjøre seg fra Folkeforbundets forpliktelser. Etter hans syn var den klassiske nøytraliteten uforenelig med paktens bestemmelser om økonomiske og militære sanksjoner. Koht hadde opprinnelig lagt opp en utenrikspolitisk linje hvor Norge fortsatt kunne være med på en økonomisk sanksjon, men da utsiktene til en framtidig konfrontasjon nærmet seg var det ikke lengre hensiktsmessig å delta i paktens sanksjoner.⁶⁰ Norge og en rekke andre småstater ble derfor enige om å fraskrive seg sine obligatoriske sanksjonsplikter. I praksis hadde Norge mot slutten av 1930-tallet gått tilbake til å innta en nøytral holdning i europeisk stormaktspolitikk.

⁵⁸ Fure 1996: 200

⁵⁹ Riste 2005: 146

⁶⁰ Fure 1996: 209-210

3.2 Ishavsimperialismen

Samtidig som mellomstatlige relasjoner var i en normaliseringsfase etter krigen, markerte 1920-tallet også en periode hvor interessen for Arktis ble større. Foruten en ekspansjonstrang, bidro funn av olje og mineraler til at Arktis fikk økt økonomisk betydning for stormaktene.⁶¹ I norsk historie betegnes denne tiden som «ishavsimperialismen», og årene 1929–33 markerte høydepunktet av norsk ekspansjon ettersom Jan Mayen (1929) og Bouvetøya (1929) ble annektert.⁶² Den største endringen kom ved endringen av Svalbards terra nullius status til å bli anerkjent som norsk statsterritorium.

Som vist i forrige kapittel var det i løpet av 1900-tallet blitt et sterkere ønske fra norsk side om å endre den folkerettslige statusen til Svalbard slik at det skulle bli lettere å verne om de økonomiske interessene rundt øygruppen. Verdenskrigen satte som nevnt en stopper for Svalbardsaken, men rett etter krigen dukket spørsmålet opp på nytt. Under fredskonferansen i Paris tok Norge ordet for en endring av øygruppens folkerettslige status. Norge fikk tidlig medhold, særlig fra fransk side som hadde satt stor pris på den rollen som den norske handelsflåten hadde spilt for de vestallierte under krigen. Andre stormakter som USA og Italia støttet også Norges krav, men fra britisk og svensk hold ble det uttrykt forbehold mot dette. Britene mente opprinnelig at nordmennene kunne ha oppsyn på Svalbard på vegne av stormaktene, men endret sitt standpunkt ettersom Svalbard-spørsmålet ble sett på som en kompensasjon for den norske handelsflåtens innsats under krigen. Sverige var også imot norsk suverenitet på Svalbard, men endret sin oppfatning etter stormaktenes syn. Danmark sluttet seg til stormaktenes standpunkt, men krevde at Norge ikke skulle rette krav mot å overta Grønland.⁶³

Etter at Versailles-traktaten ble undertegnet ble det nedsatt en kommisjon for å endre Svalbards folkerettslige stilling. Svalbardtraktaten var klar 9. februar 1920, men fra norsk side var det ønskelig å gi traktaten ytterligere legitimitet ved at alle interesserte parter undertegnet traktaten. I starten møtte det norske diplomatiet liten motstand, men Sovjetunionen protesterte mot en endring av Svalbards status. Til forskjell fra Tsar-Russland som i 1916 meddelte for vestmaktene sine strategiske interesser i Arktis, la Sovjetunionen mindre vekt på dette

⁶¹ Fure 1996: 109-110

⁶² Ibid.: 118

⁶³ Riste 2005: 117. Grønland kom senere til å bli et omstridt tema blant Danmark og Norge, men er utelatt ettersom saken ikke direkte berører arktisk strategiske verdi.

aspektet.⁶⁴ Sovjetunionen satte sine strategiske interesser i Arktis til side til fordel for å bruke Svalbardsaken som et pressmiddel overfor Norge om å bli anerkjent som en suveren stat. Fra norsk side var det vanskelig å etterkomme det sovjetiske kravet før stormaktene normaliserte forholdet til Sovjetunionen. Først etter at Storbritannia anerkjente Sovjetunionen i 1924 ble terskelen for at Norge kunne gjøre det samme adskillig lavere.⁶⁵ Etter dette anerkjente Norge Sovjetunionen, mens russerne godtok norsk eierskap av Svalbard.

Som nevnt fikk nordområdene og Arktis større verdi for Tsar-Russland rett før revolusjonen, mens Sovjetunionen tillot de samme områdene mindre betydning. Andre halvdel av 1920-tallet markerte en ny periode hvor Sovjetunionen viste økt interesse for arktiske områder. Arktis ble i seg selv et mål for nasjonalistisk ideologi, og målet var å sikre seg kontrollen over nye territorier, havområder og naturressurser.⁶⁶ I 1926 la Sovjetunionen frem sektorprinsippet som en del av sin polare strategi. Sektorprinsippet tok utgangspunkt i et lands mest østlige og vestlige punkt i nord, hvor sektorlinjene skulle trekkes opp langs medianene opp til Nordpolen.⁶⁷ Denne strategien la opp til en ekspansjon av sovjetisk territorium som gikk utenfor folkerettens tradisjonelle krav til «effektiv okkupasjon» som satte markante begrensninger for utvidelse av statsterritoriet i Arktis. Det sovjetiske forslaget var styrt av økonomiske og vitenskapelige motiv, men også av frykt for at andre stater skulle oppdage nye territorium i forkant av sovjetiske oppdagere. Ny teknologi som fly og luftskip drev fram denne frykten, men motiverte samtidig ideen om å opprette en transarktisk luftforbindelse.⁶⁸

Den sovjetiske ekspansjonen i Arktis skapte en ny situasjon, hvor Norge var av den oppfatningen at internasjonale avtaler måtte gjelde for de områdene som ikke lot seg «effektivt okkuperes». Eierskapsspørsmålet om Svalbard var løst på en slik måte, men spørsmålet om suverenitet på Frans Josef Land ble det uenighet om. *De jure* anerkjente Norge øyen som sovjetisk på 1920-tallet, men saken fant ikke sin løsning *de facto* før utpå 1970-tallet.

Den norsk-sovjetiske rivaliseringen om arktiske områder i mellomkrigstiden var i stor grad motivert av økonomiske og nasjonalistiske motiver. Slike motiver preget også eierskapsspørsmålet om Svalbard, men militærstrategiske interesser var også et underliggende

⁶⁴ Kasiyan & Nielsen 2014: 440

⁶⁵ Berg 1994: 299

⁶⁶ Bjørnsen & Holtmark 2015: 110

⁶⁷ Ibid.: 102

⁶⁸ Ibid.: 104

motiv. Svalbard hadde ingen stor militærstrategisk rolle under den første verdenskrigen, men den tyske ubåtkrigen tydeliggjorde at den militærteknologiske utviklingen kunne gi øygruppen en potensiell strategisk verdi. Denne verdien sprang utfra erkjennelsen om at Nordishavet hadde vært forbindelseslinjen mellom vestmaktene og Russland under krigen, og i denne konteksten kunne Svalbard bli brukt for å kontrollere eller blokkere denne kommunikasjonslinjen.⁶⁹ Ettersom ingen av stormaktene hadde konkrete ambisjoner om å overta øygruppen, så de seg derfor best fortjent med at området ble «pasifisert» av en nøytral småstat som Norge. Svalbardtraktatens paragraf 9 bekreftet også dette forholdet, ettersom det ble spesifisert at området ikke skulle bli utnyttet militært sett.⁷⁰

Rivaliseringen om de siste terra nullius-territoriene i Arktis var ikke et nytt fenomen, men måten utforskningen og okkuperingen i mellomkrigstiden ble utført på var i langt raskere tempo enn før. En av årsakene til dette var ny flyteknologi som økte utforskingstempoet og som på sikt kunne aktualisere Arktis strategiske potensiale. Den nye flyteknologien kunne teoretisk sett utnyttes til militære formål.

3.3 Erobringen av luftrommet og den strategiske konsekvenser

Dannelsen av Folkeforbundet var et sterkt symbol for 1920-tallets pasifistbevegelse, men samtidig pågikk det en våpenteknologisk revolusjon. Blant de teknologiske framskrittene var det kanskje erobringen av luftrommet som det ble lagt mest arbeid og prestisje i. Ettersom den første vellykkede flygingen fant sted i 1903 av Wright-brødrene fikk det nye transportmidlet mindre betydning under første verdenskrig. På grunn av begrenset teknologi, støtteapparater, rekkevidde og manglende innsikt i flyenes strategiske potensiale fikk flyvåpenet en relativ beskjeden rolle under første verdenskrig.

Samtlige av disse begrensningene ble svekket i mellomkrigstiden, og spesielt fire teknologiske nyvinninger kan trekkes frem. Dette gjaldt strategisk bombing, luftstøtte til bakkeoperasjoner, hangarskip og radio-radar teknologi.⁷¹ Videre ble støtteinfrastruktur som flyplasser, bakkeradarer og spesialiserte fabrikker utbygd i høyt tempo. Den største nyvinningen i mellomkrigstiden var endringen av flyenes strategiske rolle. Den italienske offiseren Giulio Douhet ble ofte kreditert som mannen bak luftvåpenets nye luftmaktdoktrine. Han innså tidlig

⁶⁹ Berg 1994: 280-281

⁷⁰ Ibid.: 293, 303

⁷¹ Kristiansen 2008: 206-207

at flyvåpenet kunne brukes til mer enn kun rekognosering, men også til bombing av industrielle sentre og andre militære mål bak fiendens linjer.⁷² Den amerikanske historikeren, Martin Blumenson, har påpekt at bruken av bombefly i stor skala alt under første verdenskrig ville vært svært sannsynlig hvis krigen hadde vedvart til 1919.⁷³ Blumensons argument viser til at selv om teknologiske nyvinninger var med på å utbedre flyenes angrepskapasiteter, så forble flyvåpenets potensiale urealisert uten en definert doktrine.

Etter at flyvåpenets potensiale var realisert ble flere politikere og militære ledere opptatte av de strategiske mulighetene som luftrommet ga. Mot slutten av 1930-tallet hadde de fleste europeiske storstatene innsett at luftrommet var likestilt med landjorden og sjøen og opprettet en egen våpengren for flyene. Valget av flydoktriner varierte derimot blant stormaktene. Tyskland og Italia gikk for en offensiv luftstrategi, mens Storbritannia adopterte en defensiv strategi.⁷⁴

Hvilken betydning fikk erobringen av luftrommet for Norge, nordområdene og Arktis? For Norges del kom landets territorium innenfor rekkevidden av flyvåpnene til Sovjetunionen, Tyskland og Storbritannia. Dette medførte at tilgjengeligheten til områder som tidligere ble ansett som avstedsliggende kom nærmere de europeiske stormaktene. På samme måte kunne flybaser stasjonert i Norge bli utnyttet av fremmede makter som til å nå en rekke europeiske mål. I likhet med at tilgjengeligheten og potensialet til nordområdenes økte, ble stormaktene i større grad opptatt av mulige krigsscenarioer som kunne oppstå i området.

3.4 Krigsscenarioer i mellomkrigstiden

Før krigsutbruddet i 1939 virket nordområdene og Arktis igjen som perifere i forhold til de europeiske spørsmålene som splittet kontinentet, og som i siste instans førte til en ny verdenskrig. Likevel var nordområdene og Arktis gjenstand for flere vurderinger i stormaktenes strategiske analyser før utbruddet av andre verdenskrig. Disse analysene kan bidra til å forklare hvorfor andre verdenskrig kom til nordområdene og for å kunne forstå utviklingsforløpet av krigen i nord. Samtidig fikk Hitlers maktovertagelse i 1933 stor betydning for at

⁷² Kristiansen 2008: 208

⁷³ Blumenson 1977: 167

⁷⁴ Ibid.: 167-168

spenningsnivået i verden økte. De fleste statsledere var bekymret for utbredelsen av fascismen, men forstod ikke fullt ut konsekvensene av Hitlers aggressive politikk og ideologi.

3.4.1 Nordområdene i tysk militærstrategisk tenkning

Uavhengig av de mange politiske endringene som fant sted i Tyskland i mellomkrigstiden, begynte den tyske marinen straks etter første verdenskrig å analysere sin egen strategi, og hvordan den kunne forbedres. Et vedvarende problem som opptok tyske strateger, var landets utsatte sjøstrategiske stilling. I en krig mot erkerivalen ville den britiske marinen raskt sperre inne den tyske marinen i Østersjøen. Dette problemet opptok blant annet viseadmiral Wolfgang Wegener som brukte erfaringene fra første verdenskrig til å utforme en ny marinestrategi. Wegener påpekte at den tyske marinen under krigen svekket sin stilling ved å innta en defensiv holdning i møte med den britiske marinen. Det hersket ingen tvil om at den tyske marinen var svakere enn den britiske, og derfor måtte avvende motstanderens trekk. Den største tabben som den tyske marinen gjorde ifølge Wegener var at de trodde at britene ville utnytte sitt overtak, og oppsøke det endelige slaget i nærheten av tyske marinebaser. Den tyske strategien antok at det ville være av interesse for en overlegen sjømakt å gå på offensiven, slik som det var på landjorden. Det den tyske strategien derimot ikke tok til høyde for var at spillereglene for sjødominans forløp seg annerledes enn på landjorden, hvor den sterkeste parten ikke trengte å oppsøke kontakt for å vinne overtaket.⁷⁵ Wegeners analyser tilsa derfor at den tyske marinen hadde spilt seg selv ut ved å føre en defensiv strategi mot en motstander som opprettholdt sitt sjøherredømme ved å unngå større offensiver.

Wegener kom fram til i sin analyse at den beste sjansen for den tyske marinen å få overtaket mot Storbritannia i en framtidig sjøkrig var å basere seg på en aggressiv strategi. Det første leddet i en slik strategi ville innebære at britene ble tvunget til å kjempe om de vitale sjørutene i Atlanterhavet. Valget av en slik strategi vitnet også om at marinen burde prioritere senkningen av fiendens konvoier, istedenfor å oppnå enerådig dominans på havet. Som en følge av de første steget innebar det andre steget at Tyskland måtte utbedre sin geografiske posisjon ved å sikre seg støttepunkter langs Atlanterhavskysten. I denne konteksten ble Danmark, Norge, Færøyene og Grønland ansett som viktige objekter i kampen mot Royal Navy. I utgangspunktet hadde ikke Norge en viktig plassering i tysk strategi, men verdien som norsk territorium ga til luft- og marinebaser forbedret utgangspunktet for videre operasjoner mot Storbritannia.

⁷⁵ Kristiansen 2008: 109

Forholdet mellom marineledelsen og den tyske regjeringen ble drastisk endret etter at nazistene overtok makten. Marinens ekspansjonistiske ideologi møtte stor forståelse fra nazistene som hadde et lignende planer om ekspansjon. Nazistene begynte også en storstilt prosess for å oppruste både hær- og marinestyrkene. I denne konteksten økte råvareimporten fra Norge, noe som bl.a. økte betydningen av jernmalmen fra Narvik.

Som en naturlig konsekvens av Tysklands ekspansjonspolitik måtte krigsstrategien også legge til rette for en muligheten for at vestmaktene kunne erklære krig. I utgangspunktet skulle den tyske marinen følge Z-planen, et massivt flåteopprustningsprogram, gjøre Kriegsmarinen klar til å møte Royal Navy i 1943.⁷⁶ Denne planen la dermed opp til at det tyske angrepet på Polen ikke ville bli møtt av en britisk respons. Det totale antallet av overflateskip og ubåter var derfor ikke det marineledelsen hadde forventet når andre verdenskrig brøt ut.

Samlet sett bidro en rekke faktorer som tidligere krigserfaringer, ekspansjonistisk ideologi, avhengighet av svensk jernmalm og en uforventet alliert krigserklæring til at planleggingen for å invadere Norge startet. *Weserübung*, som operasjonen ble kalt vil neste kapittel ta opp i større detalj. Detaljene rundt selve planen vil neste kapittel ta opp.

3.4.2 Nordområdene i engelsk militærstrategisk tenkning

Som verdens sterkeste sjømakt ble nordområdene ansett å være i britisk innflytelsessfære, hvor Storbritannia historisk sett motsatte seg fremmede makters tilstøt i området. Utover 1920-tallet gikk interessen for nordområdene gradvis tilbake ettersom Storbritannias tradisjonelle fiender ikke utgjorde en militær trussel. Som stormakt var britenes oppmerksomhet i nordområdene derfor i stor grad knyttet til spenningsnivået mellom andre stormakter. Store deler av 1920-tallet var derfor britene mest opptatte av å beholde status quo i området, unntatt endringer av traktatsbestemmelser som begrenset deres handlingsrom i Norge, eksempelvis Integritetstraktaten av 1907.

Etter første verdenskrig var det blitt ønskelig fra norsk side å oppheve Integritetstraktaten av 1907 ettersom traktatens formål ble ansett til å stå i strid med Folkeforbundets bestemmelser. Alt i 1922 var Storbritannia og Tyskland blitt enige i det norske standpunktet, mens

⁷⁶ Fure 1996: 363

Sovjetunionen ønsket å beholde traktaten. Den sovjetiske motstanden hadde sin bakgrunn i at Storbritannia kunne utnytte situasjonen og opprette flåtebasen i Norge. En slik kalkulering var ikke basert på løse rykter ettersom Storbritannia var av den oppfatningen at traktaten begrenset britisk innflytelse i området. Erfaringene fra første verdenskrig hadde vist at det kunne bli et fremtidig behov for å opprette baser i Norge.⁷⁷ Saken endte i britisk favør etter at Norge avløste traktaten på egenhånd.

Som nevnt innledningsvis var nordområdenes rolle i britisk strategi i stor grad avhengig av spenningsnivået i regionen. Som en refleksjon av dette fikk nordområdene langt mindre betydning i fredstid for britene, som hadde verdensomspennende interesser. Etter at den militære trusselen fra Tyskland økte utover på 1930-tallet fikk nordområdene større betydning. I denne perioden stod britiske interesser i to motstridene retninger. På en side kunne Folkeforbundets internasjonale sanksjonsfunksjon styrkes, noe som i beste tilfelle ville øke spenningsnivået, og i verste utfall starte en ny krig. På den andre siden kunne de nasjonale interessene prioriteres, og en fredelig løsning oppnås med «appeasement-politikken». Storbritannia fulgte frem mot slutten av 1930-tallet sistnevnte linje hvor nasjonale interesser ble styrket. Som en konsekvens av dette ble tidligere områder som britene hadde dominans over nedprioritert til fordel for ettergivenhetspolitikken, og etter hvert styrkingen av forsvaret rundt de britiske øyer. Et område som ble nedprioritert var Østersjøen som Storbritannia trakk seg ut fra etter avtale med Tyskland. Den britisk-tyske flåteavtalen av 1935 var tiltenkt som et ledd i «appeasement-politikken», hvor Tyskland fikk øke sin tonnasje av krigsskip, mens britene fikk et mindre ansvarsområde.⁷⁸ Selv om denne avtalen ikke hadde direkte betydning for nordområdene, var det et slående eksempel på utfordringene som britisk politikk forsøkte å ta høyde for i en tid det fortsatt var håp om at tysk ekspansjonspolitikken kunne forhindres.

Når «appeasement-politikken» ble ansett som feilslått etter at Tyskland erobret Tsjekkoslovakia inntok nordområdene en fastere rolle i britisk planlegging. Den britiske sjefsnemden kom fram til i februar 1939 at i fremtidig krig hvor Storbritannia og Frankrike var allierte mot Tyskland og Italia, ville det være mest praktisk å innta en defensiv posisjon inntil man hadde oppnådd en stridsevne som tillot offensive operasjoner.⁷⁹ I denne mellomfasen tilsa erfaringene fra første verdenskrig at en økonomisk krigføring ville svekke motstanderen betydelig. Siktemålet med

⁷⁷ Holtsmark 2015: 51

⁷⁸ Salmon 2012: 30, Salmon 1997: 228-229

⁷⁹ Salmon 1997: 340

en slik strategi vant stor popularitet blant britiske politikere ettersom mange hadde fått inntrykket av at blokaden mot Tyskland hadde ført til landets kollaps, samtidig som en økonomisk krigføring unngikk skyttergravstilstanden fra første verdenskrig.⁸⁰

For å lykkes i sin økonomiske krigføring ville Storbritannia være avhengig av at de skandinaviske landene inntok en vestvendt nøytralitet, lik den Norge måtte innta under første verdenskrig. Hvis de skandinaviske landene inntok en streng nøytralitet ville det undergrave briternes strategi ettersom Tyskland ville oppnå lik tilgang til Skandinavias resurser.⁸¹ Hvor villige de skandinaviske landene var til å etterfølge Storbritannias krav var lenge et stort diskusjonstema som varte opp til utbruddet av krigen, noe som vil bli tatt opp i neste kapittel. Kort oppsummert hadde ikke nordområdene en stor rolle så lenge britisk hegemoni ikke var truet. Basert på tidligere krigserfaring var det i Storbritannias interesse at ingen fremmed militærmakt fikk kontroll i Norge, noe som var en fremmed tanke på 1920-tallet. Når denne trusselen gikk fra å være teoretisk til å bli mer konkret på 1930-tallet, fikk nordområdene større betydning, men de konkrete tiltakene rettet seg først og fremst mot Tyskland. Etter at utsiktene til krig virket unngåelig la britene igjen større vekt på Royal Navys sjødominans.

Nordområdene i britisk strategi var med andre ord ikke avventende, men også påvirket av hva motparten foretok seg. Etter at andre verdenskrig, og den påfølgende vinterkrigen brøt ut, uttrykte britene stor interesse for nordområdene, noe jeg kommer tilbake til i neste kapittel.

3.4.3 Nordområdene i sovjetisk militærstrategisk tenkning

Nordområdenes plassering i sovjetisk strategi bygde hovedsakelig på tidligere krigserfaringer og sovjetisk ideologi. Napoleonskrigene og første verdenskrig demonstrerte at et angrep fra vest ville primært komme gjennom Sentral-Europa. Som en konsekvens av dette forble forsvaret og utbyggingen av Nordvest-Russland nedprioritert til forskjell fra mer sentrale områder. Første verdenskrig var likevel med på å aktualisere utbyggingen av Nordvest-Russland. Etter at stredeproblemet ble et faktum ble utbyggingen av jernbanelinjen til Murmansk startet i 1914 og stod ferdig i 1917.⁸² Utover på 1920-tallet virket det derimot som nordområdenes betydning ble glemt av den sovjetiske militærstaben. Ideologisk sett inntok det kapitalistiske Storbritannia hovedrollen som antagonist i sovjetisk planlegging. Erfaringene

⁸⁰ Salmon 2012: 38-39

⁸¹ Salmon 1997: 340-341

⁸² Elenius 2015: 455, Holtmark 2003: 18

fra Intervensjonskrigen forsterket også dette inntrykket av at de tidligere forsyningsrutene i nord heller var å anse som angrepsruter. Etersom Sovjetunionen ikke var en maktfaktor på starten av 1920-tallet ble nordområdene nedprioritert.

På 1930-tallet tok oppbyggingen av Nordvest-Russland seg kraftig opp. Samtidig som Kvitsjøkanalen ble klargjort, ble den nordlige flotilje opprettet 1. juni 1933, senere etterfulgt av flybaser etter 1936. Til tross for at Japan og Tyskland fikk en mer fremtredende rolle i sovjetiske trusselvurderinger, forble Storbritannia hovedtrusselen. Størrelsesordenen til Nordflotiljen reflekterte også dette ettersom den ble pålagt en defensiv rolle og tillagt mindre ressurser i forhold til andre sovjetiske marinestyrker. Målsetningene for 5 årsplanen (1933–1937), la en viss vekt på at Nordflotiljen skulle forsterkes for å forsvare kystlinjen, samt bidra til utvikling av skipstrafikken til Nordøstpassasjen.⁸³ Inspirert av datidens konsept om at store krigsflåter var en selvrefleksjon av statens nasjonale ambisjoner, beordret Stalin en kraftig opprusting av marinen.⁸⁴ I første omgang ble opprustningsprosessen til Nordflotiljen nedprioritert, men utover på 1930-tallet fikk nordområdene større betydning. Revurderingen av nordområdenes betydning ble markert ved at Nordflotiljen ble oppgradert til Nordflåten i 1937. Norge fikk også større plass i strategiske analyser, utfra erkjennelsen av at nordområdene kunne bli utnyttet av en fremmed militærmakt. I en framtidig krig kunne tyske fly- og marinebaser bli opprettet i Nord-Norge, og avskjære Sovjetunionens tilgang til de åpne verdenshavene, og importen av utenlandske konvoier.⁸⁵ En slik analyse tilsa at Tyskland hadde overtatt rollen som hovedtrussel. Samtidig tilsa analysen at en allianse med Storbritannia etter 1936–37 ikke lengre var utelukket.⁸⁶ Denne strategiske vurderingen varte frem til signeringen av ikke-angrepspakten i 1939, hvor båndene til Tyskland ble gjenopprettet etter det diplomatiske bruddet fra borgerkrigen i Spania, mens Storbritannia returnerte tilbake til antagonist rollen.

Til oppsummering bør det trekkes frem at sovjetiske vurderinger av nordområdene og Arktis endret seg fra å ha en liten betydning på 1920-tallet, til å gradvis innta en større posisjon utover på 1930-tallet i takt med at spenningsnivået økte. Etter at Nordflåten ble opprettet startet oppbyggingen av infrastrukturen mellom Murmansk og det sentrale Russland, hvor Murmansk fikk status som «befestet område» Likevel, ettersom Stalins planer om å bygge storslagne

⁸³ Holtsmark 2003: 61

⁸⁴ Philbin 1994: 23, Holtsmark 2003: 62-63

⁸⁵ Holtsmark 2003: 60

⁸⁶ Ibid.: 65

krigsflåter la betydelige omkostninger på Sovjetunionens ressurser, var Nordflåtens kapasiteter begrenset da tyskerne angrep i 1941.

3.4.4 Nordområdene i norsk militærstrategisk tekning

Helt siden unionsoppløsningen i 1905 var nøytralitet et av hovedelementene i norsk utenriks- og sikkerhetspolitikk. Den norske nøytralitetspolitikken var derimot ikke basert på et ideal om lik tilnærming til alle stormakter. Erfaringene fra Napoleonskrigene viste at Norge, et land som var avhengig av åpne sjøveier, var svært sårbar under en britisk sjøblokade. Nøytraliteten fikk derfor det som Olav Riste har beskrevet som en vestvending i britisk favør. Norge ville gjøre alt i sin makt for å ikke komme på feil side i en krig som Storbritannia deltok i. Dernest regnet Norge med at det ville være i Storbritannias interesse at ingen fremmed makt fikk kontroll over norsk territorium.⁸⁷ Utfra norske analyser ville et angrep på Norge bli møtt med en britisk motreaksjon. Norsk sikkerhetspolitikk var derfor basert på en grunntanke om en implisitt sikkerhetsgaranti på grunn av Storbritannias egeninteresser i Norge. På 1920-tallet var denne sikkerhetspolitiske løsningen tilfredsstillende ettersom det tradisjonelle trusselbildet fra starten av det 20. århundre hadde endret seg. Forholdet til Sverige var blitt normalisert, mens Tyskland og Sovjetunionen ikke lengre utgjorde noen militær trussel. Norsk utenrikspolitikk var også i perioden etter 1920 opptatt av å styrke småstatenes innflytelse i Folkeforbundet, og mellomstatlige relasjoner. Norge ønsket å holde trusselnivået nede. Hvis småstatenes interesser ble styrket overfor stormaktene kunne det på lengre sikt pasifisere stormaktene.

Samtidig som Folkeforbundets fredsbevarende funksjon ble svekket utover på 1930-tallet, økte også mistanken om at Folkeforbundet kun var en arena for stormaktspolitikken. Gradvis spredte erkjennelsen seg om at Norge i perioder som var preget av konflikter, kun var et objekt i stormaktsstrategien. I første rekke meldte Norge seg ut av Folkeforbundet og la større vekt på den implisitte britisk sikkerhetsgarantien. Basert på tidligere erfaringer virket valget av nøytralitet som politisk retningslinje under en europeisk storkrig som en selvfølge, men beslutningen kom til å sette Norge i en vanskelig stilling ovenfor stormaktene. Selv om sikkerhetspolitiske spørsmål opptok norske politikere i mindre grad før andre halvdel av 1930-tallet, var det elementer i Forsvaret som vektla sikkerhetspolitiske analyser langt tidligere.

⁸⁷ Kristiansen: 83 (2008)

General Otto Ruge som stod for en moderne sikkerhetspolitisk analyse av Norges stilling i mellomkrigsperioden, og var en av de som kom nærmest til å spå utfallet av en ny verdenskrig. Ruge var opptatt av å kombinere utenrikspolitikken med geografiske og økonomiske betraktninger for å gi en analyse av hvilke konfliktmønstre som kunne trekke Norge med i en framtidig storkrig.⁸⁸ De fleste nasjoner var, etter første verdenskrig, mer opptatte av å forhindre utbruddet av en ny krig istedenfor å forberede seg på en ny konflikt, men Ruge innså at mellomkrigstiden var blitt en militær innovasjonsperiode. Ny flyteknologi medførte at Norge kom innenfor rekkevidde av de tre største nordeuropeiske stormaktene. Ettersom tilgjengeligheten til norsk territorium økte, fikk Norges geostrategiske plassering større betydning. I 1938 påpekte Ruge at Norge lå langs en av verdenshandelens hovedveier, og ville være av stor interesse for krigførende parter å kontrollere. Etter hans syn lå Norge nå i «ildlinjen» mellom stormaktene.⁸⁹ For å motvirke denne tendensen som Ruge karakteriserte som et militært «vakuum» mente han at Norge måtte modernisere sitt forsvar. I militær kretser var det uenighet om hvorvidt det var mulig for en småstat å avskrekke en storstat å angripe, mens andre påpekte at et svakt forsvart område ville virke fristende for en stormakt.⁹⁰ Moderniseringen av Forsvaret gikk på sin side tregt på grunn av lave forsvarsbudsjett som var bestemt av politikere med mindre forståelse for militære og strategiske spørsmål.

Utenriksminister Halvdan Koht vektla nøytraliteten som den utenrikspolitiske linjen, tuftet på ideen om at stormaktene ville foretrekke et nøytralt Norge som ingen annen stormakt dro fordel av. Hvis Norges nøytralitet ble utfordret ville Storbritannia komme landet til unnsetning. I kontrast vektla general Ruge Nord-Norges utsatte plassering i forhold til Nordvest-Russland. Ruge siktet ikke til at Sovjetunionen utgjorde en direkte trussel, men at Sovjetunionens fiender ville være opptatte av å stanse konvoitrafikken utfra baser på norsk territorium.⁹¹ Intervensjonskrigen hadde tydelig demonstrert at området kunne bli brukt offensivt mot russerne, samtidig som nærheten til Sovjetunionens nordligste havner eksponerte Nord-Norge, selv om Norge ikke var deltager av konflikten. Utbruddet av Vinterkrigen kom senere til å endre på trusselvurderingen av Sovjetunionen, men Ruge la samtidig vekt på at Nordflåten og Sovjetunionens opprusting i nord hadde en defensiv karakter.

⁸⁸ Kristiansen 2003: 141

⁸⁹ Ibid.: 145

⁹⁰ Kristiansen 2008: 303

⁹¹ Kristiansen 2003: 142

Erfaringene fra første verdenskrig tilsa at Norge ville virke som en maritim bufferstat mellom stormaktene. Så lenge spenningsnivået blant stormaktene var lavt, stod norsk utenrikspolitikk i en friere stilling. Når trusselnivået økte utover på 1930-tallet gikk Norge tilbake til en nøytral utenrikspolitikk, men den teknologiske utviklingen medvirket til at Norges strategiske potensiale, og stormaktenes tilgang til området hadde økt. General Otto Ruge var en av få offentlige tjenestemenn som innså utviklingen hadde funnet sted i mellomkrigstiden, men i likhet med flere profilerte politikere undervurderte Ruge også ideologiens innvirkning og drivkraft for tysk strategi.

3.5 Oppsummering

Etter første verdenskrig mistet nordområdene en sin strategiske betydning for stormaktene. Overgangen til 1920-tallet var en periode hvor mellomstatlige relasjoner ble normalisert, og som ga større rom for småstatspolitikk. I Arktis medførte dette til en endring av Svalbards internasjonale status. Samtidig som troen på Folkeforbundets fredsbevarende funksjon var stor og ville forhindre en ny verdenskrig, ble mellomkrigsårene preget av en annen utvikling. Ny teknologi førte gradvis til at områder som tidligere hadde vært utilgjengelige fra kontinentet ble knyttet nærmere stormaktspolitikken. Trusselnivået økte også i takt med at fascistisk ideologi spredte seg i Europa. Folkeforbundet hadde tidligere vært en drivkraft for å senke spenningsnivået i verdenen, men var ikke i stand til å stå samlet mot aggressive stormakter. Etter at utsiktene til en framtidig storkrig virket unngåelig gikk Norge tilbake til å være nøytral, men de fleste politikerne undervurderte betydningen av ny våpenteknologi, og rollen som nordområdene hadde fått blant stormaktenes strategier.

Kapittel 4: Fra første krigsvinter til operasjon *Barbarossa*

Første verdenskrig var med på å illustrere nordområdenes strategiske betydning, men flere faktorer bidro til å begrense stormaktenes innflytelse i området. Fra å ligge fjernt og utilgjengelig bidro utviklingen av flyteknologien til at nordområdene kom nærmere stormaktenes rekkevidde. Samtidig pågikk det en politisk prosess i mellomkrigstiden hvor vinnerne fra første verdenskrig ikke maktet å stå sammen mot den fascistiske trusselen. Disse faktorene kom til å gi nordområdene en spesiell status blant flere stormakters strategier i periferien.

Dette kapittelet fokuserer derfor på hvordan ikke-angrepspakten mellom Tyskland og Sovjetunionen økte det globale spenningsnivået gjennom territoriell ekspansjon. Her vil utbruddet av Vinterkrigen stå i en særstilling siden reaksjonene til stormaktene og de nordiske landene gir et godt utgangspunkt for en videre analyse av de militærstrategiske vurderingene av nordområdene. I tillegg vil årsakene bak og resultatet av den tyske invasjonen av Norge stå i fokus ettersom dette markerte et høydepunkt for stormaktenes interesser i nordområdene. Siste del av kapittelet tar for seg den strategiske konsekvensen som den tyske okkupasjonen av Norge medførte ettersom det var med på å bringe nordområdene inn i sentrum av annen verdenskrig i en begrenset periode.

4.1 Molotov-Ribbentrop-pakten

I løpet av mellomkrigstiden hadde det internasjonale spenningsnivået økt som konsekvens av at det hadde vokst frem to sterke ideologier i Europa som betraktet en fremtidig storkrig mot hverandre som sannsynlig. Det kom derfor som en overraskelse for omverdenen da Tyskland og Sovjetunionen valgte å inngå en venns-kaps- og ikkeangrepsavtale den 23. august 1939. Offisielt gikk avtalen ut på at begge landene skulle frastå fra fiendtlige handlinger mot hverandre, men inkluderte også hemmelige protokoller som medførte at begge partene fikk økt innflytelse i Øst-Europa.⁹² Innholdet i protokollene tilsa at begge landene hadde retten til å dele Polen mellom seg, mens Finland, Estland og Latvia skulle tilfalles sovjetisk innflytelse. Tyskland skulle få Litauen, men de territoriale endringene som faktisk fant sted i tidsrommet 1939–1940 tilsier at Danmark og Norge kan ha inngått i de hemmelige protokollene.⁹³ Det man

92 Halsall. (u.å.).

93 En stor del av arkivmaterialet rundt ikke-angrepspakten er i ettertid gått tapt, slik at eventuelle avtaler som ble inngått rundt Danmark og Norge kun forblir spekulasjoner. En påstand som forhåpentligvis vil bli belyst i Rolf

med sikkerhet vet var at etter paktens inngåelse tilbød Sovjetunionen, etter tysk forespørsel en hemmelig marinehavn i Zapadnaja Litsa. Denne marinebasen, «Basis Nord» var lokalisert rundt 50 kilometer fra Grense Jakobselv.⁹⁴ Betydningen av Basis Nord var svært begrenset strategisk sett, ettersom havnen manglet de fleste fasiliteter. Likevel, utlånet av basen kan sees på som kulminasjonen av tysk-sovjetiske forbindelser som ledet opp til operasjon *Barbarossa*. Som totalitære stater fant begge parter nytte av samarbeidet. Sovjetunionen fikk våpenteknologi av Tyskland og forsynte Tyskland med råvarer som gjengjeldelse.⁹⁵ Basis Nord symboliserte derfor på en side at tyskerne fikk oppfylt sitt ønske om å ha en permanent tilstedeværelse i Arktis, mens russerne mente at baseutlånet ga dem en fordel ved at de fikk bedre våpenteknologi.⁹⁶ Samlet sett var paktperioden preget av at begge parter følte de vant tid og ressurser overfor den andre partneren.

Paktperioden var preget av at Tyskland og Sovjetunionen forsøkte å forbedre sin sikkerhetspolitiske situasjon i forhold til hverandre og vestmaktene. Den største konsekvensen av paktens utbruddet av annen verdenskrig, da Tyskland, med garantier fra Sovjetunionen, kunne sette i gang sin invasjon av Polen 1. september 1939. Imidlertid var det en annen hendelse som kom til å påvirke det militærstrategiske bildet i nord ettersom Sovjetunionen også begynte å handle etter paktens protokoller.

4.2 Vinterkrigen bryter ut

Selv om Sovjetunionen var det største imperiet i moderne tid, gikk betydelige deler av den unge kommuniststatens territorium tapt under maktovertagelsen i 1917. Gjenerobringen av landområder som tidligere hadde tilhørt det russiske keiserdømmet var et overordnet mål for Sovjetunionen, men faktorer som borger- og intervensjonskrigene svekket Sovjetunionens militærmakt. I mellomkrigstiden begynte en storstilt opprustningsprosess som økte Sovjetunionens militære kapasiteter betydelig, men det var ikke før paktens inngått at ekspansjonsmulighetene åpnet seg opp igjen.

Hobsons forskningsprosjekt "*The Molotov-Ribbentrop Pact, the Great Powers and Scandinavia 1939–41*" er om det forelå avtaler hvor Sovjetunionen forholdt seg passive under et tysk angrep mot Danmark og Norge på lik linje som Tyskland ikke engasjerte seg i Vinterkrigen

⁹⁴ Hobson & Kristiansen 2001: 290

⁹⁵ Philbin 1994: 82

⁹⁶ Ibid.: 117, 146

Etter at Sovjetunionen krevde større innflytelse i Estland og Latvia, ble en rekke lignende krav sendt til den finske regjeringen. Bakgrunnen for kravene var at Sovjetunionen ønsket å sikre Leningrads utsatte posisjon ved at finskegrensen ved Karelen ble forskyvet vestover.⁹⁷ Sovjetunionen ønsket også en rekke øyer i Finskebukten, samt utleie av marinebasen ved Hangö i Sør-Finland. I nord ønsket russerne også at grensen ved Fiskerhalvøya skulle forskyves vestover. Som kompensasjon for disse kravene skulle finnene få et større område i Nord-Karelen. Finnene var opprinnelig villige til å oppnå en enighet rundt disse kravene, men forhandlingene brøt sammen på spørsmålet rundt utleiet av Hangö.⁹⁸ Utbruddet av Vinterkrigen noen uker senere markerte tydelig at Sovjetunionen var villig til å bruke makt for å oppnå sine utenrikspolitiske krav.

Hvilken betydning tilla Sovjetunionen dermed nordområdene under Vinterkrigen? Fra et sovjetisk standpunkt utgjorde grenseregionen i nord ingen stor egenverdi, noe som bekreftes gjennom hvordan Nordflåten ble prioritert i mellomkrigstiden.⁹⁹ Forklaringen bak det sovjetiske angrepet lå i trusselvurderingene mot Leningrad, hvor fremmede stormakter kunne bruke finsk territorium som oppmarsjområder. Tidspunktet til angrepet virker til å være bestemt av etterretningsrapporter og diplomatiske kontakter som forsikret russerne om at tyskerne ville forholde seg passive hvis Sovjetunionen angrep Finland.¹⁰⁰ Videre ble trusselen som vestmaktene utgjorde undervurdert ettersom alle indikasjoner pekte i retning av at Sverige og Norge ville forholde seg nøytrale. Uten skandinavisk hjelp ville transporten av allierte tropper til Finland nærmest være umulig. En siste årsak til det sovjetiske angrepet var at den finske evnen til motstand ble sterk undervurdert. Det som nærmest skulle være en formalitet, å bekjempe en liten hær, sikre Leningrads utsatte posisjon, samt innsette en sovjetvennlig regjering i Finland, viste seg snart til å være en urealistisk drøm.

Det som skulle være en rask krig mot et lite land ble et mareritt for den sovjetiske ledelsen. Situasjonen ble ikke bedre når nye etterretningsrapporter meldte at Sverige og de allierte vurderte mulighetene for å intervensere på finsk side.¹⁰¹ Selv om Vinterkrigen var en konflikt

⁹⁷ Fure 1996: 323

⁹⁸ Ibid.: 325

⁹⁹ Holtsmark, Narinskij, Soleim, Sørilige 2015: 232

¹⁰⁰ Rentola 2003: 202

¹⁰¹ Ibid.: 213

mellom to aktører, skulle Sovjetunionens defensive tiltak få store konsekvenser for regionens strategiske betydning ettersom konflikten ble sett i sammenheng med krigen på kontinentet.

4.2.1 Passiv på vestfronten, aktiv på nordfronten

Før Vinterkrigen brøt ut hadde krigen på kontinentet mellom de allierte og Tyskland alt vart i tre måneder. Etter den allierte krigserklæringen mot Tyskland kom som følge av Tysklands angrep på Polen, foretrakk begge parter å holde seg på defensiven. Utover noen mindre trefninger var vestfronten preget av en tilstand som fikk kallenavnet «The Phoney War» eller «liksomkrigen» ettersom begge partene avventet med å iverksette større operasjoner.

Da de sovjetiske kravene ovenfor Finland ble offentlig kjent skapte det stor usikkerhet blant de vestallierte ettersom de selv var i krig med Sovjetunionens politiske støttespiller. Ett av ytterpunktene som ble ført i debatten rundt hvordan Storbritannia burde reagere på Sovjetunionens politikk kom fra marineministeren Winston Churchill som argumenterte for at enhver styrking av Sovjetunionen på bekostning av Tyskland var i britisk interesse.¹⁰² Dette synet fikk støtte fra flere regjeringsmedlemmer, men møtte motstand fra de som mente at Storbritannia burde garantere bistand til Finland hvis Sovjetunionen angrep. Churchills synspunkter kan forklares med den britiske diplomatiske strategien som var interessert i å sikre seg mest mulig støtte blant de nøytrale stormaktene, hvor USA og Sovjetunionen stod i en særstilling.¹⁰³ Det gjaldt derfor å holde alle dører åpne for potensielle partnere i krigen mot Tyskland, selv for kommunistene. Videre kan Storbritannias holdningen til Sovjetunionen forklares utfra vurderingen til britiske militærrapporter som vektla faren for et sovjetisk angrep på Finland, og resten av Skandinavia. Slike scenarier ble sett på som skremmende, men vurdert som helt usannsynlige.¹⁰⁴

Den britiske regjeringen var derfor dårlig forberedt da Sovjetunionen, uten krigserklæring startet sin invasjon av Finland 30. november 1939. Tidligere vurderinger om at landkonesjoner til Sovjetunionen tjente de alliertes sak ble nå brått forlatt, -og de tidligere militærrapportene som advarte mot sovjetisk ekspansjon mot Atlanterhavskysten ble ansett med større troverdighet. Etter at det første sjokket hadde lagt seg, og nyhetene om at finnene holdt stand mot den sovjetiske invasjonen, endret britene sin holdning til utfallet av Vinterkrigen. Den nye vurderingen baserte seg på håpet om at så lenge Finland holdt stand, forble sjansene for en

¹⁰² Salmon 1992: 96

¹⁰³ Ibid.: 113

¹⁰⁴ Ibid.: 112

større sovjetisk invasjon mot resten av Skandinavia minimale. Så lenge sovjetisk aggresjon begrenset seg til Finland forble også sjansene for en tysk motreaksjon i Skandinavia minimale.¹⁰⁵ Den nye strategien som britene utformet for Arktis var basert på prinsippet om å sende støtte til Finland for å holde Sovjetunionen opptatt, mens de allierte kunne begynne en økonomisk krigføring mot Tyskland ved å besette Narvik.¹⁰⁶ Aksjonen primære mål var derimot ikke for å hjelpe Finland, men som en legitimering av det egentlige målet, jernmalmen i Narvik og Kiruna.¹⁰⁷

På rekordtid gikk Finland fra å være et av de områdene Storbritannia hadde minst strategisk interesse for, til å bli sentrum for krigsplanene. På papiret var denne strategien en velkommen endring fra den inaktive krigføringen mot Tyskland. Frankrike var spesielt opptatte av å bruke Skandinavia som en avlastningsfront for å unngå en reprise av første verdenskrig.¹⁰⁸ Gjennomføringen av de vestallierte planene var derimot avhengig av norsk og svensk samtykke. Den allierte krigsstrategien og den skandinaviske nøytralitetspolitikken kom derfor til å stå i direkte motsetning til hverandre.

4.2.2 Norge: en nøytral aktør eller et objekt i stormaktspolitikken?

Rett etter krigsutbruddet mellom de allierte og Tyskland erklærte Norge i likhet med de andre nordiske landene sin nøytralitet. Den norske regjeringen håpet at nøytralitetserklæringen ville bli respektert av stormaktene, men tidlig i krigen opplevde Norge at landets strategiske relevans utsatte nøytralitetspolitikken under stor press. Royal Navy ønsket å holde norskekysten fri for tysk sjøtrafikk, mens tyskerne etter folkerettens betingelser, henviste til nordmennenes utilfredsstillende evne til å gripe inn ved slike nøytralitetskrenkelser. For den norske regjeringen var problemet todelt. Ettersom britene på den ene siden var Norges implisitte garantist ville enhver handling som svekket det norsk-britisk forholdet også svekke Norges sikkerhet mot aggressive stormakter. På den andre siden ønsket Norge også å bevare nøytraliteten, og unngå å bli dratt med i krigen. Dilemmaet var at den norske sikkerhetsdoktrinen var bygd på å unngå en krig mot Storbritannia, men dette medførte at norsk nøytralitet måtte ta visse forbehold i britisk favør. Til tross for den vanskelige stillingen som den norske regjeringen befant seg i etter krigsutbruddet, ble ikke situasjonen oppfattet som kritisk ettersom konflikten primært

¹⁰⁵ Salmon 1992: 119

¹⁰⁶ Ibid.: 120

¹⁰⁷ Hobson & Kristiansen 2001: 257

¹⁰⁸ Ibid.: 293

foregikk på kontinentet. Norske myndigheter vurderte at de krigførende partene også ville foretrekke at landet forble nøytralt. Utbruddet av Vinterkrigen skapte usikkerhet til områdets stabilitet ettersom konflikten foregikk nært norskegrensen i nord. Det sovjetiske overraskelsesangrepet på Finland skapte også usikkerhet rundt spørsmålet om den norske nøytraliteten fortsatt var i tysk og vestalliert interesse.

Selv om både Sverige og Norge ønsket å hjelpe Finland, var de svært påpasselige med at støtten de ga ikke brøt med nøytralitetsbestemmelsene. De ville nødig gi Sovjetunionen noen påskudd å gå til aksjon for nøytralitetsbrudd. Samtidig hersket det usikkerhet om Sovjetunionen hadde større planer om ekspansjon i Norden.¹⁰⁹ Valget av nøytralitet vitnet naturlig nok om at Sverige og Norge ikke ønsket en krig mot Sovjetunionen, og begge landene gikk inn for en nasjonalstrategi som gikk ut på å forhindre at situasjonen i nordområdene eskalerte.

Norge og Sverige kom i en vanskelig situasjon da de allierte sendte en forespørsel om transitt av tropper gjennom norsk og svensk territorium. Koht og den svenske utenriksministeren Günter hadde allerede vurdert muligheten av en slik forespørsel, og begge hadde besluttet å avvise forslaget.¹¹⁰ Dersom Norge hadde gitt en slik tillatelse ville det ha brutt med hovedprinsippene i nøytralitetserklæringene som gikk ut på at en nøytral stat ikke kunne la krigførende parter benytte seg av dens territorium.¹¹¹ Koht ga likevel signaler om at regjeringen ville nøye seg med å sende en protest dersom de allierte valgte å gjennomføre planen uten norsk godkjenning, fordi Norge så seg best tjent med å være på britisk side hvis landet var nødt til å velge et parti i konflikten.

Samme dag som de allierte stilte transittkravet ovenfor Norge og Sverige ble fredsavtalen mellom Finland og Sovjetunionen offentliggjort. Om de vestallierte var villige til å utfordre den norske og svenske nøytraliteten forblir derfor spekulasjoner. Den allierte politikken demonstrerte på en side at den var villig til å gå langt for å sikre seg kontrollen av Narvik og Kiruna. På en annen side viste den finsk-sovjetiske freden at de allierte ikke var villige til å presse den norske og svenske nøytraliteten når grunnlaget for aksjonen falt bort.¹¹² Det hersket også strid innad i alliansen om hvor hensiktsmessig det var å gå inn i Skandinavia for å komme Finland til unnsetning. Frankrike var mindre bekymret for å komme i krig mot Sovjetunionen,

¹⁰⁹ Kristiansen 1996: 177

¹¹⁰ Hobson & Kristiansen 2001: 257, Fure 1996: 334

¹¹¹ Kristiansen 1996: 182

¹¹² Hobson & Kristiansen 2001: 293

mens Storbritannia var mindre entusiastiske til å hjelpe Finland direkte. En årsak som kan forklare det franske synspunktet ligger i den overdrevne betydningen de ga den svenske jernmalmen for den tyske krigsindustrien.¹¹³ Etter Vinterkrigens avslutning bestemte Chamberlain å skrinlegge planene, og heller gå for det langt mildere alternativet, nemlig minelegging av norskekysten for å blokkere tyske skip.

De alliertes krigsplaner for Skandinavia kan likevel ha hatt en utilsiktet virkning. På samme måte som at det var etterretningsrapporter som styrte Stalins beslutning om å invadere Finland, var det de samme kildene som rapporterte til partisekretæren om at de allierte var klare til å sende en ekspedisjonsstyrke til Skandinavia.¹¹⁴ Selv om dette var kun en av mange faktorer som bidro til Moskva-avtalen, viser dette at Stalin ikke ville møte de allierte på slagmarken. Selv om Sovjetunionen var de som angrep, viste fredsforhandlingene flere eksempler på sovjetisk tilbakeholdenhet i nord.

Tidlig under Vinterkrigen ble Petsamoområdet besatt for å hindre at Finland fikk hjelp og forsyninger fra vestmaktene.¹¹⁵ Dette vitnet om at Sovjetunionen var klar over områdets betydning, men under fredsforhandlingene ble Petsamoområdet tilbakeført til Finland. Hovedårsaken til dette synes å være at det tross alt var Leningradsområdet som Sovjetunionen var ute etter å utbedre sikkerheten til. En annen årsak kan ligge i at Sovjetunionen ønsket å føre en mildere politikk ovenfor Norge. Under fredsprosessene ble det lagt merke til fra sovjetisk side at norsk opinion prissatte at det ble lagt mindre press på Petsamo spørsmålet.¹¹⁶ En siste årsak som kan trekkes frem var at nordområdenes strategiske potensial på dette tidspunktet fortsatt ikke var blitt realisert i Moskva.

4.2.3 Et kappløp om Norge?

Tyskland erkjente at ambisjonene om å bli en global stormakt før eller senere ville medføre en konflikt med Storbritannia. Den allierte krigserklæringen 3. september 1939 kom likevel som en overraskelse på den tyske ledelsen. Sjefen for krigsmarinen, storadmiral Erich Raeder uttalte etter krigsutbruddet at det beste utfallet Kriegsmarinen kunne håpe på var at de tyske marinemannskapene døde anstendig, slik at marinen på et senere tidspunkt kunne bli

¹¹³ Hobson & Kristiansen 2001: 293

¹¹⁴ Rentola 2003: 213

¹¹⁵ Holtmark 2003: 76-77

¹¹⁶ Ibid.: 79

gjenoppreist.¹¹⁷ Som nevnt i forrige kapittel ble det estimert at den tyske marinen tidligst ville være klar for en konflikt med Royal Navy i 1943.¹¹⁸ Til tross for det dystre utgangspunktet begynte Raeder å forbedre marines rolle og posisjon i Tysklands eroblingsplaner. Raeder informerte tidlig Hitler om nødvendigheten av støttepunkter langs norskekysten. Oktober 1939 foreslo Raeder ovenfor Hitler at Sovjetunionen på vegne av Tyskland kunne presse på Norge til å gi tyske marinebaser.¹¹⁹ Hitler mente på sin side at ethvert engasjement som ikke prioriterte planleggingen av offensiven mot vestfronten var en forstyrrelse.¹²⁰

Først etter utbruddet av Vinterkrigen fikk Raeders argumenter for å sikre marinebaser i Norge, i kampen mot Storbritannia, større betydning for krigsplanleggingen. Nå ble trusselen fra en eventuell alliert aksjon mot Skandinavia sett på med stor bekymring siden dette ville true tyskernes tilførsel av jernmalm fra Narvik.¹²¹ Et annet argument som Raeder brukte ovenfor Hitler var basert på opplysninger fra et møte med Vidkun Quisling. Sistnevnte mente å være i besittelse av etterretning som tilsa at britene planla en aksjon mot Norge. Om Raeder selv var overbevist på hva Quisling hevdet vites ikke, men det vi derimot vet med sikkerhet var at Raeder brukte denne informasjonen til å påvirke fortgangen i tyske aksjonsplaner som var i marinens interesser.¹²²

Påvirket av Raeders argumenter besluttet Hitler 14. desember 1939 at en ekspertgruppe skulle utrede en anbefaling for okkupasjon av Norge. Denne utredningen, kalt «*Studie Nord*» var større i skala enn Raeders anbefalinger, men på dette tidspunktet var Hitler blitt overbevist om at en full okkupasjon av Norge var nødvendig for å sikre tyske interesser. Marinens mottagelse fra ekspertgruppens utredning var stort sett negativ. Marinen mente at størrelsesordenen på invasjon ville være for risikabel, samtidig som de satte spørsmålsteget ved Storbritannias evne til å aksjonere mot Norge.¹²³ Likevel, Raeder og Hitler stilte seg positive til denne utredningen som i 1940 ble oppgradert til en detaljert operasjonsplan, med kodeordet «*Weserübung*». Den endelige avgjørelsen om å iverksette operasjonen var derimot påvirket av flere interesseforhold innad i den tyske høykommandoen og av krigens strategiske utvikling.

¹¹⁷ Fure 1996: 364

¹¹⁸ Ibid.: 363

¹¹⁹ Ibid.: 364

¹²⁰ Ibid.: 364

¹²¹ Hobson & Kristiansen 2001: 290

¹²² Ibid.: 291

¹²³ Fure 1996: 365

Opprinnelig var Hitler mest opptatt av forberedelsene til offensiven mot vestfronten, men ved inngangen til 1940 bidro flere faktorer til at invasjonen mot Norge fikk den største prioriteringen i den tyske krigsstrategien. Som tidligere nevnt, bidro Raeders advarsler om en alliert intervensjon til å sette Norge i fokus. Imidlertid var det norsk nøytralitetspolitikk rundt Altmark-episoden 16. februar 1940 som aktualiserte invasjonen av Norge. Altmark var et tysk skip som fraktet britiske krigsfanger. Under sin ferd fra Atlanterhavet tilbake til Tyskland søkte skipet tilflukt i norske farvann, men ble bordet av og kapret av britiske styrker.¹²⁴ For Tysland viste Altmark-episoden at Storbritannia ikke respekterte norsk nøytralitet, og at norske myndigheter enten manglet vilje eller styrke til å stanse slike nøytralitetsbrudd.¹²⁵ Hitler, som ble overbevist om at det eksisterte et kappløp om Norge, snudde om på operasjonsplanene. Operasjonen mot vest, «*Fall Gelb*» måtte vike for operasjon «*Weserübung*».

Etter planen kunne «*Weserübung*» bli gjennomført den 20. mars, men etter at Finland og Sovjetunionen inngikk fred 13. mars falt sannsynligheten for en vestalliert intervensjon i Narvik. For Raeder skapte fredsavtalen tvil om nødvendigheten av en invasjon av Norge, siden norsk nøytralitet fortsatt ville gi Tyskland tilgang til jernmalmen.¹²⁶ En forklaring på hvorfor Raeder etter kort tid endret mening og fortsatte med sin tidligere retorikk om et preventivt angrep på Norge, ligger i krigsmarinens tankeganger fra mellomkrigstiden. Ovenfor Hitler argumenterte Raeder at en preventiv invasjon av Norge ville sikre flanken i nord før det endelige angrepet startet i vest. Intensjonen bak Raeders argumenter ser ut til å ha vært farget av lærdommene fra første verdenskrig da vestfronten forble en langvarig stillingskrig, hvor den tyske marinen utspilte en marginal rolle.¹²⁷ Ved startskuddet av operasjon «*Weserübung*» hadde Raeder klart å sikre marinen en fornyet offensiv rolle som ikke var avhengig av andre våpengrener for lykkes i sine operasjoner. Om Raeder var overbevist om at det hersket et kappløp om Norge er det vanskelig å svare på. Det vi vet var at i søken etter verdensdominans, hvor marinebaser i Norge spilte en innledende rolle, ble potensielle forstyrrelser mot dette sett på som truende mot marinens interesser. Overbevist av sin egen strategi måtte Tyskland derfor komme Storbritannia i forkjøpet for å sikre seg marinebaser mot det åpne hav.

For å oppsummere fikk utbruddet andre verdenskrig og Vinterkrigen stor betydning for Arktis' militærstrategiske verdi. Den vestallierte strategien som tok utgangspunkt i å sikre kontrollen

¹²⁴ Riste 2005: 147-148

¹²⁵ Fure 1996: 366, Hobson & Kristiansen 2001: 295

¹²⁶ Hobson & Kristiansen 2001: 292

¹²⁷ Ibid.: 280

over Narvik og Kiruna vitnet om dette. Valget av nøytralitet skapte et stort press på Norge og Sverige, samtidig som nøytralitetspolitikken risikerte å stikke kjepper i hjulene på det norsk-britiske forholdet. Utbruddet av Vinterkrigen fikk også stor betydning for tysk side, fordi de øverste beslutningstagerne ble overbevist om at de var med i et kappløp om å komme først til Norge. Til syvende og sist var det fredsavtalen mellom Sovjetunionen og Finland som sørget for at flere ubehagelige spørsmål forsvant. Likevel hadde hendelsene i 1939–40 vist at Norge hadde en særegen geografisk stilling som gjorde landet til et objekt i stormaktspolitikken. Ved Vinterkrigens avslutning returnerte ikke Skandinavia tilbake til periferien av stormaktens strategi - snarere tvert imot ble de siste detaljene rundt operasjon «*Weserübung*» klargjort på dette tidspunktet.

4.3 «Strategisk overfall» - krigen kommer til nordområdene

Angrepet på Finland ble ansett som en konflikt mellom to parter og markerte en ny dynamikk i krigen med den tyske invasjonen av Norge, og en revurdering av nordområdenes betydning. Den tyske invasjonen av Norge er allerede godt dekt i norsk og utenlandsk litteratur, men hvilken militærstrategisk betydning det tyske overraskelsesangrepet fikk for Arktis mens felttoget pågikk har ofte blitt oversett. Den videre analysen vil derfor fokusere på de ulike handlingsmønstrene som preget de stridene partene ettersom operasjon «*Weserübung*» utviklet seg.

4.3.1 «Operasjon *Weserübung*»

Felttoget i Norge er av mange historikere blitt beskrevet som det perfekte strategiske overfallet, der angrepet ble utført ved total overraskelse.¹²⁸ *Weserübung* representerte også et nytt element med den moderne krigføringen hvor både hæren, flyvåpenet og marinen samkoordinerte angrepet. Disse faktorene gjorde at operasjonens første mål raskt ble innfridd uten større motstand. Den strategiske verdien som tyskerne tilla nordområdene ble alt kjent i operasjonens første fase. Det tyske angrepet mot Norge var hovedsakelig en todelt operasjon. Invasjonsstyrkene i sør skulle sikre kontroll over landets største byer og maktapparat, mens angrepet i nord kun konsentrerte seg rundt Narvik. Den økonomiske verdien som Narvik utgjorde var derfor vel så viktig for tyskerne som å sikre seg kontroll over Norges strategiske

¹²⁸ For en grundigere gjennomgang av temaet se Riste, Olav (1990): *Weserübung: det perfekte strategiske overfall? Institutt for forsvarsstudier*

tyngdepunkt i sør. Norges strategiske tyngdepunkt, eller landets vilje og evne til å fortsette motstanden var det politiske maktapparatet i sør.¹²⁹

Den britiske responsen på det tyske overfallsangrepet kan best demonstreres med reaksjonen til sjefen for Northern Department i Foreign Office. Sistnevnte uttale at det tyske angrepet på Norge nesten var for godt til å være sant.¹³⁰ Britene hadde etter dette ikke lengre et behov for å finne en unnskyldning for å ivareta sine strategiske interesser i Skandinavia. Størrelsesordenen på den tyske invasjonsstyrken og invasjonenes mange angrepsmål var de allierte derimot dårlig forberedt på. Saken ble ikke bedre ved at britene opprinnelig var av den oppfatning av at de tyske skipene som ble brukt i Operasjon *Weserübung* var blitt sendt ut for å stanse den allierte mineleggingen i nærheten av norske farvann. Dette resulterte i at flere britiske skip som bevoktet sentrale innløp til norske byer seilte ut mot åpne farvann for å møte de tyske skipene. Dette førte til at de tyske skipene kunne fortsette ferden uhindret frem til sine angrepsmål.¹³¹ Selv etter at britene ble klar over at de hadde mistet sin taktiske så de fortsatt på det tyske angrepet som en mulighet til å sette i gang en større operasjon mot Norge.

Fra et norsk synspunkt ble situasjonen oppfattet som svært kritisk, men Forsvaret klarte å yte nok motstand i invasjonens første kritiske fase til at regjeringsmakten og kongen unngikk det som hadde skjedd i Danmark. Dette skulle bli avgjørende for Norges videre skjebne ettersom den norske regjeringen kunne reorganisere seg og legge et videre grunnlag for å føre en motstandslinje mot den tyske overmakten.¹³² Selv om Norge tidlig ble ansett for å være en av de vestallierte så betydde dette ikke at norske og allierte krigsmål var samkjørte. Dette kom til å få store konsekvenser for krigsutviklingen og alliansesamarbeidet mellom Norge og de vestallierte.

¹²⁹ Diesen 2000: 23-24, Strategisk tyngdepunkt refererer enten til politiske, militære, økonomiske, historiske, geografiske, kulturelle eller demografiske egenskaper oss en motstander som styrer viljen til å fortsette kampen. Hvis en av disse egenskapene faller bort og resultatet medfører til at motstanderen slutter å kjempe var dette motstanderens strategiske tyngdepunkt, eller vilje til å fortsette krigen.

¹³⁰ Hobson & Kristiansen 2001: 294

¹³¹ Sverdrup 1996: 29–30

¹³² Etter mitt syn medførte denne utviklingen til at tapet av det strategiske tyngdepunktet i Sør-Norge fikk mindre betydning ettersom regjeringen kunne fortsette motstanden fra Nord-Norge

4.3.2 Felles fiende, ulike målsetninger

Få timer etter det tyske angrepet 9. april 1940 sendte Koht en forespørsel til britene om å bistå landet, og dette stilte de seg positivt til.¹³³ De allierte begynte å planlegge en motaksjon samme dag og Trondheim ble tilgitt størst prioritet. Etter at britene ble klar over at tyske styrker også hadde gått i land i Narvik ble gjenerobringen av byen et av de primære krigsmålene.¹³⁴ Selv om de allierte raskt omorganiserte tropper til å delta i kampene i Norge måtte den opprinnelige planen om å gjenerobre Trondheim oppgis ettersom de tyske styrkene hadde fått tilsendt betydelige forsterkninger. Situasjonen i resten av Sør-Norge var heller ikke bedre fordi norske tropper flere steder ble tvunget til retrett. De manglet våpen og ammunisjon i møtet med Europas best trente og utstyrte hær. Et annet stort hinder som de vestallierte og norske styrkene støtte på var det tyske luftvåpenet. Den tyske bruken av flyvåpenet som støtte til bakkestyrker i det norske felttoget signaliserte at teknologien fra første verdenskrig hadde blitt tatt igjen av operasjonsdoktrinene. Utfallet i Sør-Norge var derfor ikke forutbestemt selv om tyskerne hadde overlegen teknologi i forhold til de allierte. Overraskelsen lå i at de vestallierte var totalt uforberedt på måten disse våpensystemene ble brukt offensivt.¹³⁵ Kombinasjonen av disse faktorene gjorde at de allierte besluttet å trekke seg ut av Sør-Norge 28. april 1940.

Kampene i Nord-Norge var preget av et annet styrkeforhold enn i Sør-Norge. I starten av mai måned fikk de vestallierte overtaket i Nord-Norge. Politisk sett var tapet av Sør-Norge et beklagelig tap for de vestallierte, men basert på militære vurderinger, medførte dette at fremtidige operasjoner bare trengte å konsentrere seg rundt ett angrepsmål.¹³⁶ Øverstkommanderende for de norske styrkene i Sør-Norge, general Otto Ruge som ble med på evakueringen nordover uttrykte sin fortvilelse over den allierte strategien: «[de allierte hadde] en større styrke i Nord-Norge enn det var bruk for og plass til på Narvik-fronten».¹³⁷ Ruge mente at britene så seg blind på betydningen som Narvik utgjorde, og ikke prioriterte de sørlige delene av landet i høy nok grad. Det norske synspunktet møtte også støtte fra franskmennene som mente at britene burde gjøre mer for å utbedre situasjonen med tanke på en gjenerobring av landet.¹³⁸ Hvor interessert franskmennene var i Skandinavia kan også avdekkes ved å

¹³³ Hobson & Kristiansen 2001: 266–267

¹³⁴ Sverdrup 1996: 29–30

¹³⁵ For en grundigere gjennomgang av samspillet mellom teknologiske nyvinninger og militære doktriner se Blumenson, Martin: *Links Between World Wars I and II*, i Simpson, B. Mitchell (1977): *War, strategy, and maritime power*. Rutgers University Press: New Brunswick, N.J

¹³⁶ Sverdrup 1996: 46

¹³⁷ Hobson & Kristiansen 2001: 307

¹³⁸ Sverdrup 1996: 47–48

analysere mannen som ledet dialogen om å prioritere fronten i nord, Maurice Gamelin. Sterkt preget av blodbadet fra første verdenskrig innførte Gamelin som øverstkommanderende for den franske hæren en svært defensiv strategi. Hans defensive holdning var en medvirkende årsak til at Frankrike ved krigsutbruddet aldri gjorde seriøse forsøk på å gjøre situasjonen lettere for Polen.¹³⁹ Til tross for denne holdningen var Gamelin en sterk pådriver for at Norge skulle brukes som en avlastningsfront for å lede tyske styrker bort fra vestfronten. Det franske synspunktet var derfor på en side samkjørt med den britiske vurderingen rundt den økonomiske betydningen av Narvik. På en annen side hadde franskmennene en sterk misnøye ved britenes langsiktige strategi for felttoget i Norge. Det britiske Underhuset begynte også å uttrykke sin skuffelse rundt måten den britiske regjeringen hadde utført krigen på. Dette resulterte i at Chamberlain måtte gå av til fordel for Churchill. Om Churchill hadde konkrete planer for et videre felttog i Norge når han overtok som statsminister er vanskelig å svare på ettersom tyskerne iverksatte operasjon *Fall Gelb* på vestfronten.

4.3.3 Et spørsmål om et todelt Norge

Helt siden det tyske overfallsangrepet inntraff fryktet Koht at Norge ville lide samme skjebne som Polen: å bli oppdelt mellom Tyskland og Sovjetunionen. Sovjetunionens reaksjoner på angrepet bidro til å støtte opp rundt denne frykten¹⁴⁰. Den sovjetiske folkekommissæren for utenriksaker, Vjatsjeslav M. Molotov, meddelte til den tyske ambassadøren i Moskva at Sovjetunionen hadde full forståelse for de forsvarstiltakene som Tyskland var blitt tvunget til å gjøre.¹⁴¹ Den norske diplomatiske sendemannen i Moskva, Einar Maseng, kunne etter hvert oppklare Sovjetunionens egentlige standpunkt om det tyske overfallsangrepet. Maseng rapporterte at Sovjetunionen så seg best tjent med at ingen av stormaktene som førte krig i Norge oppnådde kontroll over landet. Videre kunne Maseng rapportere at den norske legasjonen ikke hadde fått inntrykk av at tyskerne hadde tilnærmet seg russerne om å samarbeide rundt en oppdeling av Norge.¹⁴²

¹³⁹ Puleston 1970: 41

¹⁴⁰ Holtmark 2015: 235, Noen offisiell sovjetisk regjeringserklæring rundt denne saken ble ikke offentliggjort, men den sovjetiske pressens omtale av tyske angrepet mot Norge som velberettiget på grunn av de alliertes krenkelser av norsk territorium virker som en sannsynlig påvirkningsfaktor for norske vurderinger av Sovjetunionens standpunkt i de første april dagene

¹⁴¹ Holtmark 1995: 282

¹⁴² Ibid.: 283–284

Etter at det ble kjent at de vestallierte ville trekke seg ut av Norge begynte regjeringen å drøfte hvilken politikk det ville være mest hensiktsmessig å føre videre. Å kjempe videre uten de vestalliertes støtte virket håpløst, men regjeringen avviste samtidig tyske krav om kapitulasjon. To alternativer som ga et bedre utgangspunkt var å evakuere konge og regjering til Storbritannia. Den andre planen gikk ut på å danne en demarkasjonslinje mellom det tyskokkuperte Sør-Norge, og det regjeringskontrollerte Nord-Norge. Denne planen som også er kjent under navnet «Mowinckel-planen», etter politikeren Johan Ludwig Mowinckel oppstod først i Sverige. Svenskene ønsket med dette forslaget å sikre norsk suverenitet i Nord-Norge ettersom dette ville medføre at det tyske presset om å sikre personell og materielltransport gjennom Sverige til Narvik falt bort.¹⁴³ Opprinnelig stilte regjeringen seg negativt til dette forslaget ettersom det ville svekke forholdet til de vestallierte og utsiktene til tyske garantier virket usannsynlige. Etter at de vestallierte trakk seg ut av Narvik, og deretter erklærte at svenskens forslag ville være en god løsning, fikk planen større aksept fra norsk side.¹⁴⁴ Selv om regjeringen mente at det var uheldig at planen kunne virke som politisk kamouflasje for den allierte tilbaketrekningen, begynte Koht og den svenske utenriksministeren arbeidet med å realisere planen. Med svensk hjelp ble det utsendt et utkast til tyskerne om å danne en demarkasjonslinje nord for Bodø.

I mellomtiden ble det andre alternativet drøftet. Fra et politisk og psykologisk ståsted var det ønskelig for regjeringen å bli i Norge. Militært sett ble også utreisealternativet ansett som det største av to under ettersom det ikke fantes noen garantier for at de vestallierte ville prioritere befrielsen av Norge, eller vinne krigen.¹⁴⁵ Likevel, de fordelene som kom av at regjeringen forble i Norge måtte veies opp mot det faktum at et fritt Nord-Norge ville stå i en svært presset situasjon. Trygve Lie påpekte at det svake norske forsvaret kunne friste Sovjetunionen til å angripe.¹⁴⁶ Utover i mai 1940 fikk Koht via Maseng informasjon som tilsa at Sovjetunionen så seg best tjent med at ingen fremmede makter tok kontroll over Nord-Norge.¹⁴⁷ Sovjetunionens neddempende framtoning i spørsmålet om Nord-Norges framtidige stilling syntes å bekrefte Halvdan Kohts egen utenrikspolitiske doktrine. Koht doktrinen tok utgangspunkt i at Norges sikkerhet i stor grad var betinget av Sovjetunionens egeninteresse av et stormaktsfritt Norge. Denne kalkuleringen tilsa også at det var i Norges interesse å ikke binde seg for tett til

¹⁴³ Grimnes 1987: 63

¹⁴⁴ Ibid.: 64

¹⁴⁵ Ibid.: 74-75

¹⁴⁶ Holtmark, Narinskij, Soleim, Sørilige 2015: 236

¹⁴⁷ Ibid.: 236-237

Sovjetunionens hovedfiende, Storbritannia.¹⁴⁸ Prinsippene i demarkasjonslinjealternativet syntes å dekke over for sovjetiske bekymringer, men ved inngangen til juni. 1940 hadde regjeringen fortsatt ikke fått noen bekreftelse på at tyskerne ønsket å drøfte det norske forslaget.

Gradvis som mulighetene for utreisealternativet begynte å nærme seg tidsfristen ble flere regjeringsmedlemmer skeptiske til demarkasjonslinjeplanen. Siste dato for utreise ble satt av de vestallierte den 8. juni 1940. Halvdan Koht håpet fortsatt på en politisk løsning med tyskerne, men det norske utkastet forble ubesvart. Etter dette var det kun utreisealternativet som stod igjen.

Etter at konge og regjering flyktet fra landet, ble kapulasjonsavtalen signert den 10. juni 1940. Et spesielt trekk ved en norsk-tyske våpentilstanden var at store deler av Nord-Norge *de facto* ikke var under tysk okkupasjon. General Otto Ruge påpekte dette og mente at den norske sikringsstyrken som hadde blitt igjen i Øst-Finnmark etter 9. april måtte fortsette grensekontrollen for å avskrekke sovjetiske framstøt.¹⁴⁹ Denne ordningen ble tatt med i kapulasjonsbetingelsene og vedvarte frem til tyske styrker rykket inn i Finnmark mot slutten av juni, og avlastet de norske troppene.

I sin helhet var utsiktene for at demarkasjonslinjeplanen skulle lykkes minimale. Først og fremst fordi planen ikke hadde sitt utspring i tyske, men svenske interesser. Måten planen ble drøftet på blant regjeringsmedlemmene vitnet om at regjeringen utredet og arbeidet med å finne den beste løsningen før et endelig valg måtte tas. Grunnen til at planen aldri vant noen tysk aksept er det vanskeligere å svare på. Den relativt trege tyske framrykkingen inn i Finnmark kan vitne om at det var en innforstått avtale mellom Tyskland og Sovjetunionen om hvor innflytelsessonen mellom dem gikk. En annen årsak som krever færre indisier var at de tyske styrkene ankom Finnmark samtidig som Hitler beordret planleggingen for en militær invasjon av Sovjetunionen.¹⁵⁰ Tidspunktet for Hitlers ordre og tyskernes inntreden i Finnmark kan ha vært tilfeldig, men utviklingsforløpet vitnet om at det var imot tyske interesser å lage en norsk kontrollert buffer mot Sovjetunionen i nordområdet.

¹⁴⁸ Riste 1991: 15

¹⁴⁹ Holtmark et al. 2015: 237

¹⁵⁰ Ziemke 1959: 121, Hitler beordret generalstaben om å begynne forberedelsene for operasjon Barbarossa 21 juli 1940

4.4 Nordområdenes militærstrategiske betydning etter den tyske okkupasjonen av Norge

Utfallet av den tyske okkupasjonen av Norge endret totalt dynamikken under krigen. Operasjon *Weserübung* demonstrerte at småstatene ikke kunne regne med at deres nøytralitet ble respektert. Samspillet mellom ulike våpengrener under operasjonen vitnet også om at den teknologiske utviklingen hadde overvunnet geografiske begrensinger. Hvor den sovjetiske invasjonen av Finland hadde utviklet seg til en langt mer innviklet affære enn hva styrkeantallet skulle tilsi, oppnådde den tyske invasjonen av Norge et fullstendig strategisk overfall. Selv om tyskerne lyktes med sine krigsmål i Norge, og sendte de vestallierte på retretten så var det visse faktorer som bidro til at den overordnede tyske stillingen i krigen ble svekket.

4.4.1 Kriegsmarines «triumf»

Kriegsmarinen var som nevnt ovenfor svært påtrengende og ville overbevise Hitler om nødvendigheten av å sikre seg støttepunkter langs norskekysten og senere en full invasjon. De var overbevist om at det var oppstått et kappløp med de allierte om å komme først til Norge. Opprinnelig var sjefen for det tyske ubåtvåpenet, Karl Dönitz positivt innstilt til en invasjon av Norge, fordi han mente at en base i Trondheim ville styrke handelskrigen mot britene.¹⁵¹ Når invasjonen av Norge var klar til å bli iverksatt, hadde kampen om forsyningslinjene i Atlanterhavet alt pågått i 7 måneder. Ettersom krigen brøt ut tidligere enn forventet hadde tyskerne kun 70 ubåter til disposisjon, og rundt 50 av disse var i stand til å operere i Nordsjøen og rundt de britiske øyene.¹⁵² Dönitz var derfor negativt innstilt til invasjonen av Norge siden det ville spre hans få operative enheter fra handelskrigen mot Storbritannia slik at de mistet sin styrke.¹⁵³ Wegeners strategiske lærdom fra første verdenskrig måtte m.a.o. fravikes for å realisere en invasjonsplan som var tiltenkt å utbedre Kriegsmarinens stilling mot Royal Navy.

Weserübung ble en katastrofe for den tyske marinen som mistet 24 skip og 6 ubåter. Ubåtenes rolle i invasjonen ble også marginale siden deres våpensystemer ikke var tilpasset krigføring i arktiske strøk. Ved flere tilfeller registrerte ubåtmannskapene treff på fiendtlige skip uten at torpedoene gikk av, eller at de gikk av før de nådde sitt mål. Disse tekniske feilene gjorde at alle ubåtene, bortsett fra to ble sendt tilbake til Tyskland - mens hæren fortsatte invasjonen.¹⁵⁴

¹⁵¹ Hobson & Kristiansen 2001: 289

¹⁵² Puleston 1970: 31

¹⁵³ Jones 2009: 100

¹⁵⁴ Haarr 2019: 206–207

Tapene som marinen led kunne ha veid opp for det strategiske initiativet som ble vunnet med okkupasjonen av Norge, men Frankrikes fall bidro til at marinebasene i Norge fikk mindre betydning. De store tapene ledet også til at Krigsmarinen ikke kunne bistå hæren under de mest kritiske fasene under offensiven mot Dunkirk. Tapstallene fikk også betydning for tyskernes tiltenkte plan om å invadere Storbritannia som måtte skrinlegges på grunn av manglende tysk sjødominans.¹⁵⁵

4.4.2 Fra tilbaketog til raids

Etter tapet av Norge og Frankrike stod Storbritannia i en svært presset situasjon. Foruten å miste fotfestet på kontinentet hadde Storbritannia mistet sin viktigste alliansepartner, og høsten 1940 stod britene alene mot Tyskland. I denne fasen av krigen var Churchill opptatt av å forbedre moralen blant britene. For å oppnå dette ble det derfor viktig å gi inntrykket av at det fortsatt var mulig å gå på offensiven og vinne mindre trefninger. Området som ga det beste utgangspunktet for en slik strategi i Europa var Norge. Med sin lange kystlinje var tyskerne ikke i stand til å opprette et effektivt forsvar i tide før raidene startet. De britiske raidene langs norskekysten hadde flere virkemål, bl.a. å styrke moralen på hjemmefronten, demoralisere fienden og gi kommandosoldatene verdifull trening til landgangsoperasjoner.¹⁵⁶ Sistnevnte virkemål vitnet om at Churchill tidlig anså mulighetene for å returnere til Norge før Sovjetunionen ble involvert i krigen og krevde større innsats fra britene. Churchill var derfor opptatt av å begrense den britiske aktiviteten i Norge til mindre øyer slik at tyskerne ikke utbedret forsvaret langs kysten.¹⁵⁷

Etter at Sovjetunionen ble med i krigen på alliert side i 1941 fikk nordområdene økt betydning for den britiske strategien, et moment som tas opp i neste kapittel

4.5 Oppsummering

Som dette kapittelet har vist var stormaktene opptatte av at ingen andre parter i krigen fikk enerådig kontroll i nordområdene. Etter det sovjetiske angrepet på Finland fryktet de vestallierte og til dels Tyskland at utfallet av Vinterkrigen ville få konsekvenser for resten av Skandinavia. Selv om Vinterkrigen ikke var en del av krigen mellom de vestallierte og Tyskland, bidro det

¹⁵⁵ Nøkleby 2016: 90

¹⁵⁶ Riste 1995a: 109, Mann 2012: 10

¹⁵⁷ Riste 1995a: 118, 142, et eksempel på en slik operasjon var *Calymore*, eller Lofotraidet

sovjetiske angrepet til å aktualisere nordområdenes betydning. I første rekke ønsket Storbritannia og Frankrike å besette Narvik for å komme Finland til unnsetning. Etter at Finland kapitulerte fortsatte derimot Narvik å spille en viktig rolle i den vestallierte strategien om å avlaste vestfronten. Tyskerne var like opptatte av ressursene i nordområdene. I tråd med analysene fra første verdenskrig ville Tyskland få et bedre utgangspunkt i handelskrigen mot britene hvis marinen fikk støttepunkter langs norskekysten.

Den tyske okkupasjonen av Norge ga opprinnelig marinen en stor fordel i kampen mot britene, men Frankrikes fall og den tyske marinens store tapstall gjorde at Norge i 1940 ble en strategisk blindvei. I samme periode dro britene utnytte av situasjonen og nasjonen fikk viktige seiere i en krig som inntil da gikk utelukkende i tysk favør. Nordområdene spilte dermed en langt mindre rolle for de krigførende partene kun noen uker etter at det norske felttoget var over. Denne tendensen ble vedvarende inntil tyskerne begynte å planlegge invasjonen av Sovjetunionen.

Kapittel 5: «Fra nord til østfronten»

Som forrige kapittel konstaterte gikk nordområdene inn i en spesiell fase etter den tyske okkupasjonen av Norge og Frankrike i 1940. De strategiske overveielserne som medførte at Norge ble angrepet falt bort ettersom marinebasene i Frankrike ble tilgjengelige. Angrepet på Sovjetunionen 1941 endret denne kalkuleringen ettersom nordområdene ble et sentrum for vestallierte, tyske og sovjetiske operasjoner.

Ettersom krigshendelsene i nordområdene og Arktis foregikk i en lang tidsperiode og over et stort område vil nordområdene tas opp først. Første del av kapittelet handler derfor om den strategiske betydningen som nordområdene fikk etter Sovjetunionen ble med i krigen. Her vil det være av stor interesse å analysere nordområdene som et alternativ for den «andre fronten». Videre vil den norske eksilregjeringens politikk bli drøftet opp mot stormaktenes interesser. Deretter vil fokuset gå inn på hvorfor nordområdene fikk mindre betydning etter at krigslykken snudde til de alliertes favør i 1943. Siste del av kapittelet tar for seg frigjøringsspørsmålet av Norge ettersom det også i stor grad omhandler stormaktenes strategiske vurderinger av nordområdene.

Del to av kapittelet tar for seg krigen som foregikk i Arktis. Selv om Grønland og Island ble okkuperte i 1940, ettersom hendelsesforløpet i 1941 skapte en ny dynamikk i Arktis. I denne delen av kapittelet vil jeg også rette oppmerksomheten til «værkrigen» og Murmanskkonvoiene som ytterligere demonstrerte hvor langt stormaktene var villige til å gå for å oppnå en fordel i den andre verdenskrigen.

5.1 Operasjon Barbarossa

Invasjonen av Sovjetunionen hadde lenge vært et av Hitlers viktigste krigsmål, men som nevnt startet ikke planleggingen av invasjonen før i juli 1940. Hovedtyngden av angrepet skulle skje via Sentral-Europa, mens en mindre angrepsstyrke ble delegert til nordområdene. Fra starten av planleggingen anså Hitler det som en selvfølge av Finland ville delta i angrepet på Sovjetunionen. Like etter at Hitler godkjente den strategiske planen for operasjon *Barbarossa* oktober 1940 ble Finland forespurt om å delta i invasjonen.¹⁵⁸ Fra et finsk perspektiv var det et sterkt ønske om å gjenerobre de områdene som gikk tapt under Vinterkrigen. Dette ønsket kombinert med at Sovjetunionen ble ansett som en vedvarende trussel førte til at Finland godtok

¹⁵⁸ Meinander 2006: 180

tyskernes forslag.¹⁵⁹ Rollen som Finland ble pålagt i angrepet var å rykke framover mot Leningrad i sør og mot jernbanelinjen til Murmansk i Karelen. I all hovedsak skulle de finske troppene oppholde sovjetiske styrker, mens tyskerne angrep i nord.¹⁶⁰ Tyskernes strategiske mål var å sikre nikkelgruvene i Petsamo. Videre skulle de tyske styrkene fortsette mot, og erobre Murmansk, Poljarnyj og Kandalaksja for å stanse konvoitrafikken. Etter planen skulle Operasjon *Barbarossa* i nordområdene derfor sikre tysk kontroll over sjøtrafikken til Nordvest-Russland. Hensikten med operasjonen var med andre ord å utnytte det russiske stredeproblemet, men en rekke faktorer bidro til at dette målet aldri ble oppnådd.

22. Juni 1941 ble Operasjon *Barbarossa* iverksatt, hvor i overkant av 3 millioner tyske tropper deltok i angrepet på Sovjetunionen. I nord ble angrepet utsatt til 29. juni. En årsak til dette var at den tyske ledelsen ønsket å forsikre seg om at invasjonen gikk etter planen før finnene fikk den endelige ordenen om å angripe.¹⁶¹ Da angrepet først ble iverksatt på nordfronten møtte tyskerne langt hardere motstand enn forventet.

På operasjonelt nivå bidro også den tyske planleggingen til å svekke sjansene for suksess ved å dele opp angrepsstyrkene. Ettersom Oberkommando der Wehrmacht fryktet et sovjetisk angrep mot nikkelgruvene i Petsamo, ble jernbanelinjen via Kandalaksja det viktigste angrepsmålet.¹⁶² Lenge var dette tyskernes strategiske mål, men lederen for de tyske bergjegerne, Eduard Dietl overbeviste Hitler om at Murmansk også burde inkluderes i planleggingen.¹⁶³ Resultatet av den tyske planleggingen ble at angrepsstyrkene mot Murmansk og Kandalaksja aldri klarte å oppnå styrkemessig overtall. Ettersom ingen større havner ble inntatt forble også den logistiske situasjonen på nordfronten utfordrende.

Finlands bidrag i krigen var også sterkt hemmet av selvpålagte restriksjoner. For finnene var det viktig å utdype at deres rolle i invasjonen var en fortsettelse av Vinterkrigen. Finnenes mål i «Fortsettelseskriegen» begrenset seg derfor kun til å gjenvinne tapte områder. Et viktig element med denne strategien ble således å vinne utenlandsk aksept for Finlands egendefinerte krigsdeltagelse. I tråd med denne strategien rykket Finland aldri helt frem til Leningrad eller

¹⁵⁹ Golubev, Kiselev, Rönnqvist, Salo, Tjelmeland 2015: 315

¹⁶⁰ Ziemke 1959: 123

¹⁶¹ Ibid.: 136, Diesen 2015: 31

¹⁶² Diesen 2015: 27

¹⁶³ Ibid.: 29

jernbanelinjen til Murmansk. Sistnevnte faktor bidro til at USA ikke erklærte krig mot Finland.¹⁶⁴

Samlet sett var det tysk-finske angrepet på Sovjetunionen derfor preget av en rekke kompromisser mellom ulike strategiske mål og hensyn som resulterte i en stillingskrig ved nordfronten. En siste faktor som bidro til å svekke angrepsstyrken var Hitlers direkte innblanding i troppeoverføringene. Før framrykkingen mot Murmansk ble oppgitt ønsket Dietl forsterkinger, men Hitler krevde at forsvaret av Petsamoregionen skulle prioriteres.¹⁶⁵ En av Hitlers største bekymringer var at et britisk flankeangrep i nordområdene kunne avskjære forsyningene til Lapplandsarmeen og utsendingen av nikkelmalmen. Lofotraidet i mars 1941 ble en viktig årsak til at det tyske forsvaret av Norge ble gitt høy prioritert i forhold til de styrkene som ble delegert til operasjon *Barbarossa*.¹⁶⁶ Storbritannias relativt begrensede krigsinnsats i Norge etter tilbaketrekningen i juni 1940 fikk derfor langt større innvirkning enn hva styrkeantallet skulle tilsi.

Angrepet på Sovjetunionen signaliserte på en side at tyskerne hadde oppgitt en videre offensiv mot vest. På den andre siden medførte angrepet at nordområdene og Arktis fikk en langt større betydning. Storbritannia begynte å sende konvoier til Sovjetunionen, noe jeg kommer tilbake til senere i kapitlet. Tyskernes angrep på Sovjetunionen aktualiserte også spørsmålet om å åpne opp en ny front i vest for å avlaste de sovjetiske troppene.

5.2 Nordområdene, en aktuell kandidat for «den andre fronten»?

Et drøyt år etter Vinterkrigens avslutning syntes det britisk-sovjetiske forholdet å være på bristepunktet. Etter det tyske angrepet på Sovjetunionen var Churchill tidlig ute med å markere for omverdenen og det russiske folk at enhver stat som kjempet mot nazistene ville motta britisk hjelp. Budskapet var klart, Sovjetunionen stod ikke alene i kampen mot Tyskland. I praksis medførte dette at Storbritannia begynte å sende konvoier til Murmansk og Arkhangelsk, et tema som blir tatt opp senere i kapitlet. Normaliseringen av forholdet mellom Storbritannia og Sovjetunionen førte også til tettere kommunikasjon om hvordan situasjonen ved fronten kunne utbedres. Tidlig i juli henvendte Stalin seg til Churchill om bistand til Sovjetunionen.¹⁶⁷ Stalin

¹⁶⁴ Meinander 2006: 183

¹⁶⁵ Diesen 2015: 33-34

¹⁶⁶ Ziemke 1959: 127-128, Mann 2012: 148, Hitler ble overbevisst om at den allierte landgangen for å åpne den «andre fronten» ville komme i Nord-Norge.

¹⁶⁷ Riste 1995a: 134

ønsket en britisk landgang, enten på fransk eller norsk jord for å avlaste den russiske fronten. I nord var Stalin spesielt opptatt av at en britisk invasjon rettet mot Nord-Norge kunne avlaste fronten mot Murmansk.¹⁶⁸ Fra et politisk ståsted var Churchill svært opptatt av å bistå Sovjetunionen. Alt før det sovjetiske forslaget om fellesoperasjoner ble utsendt hadde Churchill beordret sine generaler å planlegge en større aksjon mot Norge i mai 1941. Fra et militært synspunkt var disse forslagene svært uønsket. Den militære ledelsen frarådet mot å iverksette operasjoner hvor det ikke var mulig å oppnå luftherredømme. Churchill, som var opptatt av å føre aktiv krigføring, beordret en reevaluering av en større operasjon rettet mot Trondheim.

Operasjon Ajax, som siktet seg mot Trondheim ble Churchills forslag til «den andre fronten», men i likhet med tidligere forslag ble planen ansett for å være for risikabel på grunn av tysk luftherredømme, mangel på materiell for arktisk krigføring og spesialtrenet mannskap.¹⁶⁹ I desember 1941 viste russerne fornyet interesse for en fellesaksjon i nord, men ettersom britene på dette tidspunktet var hardt presset på andre frontavsnitt ble forslaget avslått. Den sovjetiske militærledelsen hadde mest sannsynlig frem til dette tidspunktet overvurdert Storbritannias militære kapasiteter til å operere i arktiske strøk uten betydelig sovjetisk bistand. Når Sovjetunionen ved inngangen til 1942 var nødt til å prioritere det sørlige frontavsnittet, manglet de selv tilstrekkelige reserver til å bidra i en fellesaksjon i nordområdene.¹⁷⁰

Ved overgangen fra 1941–42 fortsatte krigen i tyskernes favør, men samtidig ble de allierte forsterket ved USAs inntreden i krigen. Denne forsterkingen fikk derimot mindre betydning for østfronten ettersom amerikanerne var i startfasen av å ansamle tropper og materiell for en større aksjon mot kontinentet. For Churchill var det derfor viktig å komme tidlig i gang med å etablere en front i vest. Sommeren 1942 begynte derfor Churchill å drøfte ideen om operasjon *Jupiter* med sine generaler. Operasjon *Jupiter* var tiltenkt å sikre sjøtransportrutene over til Nordvest-Russland, avlaste den russiske fronten i nord og hvis forholdene tillot det; starte en større operasjon for å frigjøre hele Norge.¹⁷¹ De britiske generalene hevdet på sin side at en større operasjon mot Norge ville være et strategisk blindspor. De mente at Norgesalternativet for å åpne den «andre fronten» ville være vanskelig å utføre i praksis, samtidig ble det påpekt at

¹⁶⁸ Mann 2012: 68

¹⁶⁹ Ibid.: 70-71, 73

¹⁷⁰ Henriksen 2004: 117-118

¹⁷¹ Mann 2012: 76

tysskerne hadde få vitale interesser i området. Nord-Norge ble også ansett for å være et krevende utgangspunkt for en videre operasjon for å frigjøre Norge, og resten av Europa.¹⁷²

Etter hvert som amerikanerne ble mer aktive i krigen ble de vestalliertes prioriteringer i større grad styrt av amerikanske beslutningstagere. Fra et amerikansk perspektiv ble operasjon *Torch*, som siktet seg mot Nord-Afrika ansett som et bedre alternativ for å opprette «den andre fronten». Etter denne avgjørelsen ble operasjon *Jupiter* tilsidesatt ettersom mangelen på tropper, utstyr og materiell gjorde det umulig for de allierte å angripe to steder samtidig.¹⁷³ Likevel, etter at de allierte hadde rykket inn i Nord-Afrika og senere begynte planleggingen av operasjon *Overlord* fortsatte Churchill å holde liv i *Jupiter*. For Churchill var Norgesalternativet fortsatt aktuelt ettersom operasjonen kunne være et alternativ til landgangen i Frankrike. Sjefen for planleggingen av operasjon *Overlord*, general Morgan mente at *Jupiter* bare ville kreve unødvendige ressurser som var tiltenkt *Overlord*. Morgan var også fast bestemt på at frigjøringen av Europa måtte begynne i Normandie.¹⁷⁴ Selv om operasjon *Jupiter* ble skrinlagt, levde fundamentet for operasjonen videre ettersom Norge fortsatt var okkupert, noe som tas opp senere i kapitlet.

Hvor aktuell var nordområdene som kandidat for den andre fronten? Fra et politisk og militært ståsted var Churchill svært opptatt av å avlaste Sovjetunionen. En større aksjon mot Nord-Norge kunne oppfylle dette ønsket, og gi et godt utgangspunkt for å starte frigjøringen av resten av Norge. Fra et personlig ståsted virket det som om Churchill ønsket å returnere tilbake til det landet hvor britene var blitt slått tilbake.¹⁷⁵ For den militære ledelsen var operasjon *Jupiter* derimot mer politikk enn en grundig kalkulert militæroperasjon som ville sikre initiativet i krigen. Senere når USA fikk større innflytelse i de alliertes krigsplanlegging falt grunnlaget for å bruke nordområdene som utgangspunkt for å avlaste Sovjetunionen bort.

Selv om Norgesalternativet falt bort som en mulig kandidat for en større operasjon som tok sikte på å frigjøre Europa, arbeidet den norske eksilregjeringen iherdig med å sikre en vestalliert frigjøring av Norge. For å oppnå dette krigsmålet måtte eksilregjeringen først etablerte et godt

¹⁷² Mann 2012: 77

¹⁷³ Ibid.: 82

¹⁷⁴ Ibid.: 87

¹⁷⁵ Ibid.: 10

forhold til de allierte, samt bryte med sin tidligere alliansefrie politikk. En prosess som senere kom til å danne grunnlaget for Norges etterkrigspolitikk.

5.3 Den norske eksilregjeringens innvirkning på alliert strategi

Etter at den norske regjeringen ankom London i eksil i juni 1940 var forholdet mellom nordmennene og britene langt fra tilfredsstillende. Britene mente nordmennene fortsatt var nøytralister, mens eksilregjeringen mente at Storbritannia kun så på Norge som en brikke i et storpolitisk spill. Selv om Norge *de facto* var blitt alliert med Storbritannia etter 9. april, fastholdt utenriksminister Halvdan Koht sin politiske vurdering av at Norge var best tjent med å holde avstand til Sovjetunionens hovedfiende Storbritannia.¹⁷⁶ I denne fasen av krigen måtte Norge ta initiativ hvis samarbeidet med britene skulle forbedres. I første omgang stod eksilregjeringen overfor valget om å fortsette Kohts samarbeidslinje med britene som en selvstendig aktør uten en definert allianse, eller inngå en forpliktende allianse.¹⁷⁷ Eksilregjeringens tilværelse i London ble derfor tidlig preget av spørsmålet om hvorvidt Halvdan Koht burde fortsette som utenriksminister eller ikke.

Ettersom utsiktene til at Storbritannia skulle vinne krigen etter tapet av Norge og Frankrike virket minimale mente Koht at det ville ha liten verdi å binde seg tettere til britene. Hvis britene tapte krigen trodde Koht at resten av Europa høyst sannsynlig ville bli oppdelt mellom Tyskland og Sovjetunionen. Koht håpet naturligvis på et annet utfall, men krigens utvikling tilsa at det ville være mer pragmatisk politikk å distansere seg fra britene for å holde mulighetene åpne med Moskva.¹⁷⁸

Et annet syn på eksilregjeringens framtidige alliansepolitikk ble fremsatt av Arne Ordning som mente at Norge og Storbritannia var blitt våpenbrødre mot en felles fiende etter 9. april. Foruten å argumentere for at eksilregjeringen burde gjøre alt for å frigjøre Norge fra tysk okkupasjon, ville norske interesser også bli styrket om forholdet til Storbritannia ble forbedret.¹⁷⁹ Det første steget på veien til å oppnå større tillit blant britene var å distansere seg fra den feilslåtte nøytralitetspolitikken, som var sterkt assosiert med Halvdan Koht.

¹⁷⁶ Riste 1995a: 44

¹⁷⁷ Ibid.: 61

¹⁷⁸ Ibid.: 49

¹⁷⁹ Riste 2005: 158

Kohts avgang hadde en rekke årsaker som det ikke er plass til å få med her, men som nevnt var Kohts nøkterne realpolitikk ikke et konstruktivt fundament å bygge videre på i en tid hvor eksilregjeringens anseelse måtte bygges seg opp fra grunnen av.¹⁸⁰ Der Koht undervurderte den moralske effekten en allianse med Storbritannia ville ha, var den nye utenriksministeren, Trygve Lie raskt ute med å stadfeste eksilregjeringens alliansepartner. Resultatet av Lies arbeid kom 28. mai 1941 da eksilregjeringen og Storbritannia inngikk en militærallianse. I praksis endret ikke avtalen på Norges status, eller britenes krigsmål fordi Churchill alt i 1940 hadde bestemt hele Europa skulle frigjøres. Likevel, moralsk og politisk bidro avtalen til å styrke båndene mellom Storbritannia og den norske eksilregjeringen.¹⁸¹

Den sterkeste markeringen på den nye vendingen som eksilregjeringen inntok var Atlanterhavspolitikken. I samarbeid med Arne Ordning lanserte Trygve Lie desember 1940 ideen om at alle stater som grenset til Atlanterhavet hadde like forsvarsinteresser og burde søke sammen også i fredstid for å ivareta disse interessene. Formålet med Atlanterhavspolitikken var å styrke båndene til Storbritannia og USA, både i krigstid, men også for å danne grunnlaget for en etterkrigsallianse.¹⁸² Ettersom USA fortsatt var nøytral siktet også Atlanterhavspolitikken seg mot å nagle fast de engelskspråklige stormaktenes ansvar i Europa.¹⁸³ Selv om hensikten først og fremst var å forhindre ett framtidig 9. april, stilte britene seg skeptiske til at Atlanterhavspolitikken ikke tok hensyn til Sovjetunionens rolle i dette forsvarssystemet. Storbritannia fikk etter hvert vite at Stalin støttet ideen om ulike stormaktsinnflytelsessoner, men valgte det amerikanske forslaget om å danne de «Forente Nasjoner» etter krigen. Etter dette la eksilregjeringen om utenrikspolitikken og valgte å følge stormaktenes etterkrigspolitikk. Hensynet til Sovjetunionen la også sterke føringer for eksilregjeringens videre politikk, spesielt etter at krigslykken snudde i de alliertes favør i 1943, noe jeg kommer tilbake til senere i kapittelet.

Etter at eksilregjeringen la om utenrikspolitikken begynte arbeidet med å sikre frigjørelsen av Norge. Som nevnt var befrielsen av Norge et alliert krigsmål, men etter det allierte toppmøtet

¹⁸⁰ Riste 1995a: 66

¹⁸¹ Ibid.: 71, de britiske raidene mot Norge medførte ofte til represalier mot sivilbefolkningen. Eksilregjeringen krevde derfor større innsyn i de britiske planene for å forhindre slike utfall. Etter å ha truet med å ta åpen avstand fra Storbritannia, garanterte britene at samarbeidsklimaet skulle forbedres. Resultatet av protestene ble at eksilregjeringen ble i større grad rådført før britiske operasjoner ble iverksatt

¹⁸² Selv om det var den britiske utenriksministeren Ernest Bevin som førte frem politikken om Atlanterhavspakten etter krigen, var den norske eksilregjeringen første ute med å lansere en slik ide

¹⁸³ Riste 2005: 165-166

på Casablanca 1943 ble det bestemt at frigjøringen måtte komme som et resultat av en betingelsesløs tysk kapitulasjon. For å oppnå større gjennomslagskraft for sine interesser la eksilregjeringen derfor frem et forslag om å regulere det administrative forholdet mellom sivile og militære myndigheter etter hvert som okkuperte områder ble frigjort.¹⁸⁴ Med unntak av få anmerkninger godtok britene og amerikanerne hovedpunktene i «Civil Affairs» forslaget. Selv om den norske politikken ble godt mottatt oppnådde ikke avtalen det eksilregjeringen ønsket seg som var innsikt i de allierte frigjøringsplanene og et større fokus på frigjøringen av Norge.

Den norske regjeringen måtte tilpasse seg en ny tilværelse i eksil, men var tidlig ute med å distansere seg fra tidligere utenrikspolitiske tradisjoner slik at den kunne tilpasse seg stormaktspolitikkenes interesser. Som småstatsalliert fikk eksilregjeringen gradvis en særstilling blant de andre eksilregjeringene og kunne i større grad hevde norske interesser overfor stormaktene. Når det kom til det viktigste spørsmålet forble derimot frigjøringen av Norge kun et politisk, ikke strategisk mål for de allierte.¹⁸⁵ Eksilregjeringen måtte dermed avvente situasjonen i likhet med andre okkuperte land før en eventuell frigjøring ble prioritert.

5.4 «Krigslykken snur»

Tysklands nederlag ved slaget om Stalingrad 1942–43 markerte et tydelig vendepunkt for den tyske krigslykken. Selv om tyskerne forsøkte å gjenvinne initiativet på østfronten utover 1943–44, var krigen snudd til de alliertes favør. Denne utviklingen i krigen fikk flere betydninger, bl.a. åpnet dette opp for de vestallierte å opprette «den andre fronten». Som nevnt ble Norgesalternativet valgt bort, men krigsvendepunktet i 1943–44 aktualiserte samtidig frigjøringsspørsmålet av Norge. For eksilregjeringen var det helt vesentlig at det var de vestallierte som frigjorde Norge. I de første årene av krigen virket dette også som det mest sannsynlige utfallet, men russernes framrykking på østfronten endret dette inntrykket. Et viktig moment ved eksilregjeringens politikk ble derfor å få garantier fra Storbritannia som sikret at Norge var med i den britiske innflytelsessfæren.¹⁸⁶

Etter forespørsler fikk regjeringen vite at Norge lå innenfor den vestallierte innflytelsessfæren, men kun gitt som muntlige bekreftelser. Regjeringen fortsatte å purre på spørsmålet, men fikk den samme beskjeden om at det forelå en forståelse mellom stormaktene om at Norge lå

¹⁸⁴ Riste 1995b: 128-129

¹⁸⁵ Sverdrup 1996: 128

¹⁸⁶ Riste 1995b: 163

innenfor et vestalliert operasjonsområde. Det Lie og de andre regjeringsmedlemmene ikke fikk vite var at de vestallierte og Sovjetunionen på forhånd var blitt enige om hvordan innflytelsessonen skulle fordeles etter krigen. Ettersom Stalin og den britiske utenriksministeren Anthony Eden var blitt enige under Moskvakonferansen i 1942 om Norges framtidige stormaktstilknytning, anså Storbritannia saken som løst.¹⁸⁷ Sovjetunionen virket til å være enige i denne oppdelingen ettersom de på et tidligere tidspunkt avsto Roosevelts frihavn forslag i januar 1942.¹⁸⁸

For eksilregjeringen var saken høyst uavklart. I første rekke var det Finlands situasjon som skapte bekymring, ettersom en finsk kapitulasjon kunne tvinge tyskerne til å evakuere helt eller delvis fra Finland, mens russerne etterfylte tomrommet. I en slik situasjon hersket det stor usikkerhet om vestmaktene ville reagere tidnok før en sovjetisk grenseovergang til Norge fant sted. Til tross for at Sovjetunionen presiserte ved flere anledninger at de ikke hadde territoriale krav mot Norge, fortsatte uroen blant eksilregjeringen.¹⁸⁹

Etter at den tyske krigslykken begynte å snu i 1943 startet Finland fredsforhandlingene med Sovjetunionen. Harde fredsvilkår førte til at finnene i første instans fortsatte kampen, men etter at russerne intensiverte offensiven vedtok finnene våpenhvile den 4. september 1944. Strategisk sett markerte de sovjetiske fredskravene en revurdering av nordområdene ettersom Sovjetunionen forlangte Petsamo tilbake. Finland måtte også bytte side i krigen og utdrive alle tyske soldater fra landet.¹⁹⁰ Dette førte Finland inn i «Lapplandskrigen», landets tredje krig på fem år. I samme tidsrom oppga tyskerne kontrollen over Petsamo ettersom rustningsministeren Albert Speer kunne forsikre om at den tyske krigsindustrien ikke lengre var avhengig av nikkellgruvne.¹⁹¹ Tyskerne begynte også på dette tidspunktet å nedjustere nordområdenes betydning. Dette var den militære evakueringen og bruken av den brente jords taktikk var et bevis på. Valget om å tvangsevakuere sivilbefolkningen og opprettelsen av en forsvarslinje ved Lyngen tilsa likevel at tyskerne ønsket seg en frontlinje i Nord-Norge som begrenset de alliertes virksomhet i nordområdene.

¹⁸⁷ Riste 1995a: 79, 90

¹⁸⁸ Holtmark et al. 2015: 250-251, Riste 1995a: 160, rykter rundt sovjetiske ambisjoner om å sikre seg isfrie havner i Norge var et gjentagende tema under krigen. Den polske eksilregjeringen var ofte bak slike rykter, men ved denne hendelsen var det Roosevelt selv som la frem forslaget. Siktemålet for denne politikken virker til å ha sin bakgrunn i presidentens eget syn rundt hvordan verdenen skulle reorganiseres.

¹⁸⁹ Tjelmeland 2015: 54

¹⁹⁰ Meinander 2006: 186

¹⁹¹ Berge 2019: 55

På bakgrunn av uformelle forsikringer og vage fremtidsutsikter for vestallierte operasjoner på norsk jord og Finlands situasjon tok eksilregjeringen direkte kontakt med Sovjetunionen for å utforme en frigjøringsavtale.¹⁹² Denne avtalen la grunnlaget for brobyggingspolitikken. Dette gikk ut på at Norge med tette forbindelser til de vestallierte justerte sin utenrikspolitikk til fordel for Sovjetunionen.¹⁹³ Selv om frigjøringsavtalen var med på å sikre det juridiske grunnlaget for en sovjetisk grensepassering, resulterte også avtalen i at Norge formelt sett ble både et vestlig og østlig operasjonsområde.¹⁹⁴ Fra et britisk standpunkt var det liten entusiasme for denne utviklingen ettersom en slik avtale kunne virke inviterende, og gi russerne ideer. En britisk tjenestemann beskrev bl.a. situasjonen som typisk norsk, «først inviterer de russerne inn, så ber de oss om vern».¹⁹⁵

Fra et norsk perspektiv gikk samarbeidet med Sovjetunionen opprinnelig etter normale normer. Etter at Lie ankom Moskva for å diskutere innsettingen av norske soldater i Finnmark fremsatte utenrikskommisær Molotov et krav om å endre Svalbards folkerettslige status til å bli et felleseie mellom Norge og Sovjetunionen.¹⁹⁶ Molotov argumenterte overfor Lie at Sovjetunionen hadde særskilte interesser på Svalbard ettersom Sovjetunionens eneste tilgang til det åpne hav gikk gjennom nordområdene. Eksilregjeringen reagerte kraftig på Molotovs krav, men inntok en imøtekomme holdning i håp om at dette ville forhindre nye krav fra Sovjetunionen. Årsaken til at eksilregjeringen inntok en nokså forsiktig framtoning hadde også sin bakgrunn i at sovjetiske styrker hadde krysset norskegrensen 18. oktober 1944. Strategien som eksilregjeringen la opp til var å holde initiativet i samtale, og fremla senere et avtaleforslag 9. april 1945 om å gjøre forsvaret av Svalbard til et felles anliggende mellom Norge og Sovjetunionen.¹⁹⁷ Molotov lot saken ligge i første instans, mest trolig fordi Sovjetunionen var opptatt med flere etterkrigsspørsmål andre steder. Da betydningen av Arktis økte i andre halvdel av 1940-tallet ble saken tatt opp igjen.

¹⁹² Riste 1995b: 135, Sovjetunionen ble på dette tidspunktet lagt til «Civil Affairs», som ble underskrevet den 16. mai 1944. Eksilregjeringen var svært opptatte av å la en formell avtale ligge til grunn lik slik at regjeringen kunne hevde norsk suverenitet i de områdene som ble frigjort av russerne.

¹⁹³ Tjelmeland 2015: 55

¹⁹⁴ Riste 1995b: 168, 171

¹⁹⁵ Ibid.: 172

¹⁹⁶ Holtmark 1993: 53

¹⁹⁷ Ibid.: 69, Holtmark 2012: 158, det var ambassadør til Sovjetunionen, Rolf Andvord som først nevnte dette. Mest sannsynlig kom dette forslaget som et ledd i strategien om å holde initiativet i samtale. En annen forklaring som det har vært spekulert i var om Andvord arbeidet for NKVD, uten at det har blitt lagt frem fellende bevis for denne påstanden.

5.5 Nordområdene frigjøres

Samtidig som de vestallierte begynte planleggingen av operasjon *Overlord* ble det gitt ordre om å sette opp flere reserveplaner som omhandlet forskjellige utfall av krigen. Disse planene som fikk kodenavnet *Ranking*, ble delt i tre alternativer.¹⁹⁸ *Ranking A* tok for seg scenarioet hvor den tyske motstanden ville yte svak motstand mot en mindre alliert landgang. Dette alternativet ble ansett som mindre sannsynlig i forhold til *Ranking B* som tok utgangspunkt i at tyskerne ville evakuere mindre aktuelle frontavsnitt for å styrke forsvaret av hjemlandet. Det siste utfallet ble lagt frem under *Ranking C* hvor Tyskland ville uforutsett kollapse slik som i 1918.

Selv om de vestallierte på dette tidspunktet ikke prioriterte frigjøringsspørsmålet av Norge forutså de at Norge kunne bli et av de områdene som tyskerne evakuerte fra. Til tross for at allierte styrker ville være forpliktet til å etterfylle tomrommet som tyskerne etterlot, og at en slik utvikling ville gi et bedre utgangspunkt for å beskytte konvoitrafikken, ble en slik operasjon ansett som uønsket. Hvis britene på dette stadiet av krigen ble engasjert i nordområdene ville de fort befinne seg i det som Olav Riste har karakterisert som en «strategisk blindgate», bort fra de mest sentrale frontavsnittene på kontinentet.¹⁹⁹ Ettersom operasjon *Overlord* ble ansett som et bedre alternativ og behøvde en mengde av ressurser og mannskaper ble det ikke aktuelt å sende noen styrker til Norge.²⁰⁰ Den vestallierte strategien var utover krigen også blitt interessert i å oppholde et stort tysk forsvar i Norge. Denne strategien kulminerte med operasjon «*Fortitue North*» som tok sikte på å villedde tyskerne til å tro at den allierte invasjonen ville komme i Norge. Med andre ord ble det et mål i seg selv å få Tyskland til å prioritere forsvaret av Norge slik at den allierte landgangen i Frankrike ville møte på mindre motstand.²⁰¹ For å gi planen ekstra troverdighet ble selv ikke eksilregjeringen informert om planens egentlige formål som var å bløffe tyskerne.

Etter at invasjonen av kontinentet var i gang fikk den norske eksilregjeringen vite at de allierte tok utgangspunkt i et *Ranking C* utfall for Norge, hvor ingen styrker var avsatt til Nord-Norge.²⁰² Samtidig som den britiske planstaben langsiktig sett var enige med nordmennene at

¹⁹⁸ Riste 1995b: 150

¹⁹⁹ Ibid.: 224

²⁰⁰ I likhet med spørsmålene som Kjell-Ragnar Berge stiller i *Lyngelinjen, Hitlers siste skanse i Norge 1945 s. 112-113*, er det verdt en egen studie å analysere om de vestallierte gjorde en strategisk tabbe ved å la den tyske evakueringen fra nordområdene foregå uforstyrret.

²⁰¹ Mann 2012: 136

²⁰² Riste 1995b: 154-156

en sovjetisk innmarsj i nordområdene var uønsket, var det på kortsiktig basis ønskelig om russerne forstyrret den tyske tilbaketrekningen.²⁰³ Britene var også opptatte av å gi inntrykket av at en vestalliert frigjørelse av Nord-Norge ikke var politisk motivert.²⁰⁴ Ettersom nordområdene i det storstrategiske bildet ikke lengre utspilte en viktig rolle ville enhver vestalliert operasjon bli ansett som politisk motivert av Sovjetunionen. Russerne på sin side var svært påpasselige med å ikke gi inntrykket av at de tok til rette i nordområdene, og dette var de tidligere forsikringene til den norske eksilregjeringen og dialogene med Storbritannia et bevis på.

I første omgang ble frigjøringen av Norge i stor grad preget av forsiktighet. Basert på tidligere forskning rykket de sovjetiske soldatene over norskegrensen utfra operasjonelle hensyn fordi den nasjonale grensen ikke var et godt utgangspunkt for å avslutte offensiven.²⁰⁵ Dessuten hadde Sovjetunionen på legitimt grunnlag retten til å frigjøre hele landet på grunn av frigjøringsavtalen. Den sovjetiske offensiven stanset ved Tanaelven, og ansvaret til å fortsette frigjøringen ble overført til de norske styrkene som var kommet på plass 10. november 1944.²⁰⁶

De vestallierte var fortsatt på dette tidspunktet lite interesserte i og manglet styrker til en større frigjøringsoperasjon i Norge.²⁰⁷ Olav Riste har forsøkt å beskrive denne perioden av krigen under en samlende teori som gikk ut på at stormaktene ønsket å holde Skandinavia som en buffer mellom øst og vest.²⁰⁸ Britene var i større grad villige til å etterkomme de norske kravene enn amerikanerne, som var mindre villige til å løse politiske problemer med militærmakt. Som nevnt ville en storstilt vestalliert operasjon mot Norge og nordområdene i 1944–45 blitt ansett som motivert utfra politiske - ikke strategiske hensyn. Riste har også lagt frem ideen om at de vestalliertes forsiktige framtoning i frigjøringsspørsmålet av Norge kan forstås på bakgrunn av ønsket om å ikke ødelegge forholdet til Sovjetunionen mens krigen fortsatt pågikk.

²⁰³ Riste 1995b: 185, britene var utfra kortsiktige interesser positivt innstilt til at den sovjetiske framrykningen kunne stanse tyskernes evakuering fra Nord-Norge

²⁰⁴ Ibid.: 187

²⁰⁵ Holtsmark, Narinskij, Soleim, Sørlike 2015: 257

²⁰⁶ Valget om å stanse offensiven ved Tanaelven besvares nok best utfra at erkjennelsen om at Sovjetunionen ikke ville provosere de vestallierte. Utfra operasjonelle hensyn sikret også forsvarslinjen ved Tanaelven Nordvest-Russland i langt større grad enn en forsvarslinje ved norskegrensen.

²⁰⁷ Se Skancke (2010): *Redningsoperasjonen på Sørøya: bakgrunn og strategisk kontekst*, for en grundig gjennomgang av de britiske aksjonene i nordområdene 1944–45. Skancke argumenterer for at den britiske aktiviteten som ofte har blitt beskrevet som en «trøstepremie» til eksilregjeringen heller bør sees på som svært risikofylte operasjoner. Britene strakk seg dermed langt i å etterkomme eksilregjeringens interesser, men ikke i den skalaen som nordmennene ønsket seg.

²⁰⁸ Riste 1995b: 231

Etter at den tyske trusselen på kontinentet var under kontroll, revurderte de vestallierte Norges strategiske stilling. General Dwight D. Eisenhower fryktet at tyskerne kunne fortsette kampen fra sine stillinger i Norge. Før en frigjøring av Norge kunne begynne var Eisenhower derimot fast bestemt på at de vestallierte styrkene måtte rykke inn via Danmark og Sverige.²⁰⁹ Svenskene satte seg imot å la allierte tropper passere gjennom Sverige for å angripe Norge, men etter sterkt press fra de vestallierte begynte forhandlinger om å stasjonere allierte tropper i Sverige. Det ble ikke nødvendig. Før frigjøringen av Sør-Norge begynte overga de tyske troppene seg 8. mai 1945.

Normaliseringsprosessen fra krig til fred i nordområdene var gjenstand for bekymringer og ryktespredning. Til tross for dette la britiske vurderinger til slutt vekt på at Sovjetunionen ville foretrekke at samtlige stormakter trakk seg ut av nordområdene, noe som også viste seg å være tilfellet.²¹⁰

Etter denne gjennomgangen av krigsutviklingen i nordområdene ønsker jeg å ta opp utviklingen som fant sted i Arktis. Til forskjell fra kapittelets tidligere fokus rundt hendelsesforløpet fra 1941–1945, vil den neste delen av kapitlet begynne i 1940.

5.6 Krigen i Arktis

Til forskjell fra tidligere konflikter fikk Arktis en sentral rolle blant flere stormakters strategier under andre verdenskrig. Operasjonene *Weserübung-Nord* og *Weserübung-Süd* innebar en rask besettelse av Norge og Danmark. Ettersom Svalbard var under norsk kontroll, mens Grønland og Island var under dansk kontroll førte de tyske operasjonene til at disse områdene kom indirekte under tysk kontroll. Dette skapte en uavklart situasjon for de lokale styresmaktene i de arktiske områdene om hvem de skulle rapportere til. Vestmaktene fryktet samtidig at tyskerne ville utnytte situasjonen til å etablere luft- og marinebaser for å avskjære kommunikasjons og transportlinjene mellom det amerikanske kontinentet og Europa. Tysk kontroll over arktiske områder utgjorde samtidig en trussel mot konvoirutene fra de britiske øyer og over til Nordvest-Russland. Videre ga tilgangen til Arktis det beste utgangspunktet for innsamling av værdata for å kalkulere værmeldinger. Andre verdenskrig utviklet seg derfor

²⁰⁹ Mann 2012: 196

²¹⁰ Riste 1995b: 235-236

raskt til en kamp om å kontrollere og nekte motstanderen å dra nytte av de strategiske verdiene i Arktis.

5.6.1 Vestalliert okkupasjon av Island og Grønland

Islands geografiske plassering mellom USA og Europa ga området stor betydning som mellomlandingsstasjon. For å forsikre seg om at Island ikke gikk tapt til Tyskland, inntok britiske styrker Island den 10. mai 1940 mens felttoget i Norge fortsatt pågikk.²¹¹ 12. mai ble også Færøyene fredelig okkupert. Omgjøringen av Island til et «naturlig hangarskip» medførte bl.a. til at tapet av Norge fikk mindre betydning for britisk kontroll over luftrommet.²¹² Hvorvidt Island stod i fare til å bli okkupert av tyskerne besvares nok best utfra tyske prioriteringer. Operasjon *Ikarus* var kodenavnet til den tiltenkte planen om å besette Island som ble lagt på is ettersom det ikke var mulig å oppnå sjøherredømme i området.²¹³

Britene ønsket også å utbedre situasjonen på Grønland, men USA var på dette tidspunktet fortsatt nøytral. Amerikanerne delte likevel britenes bekymringer ettersom Japan og Tysklands ekspansjon ble sett på som en trussel for amerikansk sikkerhet. I likhet med britene fryktet derfor også amerikanerne at Tyskland kunne anskaffe seg støttepunkter i Atlanterhavet. Det ble også påpekt at en tysk flybase på Grønland kunne bombe New York.²¹⁴ Amerikanerne hadde lenge vært av den oppfatning at Grønland inngikk i Monroedoktrinen, eller et område som utelukkende angikk amerikanske affærer uten europeisk innblanding. Amerikansk politikk var derimot preget av usikkerhet i dette spørsmålet ettersom krigen i Europa kunne ende med tysk seier. President, Franklin D. Roosevelt ønsket å holde USA utenfor krigen, men etter hvert som det ble klart at britene holdt stand mot tyskerne, økte han støtten til Storbritannia. Et første steg på veien for å utbedre forsvaret av det amerikanske kontinentet og støtte opp om Storbritannias kamp var å okkupere Grønland. Før dette kunne gjennomføres ønsket amerikanerne å gjøre en avtale med Danmark, men i motsetning til den norske eksilregjeringen var den danske

²¹¹ Riste 1987: 6, Rent juridisk ble Island invadert og okkupert av britene, men den islandske statsministeren Hermann Jonasson gjorde det klart for befolkningen å ikke motsette seg okkupasjonen

²¹² Mann 2012: 12

²¹³ Ziemke 1959: 108, Ziemke opplyser om at *Ikarus* på et senere tidspunkt ble oppgitt til fordel for en større operasjon mot Storbritannia. Utfra tyske vurderinger var det derfor uaktuelt å engasjere seg på Island før Storbritannia var okkupert. Dette understøttes også utfra at *Ikarus* ikke ble revurdert etter den tyske okkupasjonen av Norge hvor den tyske marinen led store tap.

²¹⁴ Lindegaard 2005: 185, argumentene som amerikanske tillla behovet om å sikre Grønland minner i stor grad om «bomber gap» debatten under den kalde krigen.

regjeringen under tysk kontroll. Amerikanerne kunne m.a.o. ikke regne med å oppnå noen konstruktiv avtale fra dansk side.

Det største unntaket til denne tendensen under krigen var den danske ambassadøren til USA, Henrik Kauffmann som ønsket å distansere seg fra den tysk kontrollerte regjeringen og bli anerkjent som en talsperson for «det frie Danmark».²¹⁵ Den norske eksilregjeringen var stort sett intakt og godt hjulpet kongefamiliens prestisje, men Kauffmann hadde ingen samlet regjering å stille seg bak. Som Danmarks ambassadør i USA stod Kauffmann i en unik posisjon. Hvis amerikanerne anerkjente Kauffmann som en uavhengig ambassadør, kunne han følge opp med å legitimere en amerikansk okkupasjon av Grønland. I utgangspunktet var amerikanerne skeptiske til å anerkjenne Kauffmann som uavhengig fra den danske regjeringen ettersom det hersket stor usikkerhet rundt krigens utfall i 1940. Som nevnt endret USA sin opprinnelige vurdering etter at britene holdt stand mot Tyskland, samtidig som Sovjetunionen ble *de facto* alliert etter operasjon *Barbarossa*. Året etter den tyske invasjonen av Danmark, 9. april 1941 ble USA og Kauffmann enige om en avtale som ga USA retten til å etablere baser på Grønland.²¹⁶

Amerikanernes videre ekspansjon i Arktis kom i juli 1941 etter at det ble avtalt mellom USA og Storbritannia at amerikanerne skulle overta det militære vaktholdet på Island. Roosevelt erklærte samtidig at området mellom Island, Grønland og USA var blitt en del av forsvarssystemet for den vestlige hemisfæren.²¹⁷ Dette medførte bl.a. til en kraftig opptrapping av fly- og marinebaser i regionen. Selv om den amerikanske opptrappingen virket som en amerikansk forberedelse til å bli dratt inn i krigen, var mange av forsvarstiltakene i Arktis ment å sikre at Storbritannia kunne fortsette krigen, mens USA holdt seg utenfor krigen.²¹⁸ Likevel, etter det japanske angrepet på Pearl Harbor 7. desember 1941, og den påfølgende tyske krigserklæringen stod USA i en gunstig posisjon til å forsvare transport og kommunikasjonslinjene i Atlanteren. Amerikansk etterretning hadde også vært interesserte i

²¹⁵ Lindegaard 2005: 156-157

²¹⁶ Ibid.: 180, baseavtalen som ble inngått har senere blitt et omdiskutert tema ettersom avtalen i praksis ga USA retten til permanent opphold

²¹⁷ Ibid.: 170, 188, Grønland hadde også stor strategi ettersom det var ett av de få stedene i verden hvor det var store forekomster av kryolitt, et mineral som brukes til å fremstille aluminium som flyindustrien var avhengig av.

²¹⁸ Ibid.: 179

krigføring i Arktis før USA ble involvert i krigen.²¹⁹ Et moment som kan tolkes dithen at amerikanerne ønsket å være forberedt på en rekke ulike krigsscenarier som kunne inntreffe.

De vestallierte klarte ikke å forhindre tysk ekspansjon i nordområdene, men tyskerne manglet kapasiteten til å utfordre de vestallierte om kontrollen over landterritorier øst for Island. Resultatet av den allierte og tyske aktiviteten 1940–41 ble at de etablerte et skille i Arktis, hvor de allierte kontrollerte den vestlige hemisfæren, mens tyskerne kun var i stand til å utfordre den allierte aktiviteten fra nordområdene. For de vestallierte var kontrollen rund Svalbard og muligheten for å innsamle værddata mer utfordrende å nekte tyskerne tilgang til.

5.6.2 «Værkrigen»

Et mindre kjent aspekt ved andre verdenskrig var betydningen som værmeldingene fikk for utfallet av militære operasjoner. I takt med den militære utviklingen var de nye våpensystemene som f.eks. luftvåpenet avhengige av pålitelige værmeldinger for å kalibere drivstofforbruk og våpenlast til maksimal effekt.²²⁰ De nye våpnene medførte at operasjonene fikk lengre rekkevidde. Tidligere hadde lengre distanser vært med på å begrense stormaktens kapasitet til ramme fjerntliggende mål. Nøyaktige værmeldinger var blitt helt avgjørende for når et angrep skulle iverksettes. Motstanderens forsvar var også avhengig av langtidsvarsler slik at de kunne forutsi mest nøyaktig når fiendtlige operasjoner ville inntreffe.²²¹

Tidlig etter krigsutbruddet i 1939 anså stormaktene derfor værddata som en statshemmelighet og krypterte sine værmeldinger. Som et ledd i denne strategien ble egen innsamling av værddata i Arktis prioritert, mens man forsøkte å begrense fiendens aktivitet i området. Arktis' betydning for innsamling av metrologisk data hadde sitt utgangspunkt i hvordan langtidsværvarslingen ble utarbeidet. Ettersom værfrontene over Europa sirkulerer fra vest til øst, langs polarfronten over Nord-Atlanteren så var Grønland, Island, Svalbard og Jan Mayen viktige værstasjonsområder.²²² Krigen om værddataene kom derfor til å handle om å begrense fienden tilgang til disse opplysningene, mens man utbygget sitt eget nettverk av værstasjoner.

²¹⁹ Capelotti 2000: 2-3

²²⁰ Nilsen & Vollset 2016: 225

²²¹ Moderne teknologi har redusert denne betydningen, men under den andre verdenskrigen var piloter avhengig av godt vær for å treffe angrepsmålene. Motstanderen var også avhengig av å vite været ettersom dårlig eller godt vær indikerte sannsynligheten for at fiendtlige operasjoner kunne inntreffe.

²²² Ibid.: 242, enkelt fremstilt er framtidsrettet værvarsling avhengig av oppsamlet værddata gjort i nåtid for å kunne varsle været i fremtiden. Ettersom været dannes i Arktis før det ankommer Europa, er framtidsrettede

Selv om den internasjonale værrapporteringen ble svekket etter krigsutbruddet i 1939, fortsatte Norge og Danmark å rapportere internasjonalt fra sine værstasjoner på Svalbard, Jan Mayen og Grønland. Storbritannia var først ute med å begrense tilgangen til værdata for tyskerne ved å evakuere værstasjonene på Grønland og Jan Mayen. Som nevnt ble også Island okkupert, mens amerikanerne ble invitert av lokale myndigheter på Grønland til å ha marinepatroljer utenfor øya før avtalen med Kauffmann kom på plass.²²³ Situasjonen på Svalbard var fortsatt uavklart ettersom norske myndigheter ønsket å opprettholde gruvedriften på øya, men tyskerne ønsket ikke å nærme seg øya så lenge angrepspakten med Sovjetunionen fortsatt var gjeldene. Stasjonen på Svalbard fikk derfor i første omgang fortsette som normalt, selv etter at stasjonen kom under tysk kontroll som følge av okkupasjonen av Norge.²²⁴ Etter operasjon *Barbarossa* revurderte Storbritannia Svalbards betydning. Det mente værmeldingene fra Svalbard ville ha stor betydning for den tyske krigføringen i nordområdene.²²⁵ Planen om å slå ut værstasjonen på Svalbard fikk senere støtte fra Sovjetunionen som ønsket å innta Bjørnøya og Svalbard sammen med britene.²²⁶ Både Storbritannia og Sovjetunionen så på mulighetene for å opprette luft- og marinebaser på Svalbard før det ble endelig bestemt at besetningen på Svalbard og Bjørnøya skulle evakueres og infrastrukturen ødelegges.²²⁷ Svalbardartikkelen ble i første instans opprettholdt utfra krevende klimatiske forhold.

Etter de allierte operasjonene høsten 1941 stod Tyskland uten en fast værstasjon i Arktis. Til tross for at tyskerne tillat innsamling av meteorologiske observasjoner stor betydning, var Kriegsmarinen og Luftwaffe lite samkjørte med å dekke et tilstrekkelig område. Marinen brukte opprinnelig skip utstyrt med instrumenter for å innsamle værdata, men byttet over til ubåter etter at denne virksomheten ble for risikabel. Ubåtene på sin side egnede seg dårlig til nøyaktige værobservasjoner ettersom de ikke kunne oppholde seg lenge på en bestemt plass. Værflyene

værmeldinger avhengige av observasjoner og målinger gjort i arktiske områder for å gi nøyaktige prognoser av kommende vær i Europa.

²²³ Greve 1985: 47

²²⁴ Selinger & Glen 1983: 559, Hvorvidt stasjonen på Svalbard stanset å sende meldinger til de allierte etter den tyske okkupasjonen av Norge har tidligere litteratur ikke avklart. Etter personlig korrespondanse med Magnus Vollset, forfatter av *Vinden dreier* virker det mest sannsynlige hendelsesforløpet å være at værmeldingene ble krypterte før de ble oversendt til fastlands Norge. Videre er det tillatende å tro at britene fanget opp og dekrypterte disse meldingene. Etter all sannsynlighet fikk dermed britene også utnytte av stasjonen på Svalbard, selv etter tyskerne okkuperte Norge.

²²⁵ Dege & Barr 2003: ix

²²⁶ Riste 1995a: 134-135, etter at eksilregjeringen fikk vite om operasjon krevde de større innsikt i de allierte planen. Eksilregjeringen ble også anerkjent av Sovjetunionen, noe de krevde ettersom Sovjetunionen tidligere i krigen hadde avsluttet det diplomatiske forholdet etter tysk press.

²²⁷ Dege & Barr 2003: 291, Holtsmark, Narinskij, Soleim, Sørlige 2015: 243-244

kunne dekke ett større område, men ga samtidig ingen permanent tilstedeværelse i Arktis. Ved overgangen til 1942 ble disse ansamlingsmetodene ansett som upålitelige og for farlige for mannskapet. Den nye strategien var derfor å opprette hemmelige værstasjoner på landterritorier som de allierte kontrollerte.²²⁸ Tyskerne sendte ut 13 værekspedisjoner i løpet av krigen. Med unntak av Island og Novaja Semlja opprettet tyskerne værstasjoner på Svalbard, Grønland, Frans Josef land, Bjørnøya og Newfoundland i Canada.

De allierte fulgte opp med egen virksomhet etter at tyskerne begynte å opprette bemannede og automatiske værstasjoner i Arktis. Foruten de aktive værstasjonene på Grønland og Island ble stasjonene på Jan Mayen og Svalbard gjenåpnet av de allierte. Av de tyske værstasjonene som ble oppsatt var det kun den på Svalbard som ikke opplevde tekniske vanskeligheter eller som ble oppdaget av allierte soldater.²²⁹

Krigen om været handlet i stor grad om å nekte motstanderen tilgangen til informasjon. Med utgangspunkt fra Grønland og Island stod de vestallierte i en bedre posisjon til å nekte Tyskland tilgang til Arktis. På samme grunnlag kunne ikke tyskerne utfordre den allierte kontrollen av Arktis direkte med nordområdene som utgangspunkt for operasjoner. Tyskerne måtte derfor satse på ekspedisjoner som stod i stor fare for å bli oppdaget, og som aldri ga et permanent opphold i Arktis. Det eneste unntaket til denne tendensen var havterritoriet rundt nordområdene hvor de allierte murmanskkonvoiene passerte.

5.6.3 Murmanskkonvoiene

Den vestallierte konvoitrafikken hadde stor betydning for Sovjetunionen som etter det tyske angrepet i 1941 trengte materiell og utstyr. Den britiske konvoitrafikken kom i gang sommeren 1941, men amerikanerne var skeptiske til å gi sin fulle støtte til Sovjetunionen. Etter at tyskerne ble slått tilbake utenfor Moskva revurderte USA situasjonen og mente at det var i amerikanske interesser å styrke Sovjetunionen. Roosevelt bestemte derfor at Sovjetunionen skulle inkluderes i «Lend-Lease» avtalen høsten 1941.²³⁰ Resultatet av denne avtalen, kombinert med at USA ble trukket med i krigen noen måneder senere gjorde at de vestallierte konvoiene ga Sovjetunionen betydelige mengder med materiell, utstyr og råvarer.

²²⁸ Dege & Barr 2003: xii-xiii

²²⁹ Nilsen & Vollset 2016: 243

²³⁰ Henriksen 2004: 115-116

Kriegsmarinen var klar over Nordvest-Russlands betydning som inntakssenter for Sovjetunionens import av vestallierte forsyninger. Likevel fikk dette mindre betydning i planleggingen av operasjon *Barbarossa* ettersom tyskerne regnet med å fullføre sine operasjoner før de vestallierte rakk å etablere en forsyningsrute.²³¹ Da det ble åpenbart at det sovjetiske forsvaret holdt stand vinteren 1941 var tyskerne derfor dårlig forberedt til å stanse konvoitrafikken. På dette tidspunktet hadde tyskerne kun 12 operative ubåter langs norskekysten, og kun seks av disse var tiltenkt anti-konvoi operasjoner.²³² Tyskernes beskjedne marinekapasiteter i nordområdene samt tapet av slagskipet *Bismarck* fikk Hitler til å gripe direkte inn og beordre en styrking av forsvaret før konvoitrafikken kunne angripes. Tyskland gjorde derfor ingen seriøse anslag mot konvoiene før fly- og marinebaser var på plass i 1942. Sommeren 1942 markerte høydepunktet for den tyske anti-konvoi virksomheten. Store tap fikk de vestallierte til å innstille konvoiferdselen midlertidig. Utover i 1943 måtte tyskerne forsterke andre frontavsnitt, og murmanskkonvoiene fikk mindre prioritet. I samme tidsrom endret også dynamikken seg i Atlanterhavskrigen fordi de allierte bygde flere skip enn det tyskerne klarte å senke.²³³

I likhet med at initiativet på landjorden endret seg til de alliertes fordel i 1943, ble prioriteringene forandret. Tidligere handlet det om å beskytte Murmanskkonvoiene mens det nå dreide seg om å oppsøke fiendtlig kontakt. Som nevnt ble nordområdene gradvis mindre interessant for de allierte, men for Royal Navy ble Norge i samme periode et av de viktigste angrepsmålene. Den britiske historikeren Christopher Mann har påpekt at Royal Navys strategiske vurdering av Norge var betinget av Kriegsmarinens tilstedeværelse i Norge.²³⁴ Den høye konsentrasjonen av tyske overflateskip og ubåter gjorde norskekysten til et naturlig angrepsmål. Betydningen av marinebasene i Norge økte betraktelig også for tyskerne etter 1944 fordi marinebasene i Frankrike gikk tapt.²³⁵ Kulminasjonen av den britiske marines strategi er tydeligst i forhold til det tyske slagskipet *Tirpitz*. I starten av krigen brukte tyskerne sine større slagskip i flere operasjoner, men etter hvert som flere slagskip gikk tapt ble marinen pålagt flere restriksjoner i bruken av slike skip. *Tirpitz* ble dermed pålagt til å følge «fleet in being»

²³¹ Ziemke 1959: 124

²³² Ibid.: 236

²³³ Blumenson 1977: 167, etter denne utviklingen erklærte de vestallierte at slaget om Atlanterhavet var vunnet.

²³⁴ Mann 2012: 169

²³⁵ Ziemke 1959: 310, Berge 2019: 172-173

konseptet.²³⁶ Tirpitzs defensive rolle utgjorde dermed ingen direkte trussel mot konvoiene. Likevel, britene holdt tilbake store marinestyrker i tilfelle Tirpitz skulle gjenoppta offensive operasjoner. For Royal Navy var derfor ikke nordområdene i seg selv strategisk viktig, men Tirpitzs plassering og potensielle trussel var med på å øke områdets betydning.

Slaget om Murmanskkonvoiene handlet om å forsyne Sovjetunionen inntil de vestallierte kunne åpne «den andre fronten». Tyskerne var opprinnelige uforberedte og kunne ikke stanse denne sjøtrafikken, men ga området stor prioritet utover i 1942. På samme vis som krigen begynte å gå dårligere for tyskerne i 1943, ble selv de mest stabile frontavsnittene rammet fordi tyskerne måtte trekke ut alle tilgjengelige styrker og overføre dem til sentrale områder. Samtidig som den tyske marinetrusselen ble mindre begynte den allierte marinen å angripe de tyske marinebasene direkte. Krigen om å kontrollere innfartsveiene til Nordvest-Russland forløp seg derfor som på mange andre frontavsnitt. Den parten som ikke klarte å erstatte sine materielle tap, ville etter hvert tape initiativet i krigen.

5.7 Oppsummering

Som vi har sett i dette og forrige kapittel handlet nordområdene og Arktis først om å kontrollere og nekte motstanderen tilgang til området. Etter at tyskerne vant slaget om Norge ble Churchill opptatt av operasjoner i nordområdene som ga moralsk gevinst. I det storstrategiske bildet fikk tapet av Norge mindre betydning enn tidligere antatt ettersom de vestallierte utbedret sine posisjoner i Arktis, mens tyskerne fikk marinebaser i Frankrike. Tysklands angrep på Sovjetunionen 1941 endret nordområdenes posisjon fra å være i utkanten av krigshendelsene til å bli et av de få stedene hvor britiske, sovjetiske og tyske operasjoner tok sted samtidig. Nordområdene ble senter både for britisk konvoitrafikk og invasjonplaner, tyske angreps og forsvarstiltak, så vel som Sovjetunionens forsyningsmottak fra vest. Aktiviteten i nordområdene førte også til flere forsøk på iverksettelse av fellesoperasjoner blant de allierte. Forsøkene førte som regel ikke frem til konkrete operasjoner, men de styrket allianseforholdet.

Nordområdene fikk gradvis mindre betydning ettersom situasjonen stabiliserte seg på østfronten og i forbindelse med økende amerikansk engasjement i krigen. Tidligere ble de

²³⁶ Ziemke 1959: 238, Puleston 1970: 3-4, «fleet in being» konseptet, refererer til ideen om en marinestyrke som ligger til havn, og som dermed ikke opererer aktivt, men som fortsatt utgjør en trussel som fienden må ta hensyn til.

britiske raidene i 1940–41 ansett som et mildt alternativ til den «andre fronten», men det nye formålet ble å oppholde så mange tyske tropper som mulig i Norge. Etter at store deler av Arktis var under alliert kontroll ble tyske stridskrefter i nordområdene et mål i seg selv å angripe, men en storstilt frigjøring av Norge forble uaktuell i forhold til andre sentrale frontavsnitt.

Hendelsesforløpet rundt frigjøringen av nordområdene demonstrerte også at både Sovjetunionen og de vestallierte ikke ønsket å endre på stormaktsdynamikken i området. Likevel, av operasjonelle hensyn var det ikke hensiktsmessig at tyskerne fortsatte å ha kontrollen over Nord-Norge. Etter at den tyske trusselen på kontinentet var nøytralisert var det heller ingen tvil om at de vestallierte så på frigjøringen av Norge som en forpliktelse.

Samtlige stormakter hadde dermed ulike strategiske vurderinger og interesser i Arktis og nordområdene som ble utslagsgivende for krigens forløp i disse områdene. Tysklands okkupasjon av nordområdene fra 1940–45 ble et markant brudd på tidligere stormaktspolitikk, hvor de oppnådde enerådlig hegemoni i området. I varierende og ulik grad var dette noe som både de vestallierte og Sovjetunionen forsøkte å reversere. Etter krigen var samtlige stormakter interesserte i at nordområdene forble stormaktsfri, men samtidig hadde krigsforløpet medført til en større interesse for de arktiske arkipelene.

Kapittel 6: Fra fred til kald krig

Dette kapittelet følger en todelt struktur hvor første delen handler Norges politiske valg og nordområdenes stilling i stormaktspolitikken. Fra den politiske blokkdelingen som fant sted i perioden 1945–1951 vil kapittelet se på Norges brobyggingspolitikk, og hvorfor denne politikken etter hvert ble lagt til side. Etter at verdenen gikk inn i en kald krig fokuserer kapittelet på alliansedebatten som oppstod i 1947. Videre er hensikten med kapittelet å besvare hvilke faktorer som ble avgjørende for Norges alliansevalg. Deretter rettes søkelyset mot Norges profil i NATO og Norges balansegangen som Norge førte mellom de to supermaktene.

Andre del av kapittelet tar for seg den militærstrategiske utviklingen i Arktis med fokus på Svalbardsaken i 1946. Deretter henvises det til baseproblematikken før 1947, da utsiktene til oppdelingen av Arktis fortsatt var uklar. Etter 1947 vektlegges utviklingen av Arktis som sentrum for stormaktenes atomstrategi.

6.1 Internasjonale relasjoner i kjølvannet av andre verdenskrig

Ved krigsavslutningen begynte prosessen med å normalisere internasjonale relasjoner og gjenoppbyggingen av et krigsherjet Europa. Fredstilstanden aktualiserte flere politiske spørsmål både på det nasjonale og internasjonale nivået. Den første etterkrigspolitikken for den norske eksilregjeringen tok utgangspunkt i Atlanterhavspolitikken. Etter hvert måtte eksilregjeringen innse at uten stormaktenes støtte var prosjektet ugjennomførlig. Med brobyggingspolitikken møtte eksilregjeringen større aksept blant stormaktene, spesielt fra Sovjetunionen ettersom den nye politikken tok høyde for sovjetiske interesser. Den utenrikspolitiske linjen som Halvdan Koht hadde forsøkt å føre uten hell i 1940 la derimot grunnlinjene for den norske utenrikspolitikken i fasen fra krigs- til fredstilstand.

De videre føringene som kom til å prege norsk politikk i etterkrigsperioden ble lagt mellom Storbritannia, USA og Sovjetunionen. Stormaktene ble enige om å danne en ny verdensorganisasjon som skulle bygge videre på Folkeforbundets ideer. I motsetning til tidligere ordninger skulle FN ha et sikkerhetsråd der stormaktene alene skulle bestemme om de skulle gripe militært inn ovenfor fredsforstyrrere.²³⁷ Det nye systemet la også til grunn at småstatene skulle ha større innflytelse enn det som hadde vært tilfellet i Folkeforbundet. Den

²³⁷ Sverdrup 1996: 187

norske regjeringen valgte å slutte seg til denne ordningen ettersom den gav sikkerhet via kollektive forbindelser som ikke påkrevde en definert allianse i tilfelle Norge ble angrepet. Sistnevnte punkt var også en direkte videreføring av brobyggingspolitikken hvorpå Norge forsøkte å holde en alliansefri politisk linje for å motvirke blokkdannelser i verden.²³⁸ Dersom FN skulle lykkes måtte stormaktene først og fremst bygge videre på samarbeidet som hadde oppstått under krigen. Som småstat erkjente også den norske regjeringen at stormaktene måtte ha friere tøyler for å ta avgjørelser som sikret verdensfreden enn hva som hadde vært tilfelle tidligere.²³⁹ Valget om utenrikspolitisk strategi vitnet også om at den norske regjeringen erkjente at Nord-Norge ville stå utsatt til hvis forholdet mellom stormaktene forverret seg.²⁴⁰

Hvor aktiv den norske brobyggingspolitikken var til å bygge broer mellom Øst og Vest er et omdiskutert spørsmål. Etter at Trygve Lie ble utnevnt til FNs generalsekretær videreførte den nye utenriksministeren Halvard Lange den utenrikspolitiske linjen til Lie. Fredskonferansen i Paris sommeren 1946 var en mulighet for den norske delegasjonen til å innta en mellomstilling blant deltagerne. I flere spørsmål forsøkte Lange å opptre som en uavhengig part, men denne framtoningen ble møtt med skepsis fra flere hold. Molotov prissatte den norske holdningen når den gikk overens med sovjetiske synspunkter, men kritiserte nordmennene hvis de stemte imot sovjetiske interesser. Lange beklaget seg over at nordmennes mellomstilling ble møtt med en tankegang om «enten er dere med oss eller mot oss» både fra øst- og senere vestblokken.²⁴¹

Fredskonferansen i Paris ble i praksis den første testen på krigsalliansens evne og vilje til å samarbeide etter krigen. Den norske innstillingen gikk som sagt ut på å unngå komplikasjoner i stormaktsforholdet, men i all hovedsak førte nordmennene en avventende politikk som tok sikte på å ikke provosere Sovjetunionen. Den forsiktige framtoningen kom av Svalbardsaken som Molotov hadde tatt opp igjen, noe dette kapittelet kommer tilbake til senere. Spørsmålet om hvorfor brobyggingspolitikken ikke ga bedre resultater er like mye et spørsmål om hvorfor verdenen gikk mot en blokkdannelse. Historikeren Stian Bones hevder at ideologiens kraft alene ikke kan forklare USAs politiske valg i denne perioden, men gir et utgangspunkt for å forstå amerikanernes verdenssyn.²⁴² For mange i den vestlige verdenen ble den kommunistiske

²³⁸ Sverdrup 1996: 206

²³⁹ Riste 2005: 192

²⁴⁰ Sverdrup 1996: 197

²⁴¹ Riste 2005: 192-193

²⁴² Bones 2007: 152

ideologien sett på som truende og ekspansjonistisk - ikke rent ulikt den faren som Hitlers Tyskland hadde utgjort.²⁴³

Derfor, selv om brobyggingspolitikken var tuftet på fornuftige prinsipper, tok den ikke hensyn til påvirkningskraften som stormaktenes ideologi hadde. Samtidig som Norge hadde en realpolitisk holdning til et internasjonalt system hvor stormaktene skulle ha større innflytelse enn småstatene, manglet brobyggingspolitikken den politiske tyngden til en stormakt for å ha noen påvirkningskraft.

Overgangen til 1947 markerte en ytterligere tilspisning i det internasjonale klimaet. Urolighetene og utsiktene til kommunistisk ekspansjon i Hellas og Tyrkia fikk den amerikanske presidenten til å utforme Truman-doktrinen hvorpå USA påtok seg ansvaret om å støtte alle frie nasjoner som var truet av utenlandske krefter.²⁴⁴ I praksis betydde det å demme opp for kommunistisk innflytelse, men det ga også et signal om at Truman-administrasjonen inntok en hardere politisk linje ovenfor Sovjetunionen.

Kursendringen i amerikansk politikk ble videre demonstrert ved at utenriksministeren, George Marshalls foreslo en økonomisk bistandspakke for å revitalisere økonomien i det krigsherjede Europa. Planen var motivert av ønsket om å bistå gjenreisningen av Europa, men også for å styrke europeerne mot kommunistisk ekspansjon.²⁴⁵ Det amerikanske tilbudet fikk en blandet mottagelse fra norsk side. Lange innså at et slikt program kunne medføre en sterkere blokkdeling av Europa, men på samme vis kunne den økonomiske bistanden styrke båndene mellom blokkene hvis Sovjetunionen deltok. USA gjorde det derimot klart at den økonomiske hjelpen skulle gå til å styrke forsvaret mot kommunistisk innflytelse.²⁴⁶ I likhet med at det internasjonale klimaet tilspisset seg, begynte USA å påta seg rollen som forkjemper for den vestlige verdenen. Det var m.a.o. blitt klart at rollen som brobygger ikke lengre møtte aksept blant stormaktene. Den politiske rådgiveren, Arne Ordning ga en passende beskrivelse for Norges forhandlingsmuligheter, enten kunne Norge avstå Marshallplanen og bli assosiert med østblokken, eller godta hjelpepakken og ta side med vestblokken.²⁴⁷ Olav Riste har også påpekt at da de politiske frontene ble skjerpet, samtidig som det ble vanskeligere å opprettholde en

²⁴³ Bones 2007: 149

²⁴⁴ Ibid.: 151, Sverdrup 1996: 277

²⁴⁵ Bones 2007: 94

²⁴⁶ Lundestad 1980: 94-95

²⁴⁷ Riste 2005: 194

mellomposisjon, hadde ikke Norge noe annet valg enn Vesten som tross alt lå nærmest ideologisk, økonomisk og kulturelt sett. Etter at Norge og resten av de skandinaviske landene godtok Marshallhjelpen bekreftet Sovjetunionen reaksjon Langes antagelser. På samme vis som amerikanerne krevde større deltagelse fra de europeiske statene, reagerte Sovjetunionen med mistenkelighet etter at Norge justerte politikken sin i amerikansk favør.²⁴⁸

6.2 Fra brobyggingspolitikk til alliansesøking

I løpet av 1947 var det blitt åpenbart for den norske regjeringen at verden var på vei mot en kald krig. I utgangspunktet ønsket Norge å videreføre en alliansefri-politikk. FN var tiltenkt å sikre den internasjonale sikkerheten. Stormaktenes tilspissede retorikk viste derimot at FNs troverdighet som sikkerhetsgarantist var betydelig svekket. Den norske regjeringen var ikke alene i sin bekymring, noe som understøttes av både britisk og svensk politikk i samme tidsrom. Storbritannia og Sverige kom til å danne alternative sikkerhetsløsninger som kom til å prege Norge både direkte og indirekte. I første instans var det britiske alternativet som preget den norske sikkerhetspolitiske debatten.

I januar 1948 annonserte den britiske utenriksministeren Ernest Bevin en plan om et vest-europeisk samarbeid for å demme opp for kommunistisk innflytelse.²⁴⁹ I første rekke var det et samarbeid mellom Storbritannia, Frankrike og Benelux-landene som var mest aktuelt. Invitasjon til de skandinaviske landene ble også diskutert, men ettersom den vestlige unionen ikke hadde sikret seg støtte fra USA ble det politisk vanskelig å inkludere en region som unionen ikke kunne garantere sikkerheten til.²⁵⁰ Bevin ønsket opprinnelig ikke et amerikansk hegemoni i forsvarsunionen, men det ble etter hvert klart at Vest-Europa ville trenge militær støtte fra amerikanerne om unionen skulle ha noen avskrekkende effekt.²⁵¹ Nødvendigheten av å øke forsvarsunionens militære kapasiteter ble ytterligere demonstrert etter utviklingen som fant sted i Tsjekkoslovakia.

Inntil februar 1948 stod Tsjekkoslovakia i en særstilling blant de øst-europeiske statene, som den eneste demokratiske staten i Øst-Europa, men den 25. februar 1948 gjennomførte kommunistene et kupp. Kuppet ble en bekreftelse for mange i omverdenen om at

²⁴⁸ Lundestad 1980: 106-107

²⁴⁹ Holtmark 2015: 304

²⁵⁰ Sverdrup 1996: 228

²⁵¹ Bones 2007: 95, Sverdrup 1996: 300

sosialdemokratiet ikke gikk overens med kommunistisk ideologi.²⁵² Ekspansjonen av kommunistisk innflytelse ble ytterligere bekreftet etter at det ble kjent at Finland og Sovjetunionen hadde inngått en vennskapspakt. Kuppet i Tsjekkoslovakia og vennskapspakten mellom Finland og Sovjetunionen fikk stor betydning for utformingen til den norske utenrikspolitikken og Bevins tanker om å bringe USA tettere til Europa.

I Norge var man i utgangspunktet skeptiske til den nylige opprettede Vestunionen. Både utenriksminister Lange og forsvarsministeren, Jens Christian Hauge mente at denne alliansen var lite passende å lene seg opp mot ettersom den manglet en troverdig avskrekkingseffekt. Ifølge Hauge var det kun USA som kunne gi en slik garanti. For Norges del aktualiserte kommunistenes kupp i Tsjekkoslovakia og den sovjetiske vennskapspakten med Finland spørsmålet ytterligere. I likhet med norsk utenrikspolitikk hadde tsjekkerne ført en lignende brobyggingspolitikk, men kuppet demonstrerte at dette ikke lenger var hensiktsmessig politikk.²⁵³ Kuppet ble også følt på et personlig nivå ettersom båndene mellom den norske og tsjekkosllovakiske regjeringen gikk tilbake til eksiltilværelsen i London. Vennskapspakten som Finland inngikk med Sovjetunionen, økte også bekymringen over at Norge ville være den neste kandidaten til å motta et lignende sovjetisk krav.

Frem til 1948 hadde vestmaktene merket seg at Norges utenrikspolitikk fortsatt bar preg av å være nøytral, men hendelsene som kom til å prege våren 1948 markerte også en kursendring i norsk utenrikspolitikk. Forsvarsministeren Hauge tok bl.a. kontakt med USA og Storbritannia med forespørsel om hvordan disse partene ville reagere om Norge skulle bli angrepet, og hvilken rolle Norge spilte i USAs luftstrategi, og om det var behov for baser på norsk territorium.²⁵⁴ Amerikanerne inntok en positiv holdning til disse spørsmålene, men svarte at det ville ta tid å gi konkrete svar. Uten å være klar over det selv ble de norske forespørslene brukt av Bevin som et av argumentene ovenfor USA om å danne Atlanterhavspakten.²⁵⁵ Før det ble aktuelt å trekke Norge inn i en slik sikkerhetsløsning så var det et annet forsvarsalternativ som opptok den norske regjeringen.

²⁵² Sverdrup 1996: 293

²⁵³ Riste 2005: 194, 199

²⁵⁴ Skogrand 2004: 159, Sverdrup 1996: 291

²⁵⁵ Sverdrup 1996: 299-300

6.3 Skandinavisk forsvarsunion eller Atlanterhavspakt

I samme periode som den norske regjeringen søkte etter et alternativ til brobyggingspolitikken kom tanken om et skandinavisk forsvarsforbund. Sveriges utenriksminister, Østen Unden var først ute med et slikt forslag. Samtlige skandinaviske land sluttet seg til ideen, men på ulikt grunnlag - noe som kom til å komplisere debatten. Fra et norsk synspunkt ville en slik allianse være det beste alternativet av «to onder», og være lettere for opinionen å godta.²⁵⁶ Både Norge og Danmark så klare fordeler ved å knytte seg tettere til Sverige, som hadde et betydelig bedre forsvar og en økonomi som langt på vei var upåvirket av krigens ødeleggelser. Sverige mente på sin side at en skandinavisk forsvarsunion som bygde på nøytrale prinsipper ville motvirke blokkdannelser og dermed trygge Skandinavias stilling blant stormaktene.²⁵⁷ En annen motivasjon bak det svenske forslaget baserte seg på antagelsen om at Sovjetunionen ville anse en skandinavisk union som mindre provoserende.²⁵⁸ Med andre ord lå det i bunnen av det svenske forslaget et ønske om å forhindre at den norske vestvendingen fortsatte, som kunne øke spenningsnivået i Skandinavia.

Punktet som kom til å prege forhandlingene rundt den skandinaviske forsvarsunionen var alliansens grunnfilosofi. Den norske linjen gikk inn for at forsvarsunionen skulle ha tettere forbindelser vestover for å avskrekke Sovjetunionen.²⁵⁹ Som tidligere angitt vektla Sverige de beroligende effektene en nøytral union ville ha. En årsak bak den ulike vektleggingen på alliansens innhold lå tett opp mot de ulike krigserfaringene. I Norge hadde 9. april 1940 demonstrert at landet geostrategiske plassering ikke lengere var en sikkerhet i seg selv, men en konstant utgjørende trusselfaktor. Det tyske overfallsangrepet viste også at småstaters nøytrale erklæring ikke kunne regne med å bli respektert av stormaktene. Ordet nøytralitet var nærmest blitt et skjellsord i Norge, men var troen på politisk nøytralitet var blitt styrket i Sverige. Krigserfaringene skapte et stort skille mellom Norge og Sverige. Begge parter hadde gått inn for den samme politikken på slutten av 1930-tallet, men opplevd svært ulike resultater.²⁶⁰

En annen sak som kom til å prege alliansedebatten var spørsmålene som knyttet seg til opprusting av Forsvaret og våpenleveranser. Det ble tidlig klart at USA ville være den eneste nasjonen som kunne innfri Vest-Europas massive etterspørsel av våpen og teknisk utstyr.

²⁵⁶ Riste 2005: 200-201

²⁵⁷ Sverdrup 1996: 326

²⁵⁸ Riste 2005: 201-202

²⁵⁹ Sverdrup 1996: 305

²⁶⁰ Ibid.: 326

Likevel var etterspørselen større enn hva USA kunne håndtere. For amerikanerne ble løsningen å inngå en klausul som tilsa at de statene som USA hadde en sikkerhetsavtale med fikk prioritert våpenleveranse.²⁶¹ Planene som Norge hadde lagt for Forsvarets etterkrigsopprusting krevde kompetanse og ressurser som kun vestmaktene var i stand til å levere.²⁶² Den svenske holdningen syntes å være avventende rundt dette spørsmålet. Håpet var at forhandlingene rundt forsvarsunionen enten skulle trekke ut i tid eller fullbyrdes slik at opprustingsprosessen i Danmark og Norge fikk et naturlig forløp.²⁶³ Fremtidsmønsteret Norge hadde lagt for Forsvaret passet dårlig til en slik håndtering av saken. Utenriksminister Lange tok saken direkte opp med den amerikanske utenriksministeren Marshall. På daværende tidspunkt levde fortsatt ideen om en skandinavisk forsvarsunion, men på forespørsel av Lange kunne Marshall kun konstatere at en Skandinavisk forsvarsunion uten andre forbindelser enn FN ikke ville være prioritert i våpeneksporten.²⁶⁴ Spørsmålet om våpenleveranser ble dermed også et spørsmål om hvilken utenrikspolitisk retning Norge skulle velge. Etersom Sverige ikke ønsket å binde unionen til vestmaktene, lå fremtidsutsiktene for både våpenleveranser og den videre utbyggingen av Forsvaret på tynt grunnlag hvis Norge valgte en skandinavisk forsvarsunion.

Mens fremtidsutsiktene til den skandinaviske forsvarsløsningen best kunne oppsummeres som usikre, arbeidet britene utfra en separat sikkerhetsløsning som tok utgangspunkt i de vesteuropeiske statene som grenset til Atlanterhavet. Til tross for at Marshallplanen og Trumanerklæringen markerte en større vilje blant amerikanerne om å engasjere seg i europeiske affærer, forholdt Washington seg avventende i spørsmålet om å gi militær støtte direkte til Europa.²⁶⁵ Fra amerikansk side dreide spørsmålet seg ikke om å støtte opp europeiske forsvarsavtaler, men hvor langt USA skulle trekkes inn i slike avtaler. Som nevnt ovenfor brukte den britiske utenriksministeren den norske noten for å underbygge sitt argument til USA om å engasjere seg «before Norway goes under».²⁶⁶ Bevin engasjerte seg ikke utelukkende for den norske saken, men den norske henvendelsen ga betydelig tyngde til argumentet om å danne en atlantisk pakt som økte sikkerheten til hele Vest-Europa. Sakens kjerne var om Europa kunne stå imot den sovjetiske trusselen alene, hvis USA kun ga politisk og økonomisk støtte. Den indre amerikanske debatten endte med at senatoren Arthur Vandenberg fremla et vedtak som

²⁶¹ Sverdrup 1996: 312

²⁶² Bones 1997: 133

²⁶³ Sverdrup 1996: 318-319

²⁶⁴ Ibid.: 316

²⁶⁵ Lundestad 1980: 174-175

²⁶⁶ Riste 2005: 200

tillot USA å inngå separate sikkerhetsavtaler med andre land.²⁶⁷ Vandenberg's forslag gjorde også en atlantisk forsvarspakt lettere å akseptere av den amerikanske opinionen ettersom allianser som USA inngikk skulle basere seg på prinsippet om gjensidige forpliktelser. Selv om amerikansk deltagelse i det atlantiske alternativet var sikret innen sommeren 1948, pågikk fortsatt debatten om hvilke stater som var aktuelle som medlemsland.

Fra vestmaktens side var det ønskelig å invitere de skandinaviske landene ettersom det ville sikre forbindelsene i Atlanterhavet. Ut fra et strategisk hensyn ga luftrommet i Skandinavia korteste vei til Sovjetunionen. Foruten regionens potensiale som en «stepping stone» til USAs atomstrategi ville Atlanterhavspakten styrkes politisk sett om flere demokratiske stater sluttet seg til pakten. Tidlig ble det klart at svenskens standpunkt ikke tillot medlemskap, men Norge og Danmark forble aktuelle kandidater.

Lange og Gerhardsen håpet at en skandinavisk forsvarsunion fortsatt var mulig, men i den kalde krigens atmosfære var USAs strategiske interesser på kollisjonskurs med nøytrale forsvarsforbund. Derfor la Norge lagt frem en ny forespørsel om USA ville reagere hvis Norge ble angrepet, som medlem i en nøytral union. Til dette svarte den nye utenriksministeren, Dean Acheson at USA kun ville føle seg forpliktet til å hjelpe hvis Norge var medlem av en vestvendt allianse.²⁶⁸

Den amerikanske politikken og de norske sikkerhetskravene ble derfor de utslagsgivende faktorene for det endelige valget om å underskrive Atlanterhavspakten, den 4. april 1949. Nordmennene mente at en Skandinavisk forsvarsunion måtte søke etter en troverdig avskrekkingseffekt ved å lene seg vestover, men Sverige hevdet at en slik vestlending ville provosere Sovjetunionen. I andre praktiske spørsmål som opprusting og våpenleveranser inntok svenskene en avventende holdning, men amerikanerne kunne tilby støtte. Der holdningen til Norge og Sverige knyttet til sikkerhetspolitiske spørsmål ble avgjørende for at samtalen rundt en skandinavisk forsvarsunion opphørte, var det ett forhold som forholdsvis nordmennene og svenskene inntok samme standpunkt til. Sverige forfektet som nevnt en tydelig holdning som gikk ut på å avskjerme stormaktens innflytelse i Skandinavia. Selv om den norske holdningen først og fremst la vekt på avskrekking, handlet den norske basepolitikken også om stormaktsavskjerming.

²⁶⁷ Sverdrup 1996: 312

²⁶⁸ Ibid.: 331-332

Den såkalte «Baseerklæringen» ble første gang formulert etter at Sovjetunionen januar 1949 ønsket å få avklart om Norge ville tillate andre medlemsland i Atlanterhavspakten å opprette baser på norsk jord. Fra norsk side var det ønskelig å vise til at Norge ikke ville tillate fremmede makter å opprette baser på norsk territorium så lenge Norge ikke var under angrep, eller var i en truet posisjon. Sistnevnte formulering møtte russiske reaksjoner siden det ville være opp til den norske regjeringen å vilkårlig definere om landet var truet eller ikke. Sovjetunionen la derfor frem et forslag om å signere en ikke-angrepspakt, men forslaget ble avvist fra norsk side med henvisning til FN pakten som festet at medlemslandene skulle avstå fra å angripe hverandre.²⁶⁹ Baseerklæringen fortsatte etter dette å være en politisk sak som opptok Sovjetunionen, men dette er noe jeg vil komme tilbake til senere. Det som er verdt å påpeke rundt den sovjetiske forespørselen var at den kom før Norge hadde bestemt seg for å velge Atlanterhavspakten. Forespørselen viste derfor at Sovjetunionen hadde akseptert den norske vestvendingen.²⁷⁰ Politisk aksept for alliansevalg var en ting, men utsiktene til økt militær innflytelse- og tilknytting til vestmaktene var en annen sak. Sovjetunionens politikk overfor Norge i overgangsfasen til 1950-tallet ble derfor preget av å begrense vestmaktens tilstedeværelse i nordområdene.²⁷¹

6.4 Norge i NATO

Tilslutningen til Atlanterhavspakten markerte for Norges del en stor kursendring i sikkerhets- og utenrikspolitikken. Hovedargumentet for dette valget bunnet ut i behovet for å avskrekke Sovjetunionen. Da valget først var tatt ble det viktigere å vektlegge beroligende elementer ved den norske profilen i alliansen. Disse sikkerhetspolitiske valgene har i ettertiden blitt karakterisert av flere forskere som avskrekking og beroligelse ovenfor Sovjetunionen. Johan Jørgen Holst beskrev avskrekkingen som de politiske tiltakene som skulle forhindre Sovjetunionen fra å gjennomføre offensive tiltak. Beroligende tiltak innebar å føre en ikke-provoserende politikk for å unngå offensive tiltak fra naboen i øst.²⁷²

I perioden etter at Norge gikk inn i Atlanterhavspakten var det uavklart om USA ville gripe inn militært hvis Norge ble utsatt for et angrep. Dette spørsmålet ble viktigere å få avklart etter at

²⁶⁹ Sverdrup 1996: 339

²⁷⁰ Holtmark 2015: 312

²⁷¹ Tannes 1987b: 32

²⁷² Holst 1967: 33

den kommunistiske regjeringen i Nord-Korea i 1950 angrep det USA-støttede Sør-Korea. For den vestlige blokken var Nord-Koreas angrep en påminnelse om faren som kommunismen utgjorde. I Norge gjorde krigsutbruddet på Koreahalvøya stort inntrykk, og var en påminnelse om overraskelsesangrepet 9. april.²⁷³ Etter krigsutbruddet ble det bestemt at Atlanterhavspakten som i utgangspunktet var tiltenkt som en tradisjonell militærpakt skulle reorganiseres og integreres slik at alliansen fikk felles kommandosystem.²⁷⁴ Under den nye organisasjonen, North Atlantic Treaty Organization, eller NATO, ble Norge og Danmark ansett som nordflanken, eller Nordkommandoen. Sistnevnt organisasjon ble opprettet i 1951 etter norske ønsker om å forankre vestmaktens forsvar av Norge i tilfelle en ny krig skulle oppstå.²⁷⁵ De strategiske verdiene som ble lagt frem for amerikanerne var bl.a. betydningen av etterretningsvirksomheten som Norge kunne spille for å overvåke og eventuelt gi tidlig varsel om sovjetiske fremstøt. Videre ble betydningen som det norske luftrommet hadde for strategiske bombevåpen brukt som argument overfor amerikanerne.

Argumentene Norge brukte for å binde vestmaktene tettere til forsvaret av Norge har blitt innsnevret til to begreper, integrasjon og avskjerming.²⁷⁶ Integrasjon har blitt brukt for å beskrive de politiske valgene som knyttet Norge tettere til alliansen- og alliansens forsvar av Norge. Avskjermingen sikter til at NATO ikke kunne forandre på Norges geostrategiske stilling i forhold til Sovjetunionen. Avskjermingens siktemål ble som sådan en politikk om å forhindre at vestmaktens integrasjon i nordområdene ikke utløste en sovjetisk respons, eller angrep.²⁷⁷

Som denne korte avklaringen av norsk utenrikspolitikk på starten av 1950-tallet har vist var den norske profilen rundt sikkerhetsspørsmål preget både av en holdning om å integrere vestmaktene tettere til forsvaret av Norge, samt avskrekke Sovjetunionen fra offensive tilstøt. På den andre siden var det ønskelig å avskjerme vestmaktens innflytelse i Norge som en del av den overordnede politikken om å berolige Sovjetunionen og holde lavspenning i nordområdene. Utover på 1950-tallet handlet sikkerhetspolitikken i nordområdene om en rekke forskjellige forhold som både styrket områdets strategiske potensiale, men også restriksjoner for å holde spenningsnivået nede. Utviklingen etter andre verdenskrig ledet også til en nordisk

²⁷³ Eriksen & Pharo 1997: 55

²⁷⁴ Skogrand 2004: 165-166

²⁷⁵ Eriksen & Pharo 1997: 67-68

²⁷⁶ Se Tamnes (1987): Integration and Screening. The Two Faces of Norwegian Alliance Policy, 1945-1986, i Rolf Tamnes (red.). *Forsvarsstudier VI*

²⁷⁷ Tamnes 1987a: 60-61

balanse hvor Norge lente vest, Finland øst, mens Sverige var nøytral. I Arktis var situasjonen ikke like avklart. Vestmaktene hadde under krigen opprettet flere baser i Arktis, noe som stilte Sovjetunionen i en uheldig posisjon.

6.5 Baseproblematikken i Arktis

Konfrontasjonene som oppstod mellom krigsalliansen i etterkrigsperioden begrenset seg ikke utelukkende til fastlandskontinentet, men også til de polare strøk. I takt med at konfrontasjonsnivået økte utover andre halvdel av 1940-tallet handlet konfrontasjonen i Arktis om å oppnå en fordelaktig posisjonering og demme opp for motpartens innflytelse. Tautrekkingen mellom USA og Sovjetunionen om kontrollen over territorier i Arktis dannet grunnlaget for baseproblematikken. Denne problematikken innsnevret seg ikke til striden mellom de to supermaktene alene ettersom de amerikanske og sovjetiske fremstøtene i første rekke ble direkte fremsatt mot småstatene med statsterritorium i Arktis. Som nevnt i første del av kapitlet følte Norge seg tvunget til å drive en balansert politikk mellom stormaktene etter økt press fra Sovjetunionen, mens vestmaktene inntok en avventende holdning. Danmark var slik sett i samme posisjon, men opplevde på sin side større press fra amerikanerne om baserettigheter på Grønland. Baseproblematikken beskriver også dette forholdet ettersom det oppstod interne stridigheter mellom vestmaktene om hvor hensiktsmessig presset på småstatene var for å fremme egen sikkerhet på bekostning av sovjetisk innflytelse i Skandinavia. I perioden rett etter krigen var politikken overfor Skandinavia mellom Storbritannia og USA mindre samkjørte, som vi kommer tilbake til senere.

Den overordnede forklaringen på stormaktenes interesser i Arktis etter andre verdenskrig var i stor grad påvirket av den politisk-ideologiske konfrontasjonen, men andre faktorer kan også trekkes fram for å gi en mer nyansert framstilling. Historikeren Rolf Tamnes har i diskusjonen rundt Svalbards strategiske verdi henvist til det som betegnes som «beliggenhetens potensiale», eller «geostrategiske potensiale».²⁷⁸ På lik linje med sitatet ovenfor hadde ideologien under den kalde krigen en sterk drivkraft for å aktualisere geografiske områders verdi sett fra stormaktenes side. I seg selv utgjorde ikke den ideologiske konfrontasjonen mellom USA og Sovjetunionen noen strategisk faktor, men som katalysator var ideologien utvilsomt med på å skape fiendebilder. Samtidig pågikk det en utviklingsprosess som ga flere atomvåpen og forbedret flyteknologi. Denne utviklingen aktualiserte igjen betydningen av baser i Arktis ettersom store

²⁷⁸ Tamnes 1987b: 5

avstander nødvendiggjorde mellomlandestasjoner for bombeflyene. På sikt bidro denne utviklingen til at amerikanerne adopterte polarstrategien, hvor siktemålet var å sikre «stepping stones» eller baser i arktiske områder for å få et bedre utgangspunkt mot Sovjetunionen.²⁷⁹ Sovjetunionen var på sin side opptatte av å forhindre en slik utvikling, noe som tas opp senere i kapittelet. Samlet sett bidro derfor både den ideologiske konfrontasjonen og utviklingen av nye våpensystemer til å øke Arktis' strategiske potensiale.

6.6 Svalbardsaken tas opp igjen

Spørsmålet om Svalbards folkerettslige status ble som tidligere nevnt et diplomatisk hodebry for den norske eksilregjeringen under krigen. Den norske holdningen til spørsmålet var på en side bundet av brobyggingspolitikkenes betingelser, og ønskemålet var å forbedre det vennskapelige forholdet til Sovjetunionen. På den andre siden skapte de sovjetiske kravene bekymringer for Sovjetunionens hensikter i nordområdene. I første instans ble Svalbardsaken lagt til side ettersom russerne lot være å svare på det norske forslaget fra 9. april 1945. Årsakene til den sovjetiske passiviteten har ikke et entydig svar, men det har ofte blitt påpekt at Sovjetunionen var opptatt med viktigere etterkrigsspørsmål. Historikeren Sven Holtsmark har påvist en større sammenheng mellom den avventende sovjetiske holdningen og amerikanske tilstøt ovenfor Danmark om baserettigheter på Grønland. Etter krigen ble de sovjetiske kravene overfor Svalbard også kjent i utenlandsk media. Summen av disse faktorene fikk Molotov til å innse at økt press på den norske regjeringen ville kun bidra til å svekke Sovjetunionens utenrikspolitiske stilling. Det økte presset ville også gi amerikanerne gunstigere forhandlingsargumenter ovenfor den danske regjeringen.²⁸⁰

Høsten 1946 tok Molotov Svalbardsaken opp igjen med utgangspunkt i det norske utkastet fra 9. april. Forklaringen til dette ligger sannsynligvis bak flere av utspillene til det sovjetiske utenriksministeriet som helt siden frigjøringen av Øst-Finnmark hadde engasjert seg for å styrke Sovjetunionens stilling i Norge. Flere aktører, bl.a. Sovjetunionens ambassadør til Norge, Nikolai D. Kuznetsov mente at norsk politikk og handlingsfrihet var truet av økt britisk innflytelse, og at Norge egentlig ønsket å føre en nøytral brobyggingspolitikk. Flere i

²⁷⁹ Skogrand 2004: 25

²⁸⁰ Holtsmark 1993: 104

utenriksministeriet advarte også om at Norge kunne gå «tapt» til Storbritannia om ikke Sovjetunionen inntok en aktiv holdning ovenfor Norge.²⁸¹

Fra norsk side førte Svalbardsaken igjen til stor usikkerhet rundt hvordan man burde innrette seg til brobyggingspolitikken. I likhet med at flere regjeringsmedlemmer var byttet ut etter krigen, var også den norske politikken i forhold til Svalbardspørsmålet i kursendring. Flere av veteranene fra Londonregjeringen mente at den vennskapelige politikken ovenfor Sovjetunionen måtte fortsette, og at den nye regjeringen skulle holde løftene fra krigen.²⁸² For Einar Gerhardsen og Halvard Lange var det ikke lengre aktuelt å binde seg til lovnadene fra krigen hvis forsvaret av Svalbard skulle bli et felles anliggende, og Bjørnøya skulle overrekkes til Sovjetunionen. Samtidig ønsket ikke den nye regjeringen å skape komplikasjoner i forholdet til naboen mot øst. I det første møtet mellom Lange og Molotov vektla Molotov mest økonomiske spørsmål, mens Lange presset på for å beholde Svalbardtraktaten. I utgangspunktet medførte ikke det første møtet mellom de to utenriksministrene til store avtaleendringer, men forhandlingene åpnet opp for et nytt holdningspunkt for den norske regjeringen. I desember 1946 ble det enighet om å legge seg på en linje hvor Norge ville si seg villig til å diskutere næringspolitiske spørsmål hvis Sovjetunionen lot sine krav om felles forsvar av Svalbard utebli.²⁸³

Det som opprinnelig var hensiktsmessig politikk under krigen var det vanskeligere å forholde seg til etter freden. Etter Langes syn ville det være svært uheldig å fortsette samtalene om et felles forsvar av Svalbard hvis for eksempel konflikten mellom vestmaktene og Sovjetunionen tilspisset seg.²⁸⁴ Et slikt samarbeid ville være ensbetydende med å velge en side i blokkdannelsen. Utviklingen i det internasjonale klimaet satte m.a.o. problemstillingen på spissen. 15. februar 1947 ble saken avgjort på et lukket møte hvor det ble trukket fram at det var i strid med norsk utenrikspolitikk å ta opp saker som involverte militært forsvar av norsk statsområde med en enkelt annen stat.²⁸⁵ Som en reprise fra saksbehandlingen fra det norske forslaget av 9. april 1945 valgte Molotov ikke å ta opp saken videre etter den nye henstillingen

²⁸¹ Holtsmark 1993: 119. Sovjetisk politikk overfor Norge på dette tidspunktet var slikt sett lik den britiske utenriksministeren, Bevin, som mente at vestmaktene måtte handle før Norge gikk tapt til sovjetisk innflytelse

²⁸² Sverdrup 1996: 265

²⁸³ Ibid.: 272, Norge hadde også fått Bjørnøya ut av samtalene, ettersom dette var noe regjeringen ikke kunne akseptere. Regjeringen vektla istedenfor de økonomiske spørsmålene som også hadde vært et av Molotovs motiver for å bringe saken opp igjen

²⁸⁴ Ibid.: 273

²⁸⁵ Ibid.: 274

av 15. februar 1947. Etter alt å dømme godtok Moskva at den norske etterkrigsregjeringen ikke lengre var interesserte i å diskutere Svalbardsaken.

Hva var det egentlig Sovjetunionen ønsket å oppnå med kravet om felleseie av Svalbard og overtagelse av Bjørnøya når de lot kravene sine falle utfra det norske svaret 15. februar? Holtsmark har framhevet at det sovjetiske utenriksministeriet baserte sin informasjon på norsk og internasjonal presse som sovjetiske diplomater analyserte gjennom sin ideologiske verdensforståelse.²⁸⁶ Under og etter krigsavslutningen vitnet utenriksministeriets anbefalinger om at de var overbeviste om at Sovjetunionen burde ha en mer fremtredende politikk ovenfor Norge. Det er fristende å konkludere med at det sovjetiske diplomatiet hadde en naiv oppfatning av at det var mulig å oppnå en fordelaktig avtale med nordmennene basert på tilnærmingen som oppstod under krigsårene. Sovjetunionen virket heller ikke til å forstå implikasjonene et slikt krav fikk for en småstat som Norge. På samme måte som det sovjetiske utenriksministeriet mistolket den norske holdningen til Svalbardsaken, ga de anbefalinger som virket mot sin hensikt for å hindre at Norge kom under sterkere britisk innflytelse. Holtsmark har videre konkludert i *A Soviet Grab for the High North? USSR, Svalbard, and Northern Norway 1920–1953*, at det var byråkrater i det sovjetiske utenriksministeriet som presset nedenfra og opp for å endre Svalbards internasjonale status.²⁸⁷ I utenriksministeriet anbefalinger ble Svalbards strategiske status fremtrukket, men da det militære lederskapet ble etterspurt om å utrede Svalbards strategiske verdi ga de ikke den samme konklusjonen. Det er ikke til å komme utenom at krigserfaringene spilte en rolle for Svalbards verdi for Sovjetunionen, men det er også blitt påpekt at Svalbardsaken opprinnelig handlet om prestisje. Historikeren Jakob Sverdrup har påpekt ordlyden bak Svalbardkravet, og andre sovjetiske krav fra den tiden handlet om å rette opp i den historiske uretten som var blitt rettet mot Sovjetunionen. Disse kravene gjenga ofte argumentet om at internasjonale avtaler som stod i strid med sovjetiske interesser ble gjort i en tid hvor Sovjetunionen ikke var i stand til å forsvare sitt standpunkt.²⁸⁸ Derfor virker det rimelig å legge til grunn at utenriksministeriet vektla både strategiske, men også prestisjetunge ovenfor Molotov for å styrke sine egne karriereinteresser. I motsetning til Svalbardsaken presset Sovjetunionen kraftig på i andre utenrikspolitiske saker som ved Dardanellene og Bosporos når sovjetiske sikkerhetsbehov ikke ble anerkjent.²⁸⁹

²⁸⁶ Holtsmark 1993: 147

²⁸⁷ Ibid.: 160

²⁸⁸ Sverdrup 1996: 271

²⁸⁹ Holtsmark 1993: 157

Svalbardsaken i sin helhet kan sees på som et forsøk fra Sovjetunionen om å forhindre vestlig innflytelse i Skandinavia. Hvor realistisk Sovjetunionen anså utsiktene til å endre på Svalbardtraktatens bestemmelser med henvisning til å opprette baser på øygruppen er vanskelig å avklare, men sovjetiske hensikter med Svalbardkravene kan også forstås i en annen sammenheng. Molotovs gjenopptagelse av saken i 1946 kan sees i forbindelse med amerikanske fremstøt på Grønland. Svalbardsaken ble derfor et pressmiddel mot økt vestlig ekspansjon i Arktis. I likhet med at Sovjetunionen ikke ønsket å gi vestmaktene større innflytelse i Arktis, inntok vestmaktene en lignende holdning mot Sovjetunionen, men et annet grunnlag. En siste årsaksforklaring var at Sovjetunionen også ble gradvis oppmerksomme på at Svalbardspolitikken var direkte med på å underminere den norske brobyggingspolitikken popularitet.²⁹⁰

6.7 Baseproblematikken før 1947

Første tegn til konfliktpotensial i Arktis er vanskelig å fastslå fordi spørsmålet i stor grad er avhengig av å utdype ulike staters trussel- og sikkerhetsvurderinger og graden av konfrontasjonene blant stormaktene. Likevel, situasjonen i nordområdene sommeren 1945 kan trekkes frem som et betent område blant stormaktene. Sett fra britisk side var det ønskelig å øke sin egen innflytelse i Skandinavia, men krigens gang hadde økt Sovjetunionens nærvær i regionen.²⁹¹ I Norge stod sovjetiske tropper i Øst-Finnmark og på den danske øya Bornholm, mens Finland var i den sovjetiske sfæren. Fra et britisk syn var det derfor ønskelig at de sovjetiske troppene trakk seg ut av de frigitte områdene og førte en politikk som bidro til å demme opp for kommunismens innflytelse i Skandinavia. I denne konteksten begrenset bekymringen for kommunistisk spredning seg ikke utelukkende til fastlandet i Skandinavia, men også Svalbard.

Under krigen hadde Storbritannia blitt klar over at det pågikk forhandlinger mellom nordmennene og russerne om å revurdere Svalbardstraktaten, og eierskapsforholdet til Bjørnøya. Den britiske holdningen til denne saken ble i første rekke basert på Svalbards militærstrategiske betydning. Begge øygruppene ble vurdert til å ha liten militær betydning ettersom datidens teknologi begrenset operasjonstiden til flyene til sommermånedene.²⁹² Trusselen som sovjetiske baser utgjorde mot Storbritannia ble også ansett som liten ettersom

²⁹⁰ Holtmark 2015: 302

²⁹¹ Eriksen 1980: 3

²⁹² Ibid.: 5

baser i Leningradområdet lå nærmere de britiske øyer. Militære analyser anslo også at baser på fastlandet i Norge ville gi bedre kontroll over nordområdene i en framtidig krigssituasjon. Militærstrategiske vurderinger av Svalbard fikk derfor ingen avgjørende betydning for britisk politikk i Skandinavia etter krigen. Det som derimot fikk betydning for britisk politikk rundt Svalbardsaken var innstillingen som de nordiske landene tok etter 1945.

Fra et britisk ståsted var det oppstått en sammenheng mellom de nordiske landenes nøytrale holdning, og Sovjetunionens økte nærværelse i nordområdene, samt kravene knyttet til Svalbard.²⁹³ I denne saken var britene villige til å føre en lavspenningspolitikk for å begrense stormaktenes innflytelse i nordområdene. Første skritt i retningen av å normalisere nordområdene ble derfor en uttrekning av de vestallierte og sovjetiske frigjøringstroppene fra Norge. Frykten for at Sovjetunionen skulle sette seg fast i Nord-Norge viste seg å være ubegrunnet ettersom de siste sovjetiske troppene forlot Øst-Finnmark i september 1945. Som nevnt var det krefter innad i det sovjetiske utenriksministeriet som ønsket å bruke det faktum at sovjetiske soldater stod på norsk jord som et pressmiddel mot den norske regjeringen, men dette ble ikke ansett som konstruktiv politikk fra det politiske toppskiktet.²⁹⁴ I Norge forløp situasjonen seg derfor etter de avtaler som lå til grunn for vestmaktens og Sovjetunionens engasjement i frigjøringsprosessen. Betydningen som frigjøringsavtalen hadde for hendelsesforløpet i 1945 demonstreres best ved å se på et annet område som ble frigjort av Sovjetunionen, hvor ingen frigjøringsavtale lå til grunn.

Under frigjøringsprosessen av Danmark kom mesteparten av landet under vestalliert kontroll, mens øya Bornholm, sørøst for Skåne kom under sovjetisk kontroll. Ettersom det heller ikke forelå noen frigjøringsavtale mellom Danmark og Sovjetunionen var utsiktene til sovjetisk okkupasjon av Bornholm langvarig. Fra sovjetisk hold ble den danske regjeringen også sett på med mistenksomhet ettersom Danmark hadde ført en samarbeidslinje med tyskerne under krigen. I utgangspunktet var situasjonen i Danmark ikke en del av basedynamikken i Arktis, men Storbritannia mente at det var oppstått en sammenheng mellom britenes egen okkupasjon av Færøyene og Sovjetunionens tilstedeværelse på Bornholm.²⁹⁵ Som nevnt hadde USA fått økte interesser på Grønland og Island, noe som medførte økt amerikansk press på den danske regjeringen om å forlenge baseavtalene. Fra en britisk vurdering ble den amerikanske

²⁹³ Eriksen 1980: 10

²⁹⁴ Holtmark 2015: 262, Sovjetunionen var også opptatte av at den eldre grensen mellom Norge og Sovjetunionen fra 1910-årene skulle være gjeldende i 1945

²⁹⁵ Eriksen 1980: 16

basepolitikken sett på som en motvirkende faktor for Storbritannias egen lavspenningspolitikk i Skandinavia.²⁹⁶

For Sovjetunionen ga Bornholm en viss strategisk gevinst utfra øyens geografiske plassering. Okkupasjonen ga også i større grad muligheten til å påvirke dansk politikk i en russiskvennlig retning. Stalin ble etter hvert opptatt av å vise tilbakeholdenhet i Bornholm ettersom det kunne gi lignende føringer for vestmaktens basepolitikk i Arktis.²⁹⁷ I en tid hvor USA og Storbritannia begynte å legge føringer for en etterkrigsallianse ble den sovjetiske politikken i større grad oppmerksom på å bevare Danmarks uavhengige stilling. Ettersom øyens strategiske verdi ikke overgikk den politiske gevinsten om å returnere Bornholm tilbake til danskene, trakk de sovjetiske troppene seg ut 5. april 1946. Årsaken til at den sovjetiske okkupasjonen av Bornholm ble såpass langvarig hadde sin bakgrunn i flere faktorer som historikere har lagt ulik vekt på. Fra et norsk perspektiv har Knut Eriksen vektlagt den nevnte betydningen av at britenes okkupasjon av Færøyene ble sett i sammenheng med russernes tilstedeværelse på Bornholm.²⁹⁸ Eriksen påpeker også at danskene ble opptatte av denne sammenhengen, men til forskjell fra Eriksens framstilling trekker den danske historikeren Bo Lindegaard frem at avgjørelsen om å tilbakeføre Bornholm til Danmark handlet om å erverve politisk «goodwill».²⁹⁹ Etter forespørsel forklarte den sovjetiske viseutenriksministeren, Andrej Vysjinskij til den danske utenriksministeren Gustav Rasmussen at det ikke var noen sammenheng mellom britenes tilbaketrekning fra Færøyene og muligheten for at Sovjetunionen skulle gjøre det samme på Bornholm.³⁰⁰ Sovjetunionens politikk rundt Bornholm handlet derfor etter mitt syn både om å påvirke vestmaktens basepolitikk i Arktis, samt muligheten for å oppnå politisk fordelaktighet i Danmark.³⁰¹

²⁹⁶ Eriksen 1980: 11

²⁹⁷ Naimark 2019: 47-48

²⁹⁸ Eriksen 1980: 16-17

²⁹⁹ Lindegaard 2005: 401

³⁰⁰ Ibid.: 398-400, Ingimundarson 2012: 205, Ingimundarson påpeker at Sovjetunionens uttrekning fra Bornholm svekket grunnlaget for de islandske politikerne som ønsket permanent amerikansk tilstedeværelse på Island som motvekt til Sovjetunionens stilling på Bornholm

³⁰¹ Slik som jeg ser det, gir hendelsesforløpet i Øst-Finnmark og Bornholm rom for videre studier til å utforske betydningen av den norske frigjøringsavtalen med Sovjetunionen. Selv om disse to områdene har forskjellig geografisk kontekst er det tillatende å tro at Sovjetunionen ville lagt seg på en lignende linje i Øst-Finnmark som ved Bornholm selv hvis det ikke lå en frigjøringsavtale til grunn. Utviklingen på Bornholm og Øst-Finnmark har flere likheter ved seg, bl.a. påla russerne flere restriksjoner rundt danskernes forsvar på øyen, mens Norge innførte restriksjoner for vestalliert virksomhet i Øst-Finnmark. Dette tankeeksperimentet har likevel en svakhet ved seg ettersom den tar en russisk innmarsj i Norge forgitt

Etter hvert som situasjonen rundt Nord-Norge og Bornholm ble avklart, oppstod det som tidligere nevnt en indre spenning blant vestmaktene om hvordan man skulle gå frem i Arktis. Bakgrunnen for vestmaktenes ukoordinerte politikk i Arktis finner vi i måten USA ønsket å opptre på etter krigen. Fra et amerikansk perspektiv var den nye basepolitikken med på å markere den nye stormaktens politiske ambisjoner, samt forberede nasjonen på alle omstendigheter som måtte oppstå.³⁰² Selv om krigen hadde økt amerikansk og sovjetisk innflytelse i Europa, var amerikanerne avhengige av stabile kommunikasjonslinjer til Europa. I denne konteksten ble behovet for baser på Island og Grønland sterkt ettertraktet. I 1945 var denne vurderingen fortsatt gjeldende blant amerikanske beslutningstagere. Dette bekreftes også av amerikanernes egen vurdering av Svalbardsaken. Basene i Arktis ikke tok sikte på å trygge det amerikanske kontinentet mot noen spesifikk trussel fra Sovjetunionen, og derfor vurderte Washington mulighetene om å kjøpslå baserettigheter med Sovjetunionen.³⁰³ Til tross for at denne ideen ikke ble tatt opp til videre drøfting hadde ikke amerikanerne noe mot å gi Sovjetunionen baserettigheter på Svalbard imot at USA fikk sine egne baser i Arktis. Som nevnt fortsatte Svalbardforhandlingene etter Molotovs forespørsel i 1946. I de nye forhandlingene ga USA større oppmerksomhet rundt saken, men valgte ikke en hardere linje i spørsmålet. Fra et amerikansk synspunkt var det flere som uttrykte forståelse for de sovjetiske kravene på bakgrunn av krigserfaringene i Nordvest-Russland.

Utover året gikk det amerikanske standpunktet gradvis over til en avventende posisjon. Fra å være inne på tanken å kjøpslå baserettigheter med Sovjetunionen var det flere som hevdet at USA burde observere hvilken utenrikspolitisk retning Sovjetunionen ville ta etter krigen før Washington staket ut sin egen politikk.³⁰⁴ Den britiske utenriksministeren Bevin påpekte at USAs krav kun bidro til å skape usikkerhet i Skandinavia ettersom Sovjetunionen kunne kreve de samme baserettighetene. Likevel, sett fra militære hensyn var britene også interesserte i å knytte USA tettere til forsvaret av Europa. Ved overgangen til 1947 ble også Svalbards strategiske rolle revurdert – ikke i britisk egeninteresse, men faren som sovjetiske baser på øygruppen kunne utgjøre mot det amerikanske kontinentet.³⁰⁵ Amerikanerne endret også oppfatningen av Svalbards strategiske verdi utfra konseptet om at sovjetiske baser på øygruppen medførte til et «bomber gap» i det amerikanske forsvaret. Washington var fra nå av den oppfatning at sovjetiske flybaser på Svalbard i motsetning til baser på fastlandet økte flyenes

³⁰² Lundestad 1980: 63-64

³⁰³ Ibid.: 65, Eriksen: 1980: 13-14

³⁰⁴ Lundestad 1980: 68

³⁰⁵ Eriksen 1980: 23

rekkevidde opptil 10–15 år fram i tid.³⁰⁶ Amerikanerne var også inne på tanken om å forlenge sin tilstedeværelse på Jan Mayen som et mottrekk til de sovjetiske kravene overfor Svalbard, men trakk sine styrker ut etter norske anmodninger.³⁰⁷ Storbritannia inntok også en ny holdning i Svalbardsaken, og var beredt til å presse den norske regjeringen til å motsette seg de sovjetiske kravene. Før slike signaler ble offentliggjort hadde nordmennene alt avvist de sovjetiske forslagene.

På lik linje med at det internasjonale spenningsnivået økte ble britisk og amerikansk sikkerhetspolitikk mer samkjørt i perioden mellom 1945–1947. I samme periode begynte også et balanseskifte i Arktis å etablere seg ettersom Sovjetunionen inntok en avventende holdning i Svalbardspørsmålet, og amerikansk nærvær i Europa ikke lengre ble forsøkt avvist, men oppfordret av britene.

6.8 Baseproblematikken etter 1947

Som tidligere nevnt mente Sovjetunionen, etter å ha mottatt den norske svarnoten i Svalbardsaken i 1947, at de sovjetiske framstøtene overfor den norske regjeringen kun bidro til å styrke de kreftene som arbeidet for å binde Norge tettere mot vesten. Moskva lot derfor saken ligge i bakgrunnen inntil forhandlingene mellom Danmark og USA om Grønland ble avsluttet.³⁰⁸ Før forhandlingene rundt Grønland ble avklart, ble baseproblematikken ytterligere tilspisset etter at Norge og Danmark inngikk i Atlanterhavspakten. Kortsiktig var en slik løsning blitt mer eller mindre akseptert fra sovjetisk hold, ettersom det skandinaviske alternativet basert på svensk nøytralitet ikke ble sett på som troverdig i en verden som stadig ble mer todelt.³⁰⁹ Mer langsiktig, og fra sikkerhetspolitiske hensyn bidro dannelsen av Atlanterhavspakten til sovjetisk bekymring om endring av styrkeforholdet i Arktis. Fra å ønske en endring av Svalbardtraktaten ble Sovjetunionen en forkjemper for å bevare status quo på Svalbard.³¹⁰ Før 1950-tallet har Tamnes konkludert med at situasjonen på Svalbard på slutten av 1940-tallet var akseptabel for Sovjetunionen, ettersom traktaten ikke ga rom for militær oppbygging for noen av partene.³¹¹ Etter utbruddet av Koreakrigen og reorganiseringen av Atlanterhavspakten til NATO ønsket den norske regjeringen å innlemme Svalbard, Bjørnøya og Jan Mayen i den

³⁰⁶ Tamnes 1987b: 14, 16

³⁰⁷ Lundestad 1980: 71

³⁰⁸ Holtmark 1993: 129

³⁰⁹ Holtmark 2015: 310

³¹⁰ Holtmark 1993: 144

³¹¹ Tamnes 1987b: 14

nylige opprettede Atlanterhavskommandoen (SCALANT). Fra et norsk ståsted var det viktig å markere at NATOs forsvar av Norge skulle gjelde for alle områder som var under norsk suverenitet, og dermed ha en avskrekkende effekt på Sovjetunionen. Samtidig skulle elementene i baseerklæringen legge restriksjoner på den militære tilstedeværelsen i nordområdene, og ha en beroligende effekt på Sovjetunionen. Nyheten om at Norge ønsket å innlemme Svalbard under forsvaret av NATO ble møtt med protester fra sovjetisk side om at nordmennene hadde brutt Svalbardstraktatens artikkel 9. I ettertid fikk utenriksminister Lange vite via offisielle kilder at den sovjetiske protesten på utvidelsen av NATOs forsvarsområder var rettet mot amerikanerne, som nylig hadde fått baserettigheter på Island.³¹²

Amerikanerne hadde som nevnt overtatt forsvarsansvaret på Island i 1941. Avtalen som lå til grunn for amerikanske baser på Island var derimot kun gyldige så lenge USA var i krig.³¹³ USA ønsket å forlenge baseavtalen, men møtte motstand både fra britene og islenderne. I likhet med behandlingen av Svalbardspørsmålet var ikke Storbritannia og USA enige om det var hensiktsmessig var å opprette baser i Arktis. Både Storbritannias og Islands innvendinger for amerikanske baser på Island ble lagt til side etter at de samme hendelsene som var med på å trekke Norge inn i Atlanterhavspakten inntraff, som f.eks. utbruddet av Koreakrigen.³¹⁴ Etter at Island ble med i NATO ble en ny baseavtale med USA signert 5. mai 1951.

Utviklingen rundt baserettigheter på Grønland hadde et lignende hendelsesforløp som på Island, men et forskjellig utgangspunkt. Som nevnt i forrige kapittel inneholdt ikke USAs baseavtale med Kauffmann noen utløpsdato for opphevelse av basene. Etter krigen tilbudte amerikanerne seg å kjøpe Grønland, men etter å ha blitt instruert av Sovjetunionen avslo Danmark tilbudet.³¹⁵ Etter at blokkdelingen av verdenen var et faktum, gikk Danmark på lik linje med Norge inn i Atlanterhavspakten. Amerikanerne ønsket fortsatt en avtale som ga større militær frihet på Grønland, og la frem et nytt utkast til en baseavtale. 27. april 1951 ble Grønlandsoverenskomsten inngått, noe som ga Danmark fortsatt suverenitet over øyen, mens USA økte sin militære tilstedeværelse.³¹⁶

³¹² Holtsmark 1993: 153

³¹³ Ingimundarson 2012: 200

³¹⁴ Ibid.: 210

³¹⁵ Nielsen & Hvidtfelt 2017: 18. I forlengelse av den sovjetiske avgjørelsen om å tilbakeføre Bornholm til Danmark, la den sovjetiske politikken føringer for dansk politikk om å ikke lene seg mot vesten. jf. den tidligere debatten om Bornholm la Sovjetunionen dermed direkte press mot Danmark, noe som fikk betydning for USAs kontroll over Grønland

³¹⁶ Ibid.: 25

Samlet sett viste den amerikanske basepolitikken etter andre verdenskrig at luftfartsrommet og mellombasestasjoner i arktiske områder hadde fått økt betydning. Fra å være opptatt av nærliggende områder til Sovjetunionen under perimeterstrategien ble etableringen av baser i Arktis viktigere ved adopsjonen av polarstrategien.³¹⁷ I takt med utvikling av ny våpenteknologi fikk Grønland utover den kalde krigen større betydning for USAs avskrekingsstrategi overfor Sovjetunionen.³¹⁸

Erkjennelsen av at den kalde krigen var et faktum gjorde at Arktis fikk større betydning i 1947, men enkelte har hevdet at de polare strøkene ble viktige baseområder mot Sovjetunionen alt i 1944–45, mens andre har fastlagt tidspunktet til starten av 1950-tallet. Som Geir Lundestad henviser til i *America, Scandinavia, and the Cold War 1945–1949* varierer tidfestingen av når amerikanerne inkorporerte den polare strategien. Lundestad argumenterer for at bruddskillet for Arktis kan fastsettes til 1947 ettersom britisk etterretning ble oppmerksomme på faren som sovjetiske baser på Svalbard kunne utgjøre mot det amerikanske kontinent.³¹⁹ Fra og med 1948 ble amerikanerne selv mer interesserte i at Svalbard ikke ble overtatt av noen fremmed makt. Lundestad påpeker likevel at de amerikanske basekravene på Grønland ikke etterfulgte polarstrategiens konsept om korteste vei mellom USA og Sovjetunionen. Dersom de hadde fulgt prinsippet om korteste vei ville de i så fall hadde vært plassert lengre nord på øyen.³²⁰ Tamnes har på sin side argumentert for at opprettelsen av Thulebasen i 1951 i seg selv var den fremste bekreftelsen for polarstrategiens betydning.³²¹

Tidsbestemmelsen for Arktis formative periode som strategisk region kan derfor variere ut fra hvilke faktorer og geografiske steder som vektlegges. Det som kan slås fast med sikkerhet var at de to fremvoksende supermaktene var svært opptatte av Arktis' strategiske potensial. Ettersom vestmaktene under krigen hadde etablert en sterk innflytelse blant arktiske nasjoner fikk USA et fortrinn i etableringen av baser i Arktis. Sovjetunionen forsøkte opprinnelig å forhindre denne utviklingen, men konsentrerte seg etter hvert om å beholde *status quo*.

³¹⁷ Nielsen & Hvidtfelt 2017: 23-24

³¹⁸ Christensen & Nehring 1997: 29

³¹⁹ Lundestad 1980: 74

³²⁰ Ibid.: 75

³²¹ Tamnes 1987b: 17

6.9 Oppsummering og utsikt til den videre utviklingen

Dette kapittelet har vist til utviklingen som fant sted i nordområdene og Arktis fra avslutningen av andre verdenskrig til den kalde krigens begynnelse. Etter krigen var Norge opptatte av å opptre som en brobygger mellom øst- og vestmaktene ettersom økt spenningsnivå i verden ville påvirke nordområdenes strategiske betydning. Lenge var det håp om at brobyggingspolitikken og det gode forholdet som hadde oppstått mellom krigsalliansen ville fortsette etter krigen. Tidlig under FN konferansene ble det derimot klart at det hadde oppstått en blokkdeling av verden. Utover i 1947 ble det opplagt for den norske regjeringen at verdenspolitikken var på vei mot en kald krig. Kuppet i Tsjekkoslovakia og vennskapspakten mellom Finland og Sovjetunionen i 1948 aktualiserte Norges behov for å velge en allianse i fredstid. Av politiske og kulturelle grunner ble et skandinavisk forsvarsforbund først diskutert mellom Norge, Sverige og Danmark. Norge la vekt på at alliansen burde ha en avskrekkende effekt ved å lene seg mot vesten, noe Sverige mente ville virke mot sin hensikt. Det svenske standpunktet vektla at en forsvarsunion som bygde på nøytrale prinsipper ville trygge Skandinavias stilling blant stormaktene. Ettersom det svenske standpunktet ikke tok høyde for sikkerhetsspørsmålene som opptok den norske regjeringen, valgte Norge å oppsøke et vestlig alternativ. En allianse med vesten ville gi en troverdig avskrekkingseffekt mot Sovjetunionen, samt løse en rekke praktiske spørsmål rundt opprustingen av Forsvaret. Norge valgte derfor å underskrive Atlanterhavspakten 4. april 1949.

Norges profil i Atlanterhavspakten, og senere NATO ble tidlig preget av et ønske om å binde vestmaktene tettere til forsvaret av Norge. Et ledd i denne politikken var å argumentere for og overbevise vestmaktene om Norges strategiske verdi i forhold til landet geografiske stilling overfor Sovjetunionen. Samtidig vektla Norge flere momenter som «baseerklæringen» og selvpålagte restriksjoner i nordområdene for å begrense vestmaktens tilstedeværelse, og for å berolige Sovjetunionen. Nordområdene var ikke en faktor som påvirket norsk sikkerhetspolitikk alene, men flere norske beslutninger vitnet om at nordområdenes geografiske posisjon måtte tilpasses etter områdets strategiske potensiale.

Stormaktene trakk seg utfra nordområdene etter krigen, men Arktis ble tidlig gjenstand for stormaktsrivalisering. Denne fasen av utviklingen ble referert til som baseproblematikken, og her var Storbritannia og USA uenige om følgene av en ekspansjon inn i Arktis ville medføre sovjetiske motreaksjoner i Europa. Storbritannia ble gradvis klar over at det hadde oppstått en

sammenheng mellom amerikansk og sovjetisk styrkeposisjonering i Arktis, hvor en parts inntreden ville bli møtt med en motreaksjon fra den andre parten. Problematikken refererer også hvordan stormaktene vurderte arktiske områder forskjellig. Storbritannia la mindre vekt på Svalbards potensielle verdi selv etter at det ble kjent at det pågikk samtaler mellom Norge og Sovjetunionen om å endre Svalbards internasjonale stilling. Amerikanerne på sin side var ikke imot tanken om å kjøpslå baserettigheter med Sovjetunionen. Først etter at det ble klart at verdenen hadde gått inn i en kald krig vurderte britene øygruppens strategiske verdi etter en konflikt mellom øst og vest. Flere vesteuropeiske stater gikk fra å ha lavspenningspolitikk til å binde USA tettere inn forsvaret av Europa. Vestmaktene ble også innstilte på å legge press på den norske regjeringen om å ikke endre på Svalbards internasjonale status. I ettertid kan Svalbardsaken sees på som et sovjetisk forsøk på å utvide sin innflytelse i Arktis. Saken kan også sees på som sovjetisk forsøk på å utøve press på den norske regjeringen for å motvirke amerikanske fremstøt mot Grønland. Et lignende hendelsesforløp kan også tilskrives situasjonen på den danske øyen Bornholm, som kom under sovjetisk kontroll etter krigen. Kapittelet har drøftet flere årsaker bak den sovjetiske beslutningen om å tilbakeføre øyen til Danmark. Et argument legger vekt på at Danmark fikk øyen tilbake hvis danskene ikke førte en provestlig politikk.

Utviklingen av den kalde krigen og vestmaktens posisjoner i forhold til den norske, danske og islandske regjeringen bidro til at Grønland og Island kom under amerikansk kontroll, mens Svalbards internasjonale stilling forble uforandret. Resultatet etter krigen ble en ubalanse i Arktis mellom supermaktene. Utviklingen av nye våpensystemer bidro også til at nordområdene og Arktis' strategiske stilling ikke lengre var betinget av krigstilstander, men forble aktuell selv i fredstid.

Til slutt vil jeg nevne kort at den videre utviklingen av Arktis og nordområdenes strategiske verdi utover på 1950-tallet frem til dagens tidsalder i like stor grad ble påvirket av ny teknologi og strategiske doktriner så vel som tidligere perioder. Selv om verdenen var i en kald krig, ble tidsrommet også påvirket av perioder med lavspenning som var med på å påvirke inntrykket av Arktis og nordområdenes betydning.

Etter at Sovjetunionen utviklet sine egne atomvåpen, la USA i 1953 vekt på konseptet om massiv gjengjeldelse som handlet om å møte enhver aggresjon med massivt motangrep. Ved inngangen til 1960-tallet introduserte USA doktrinen om fleksibelt svar, som tok større høyde

for å begrense bruken av atomvåpen hvis et angrep brukte konvensjonelle våpen. I likhet med tidligere vurderinger spilte luftrommet over nordområdene og Arktis stor betydning for begge supermaktens avskrekkingsstrategier. Som grenseområde til Sovjetunionen fikk nordområdene en særstilling som utgangspunkt for etterretningsvirksomhet og tidlig varsling om et framtidig angrep. Det russiske stredeproblemet utgjorde fortsatt en strategisk verdi. Opprustingen av Nordflåten utover på 1960-tallet bidro ytterligere til å aktualisere nordområdenes betydning. Sovjetunionen var på sin side opptatte av å nøytralisere denne trusselen og ville mest sannsynlig under en krig mot NATO invadert Nord-Norge for å sikre Nordflåten. I likhet med at trusselnivået og spenningen under den kalde krigen varierte, la norsk sikkerhetspolitikk forskjellig vekt på beroligelse og avskrekking i forhold til supermaktene. Nordområdenes posisjon som grenseområde til Sovjetunionen og som NATOs nordflanke medførte til at Norge påla flere restriksjoner i området.

Etter den kalde krigens avslutningen har både Arktis og nordområdene fått langt mindre betydning for stormaktene. Etersom USA stod igjen som eneste supermakt har verdenspolitikken tilsynelatende gått tilbake til en normaltilstand. Om tilstandene som hersket under den andre verdenskrig og den kalde krigen kun var historiske avvik, og ikke et normativt trekk for Arktis og nordområdenes posisjon i stormaktspolitikken gjenstår fortsatt å se.

Kapittel 7: Konklusjon

Denne oppgaven har til nå diskutert utviklingen bak nordområdene og Arktis' strategiske verdi fra 1800-tallet til 1951. Samtidig har oppgaven lagt vekt på å fremheve ulike faktorer som utvikling av ny teknologi, utbedring av infrastruktur, statlig inkorporering av arktiske områder og nye strategiske doktriner. I konklusjonen ønsker jeg å vise til hvordan disse faktorene har vært med på å påvirke utviklingen bak stormaktenes strategiske vurdering av Arktis og nordområdene. Videre ønsker jeg å vektlegge og besvare spørsmålet om når nordområdene og Arktis opplevde sin formative periode, eller et gjennombrudd for sin strategiske verdi. Til slutt vil jeg også fokusere på spørsmålet om hvorvidt stormaktene var opptatte av om nordområdene skulle være stormaktsfritt i tidsrommet som oppgaven forholder seg til. Spørsmålet om hvorfor det oppstod en ubalanse i Arktis under den kalde krigen vil også diskuteres videre. For å holde analysen strukturert vil nordområdene tas opp først etterfulgt av Arktis.

7.1 Nordområdenes strategiske utvikling

På starten av 1800-tallet var nordområdenes geografiske posisjon i forhold til Nordvest-Russland en viktig faktor for områdets militærstrategiske betydning. I kapittel to ble det vist at intensiveringen av handelsblokade under Napoleonskrigene og Krimkrigen på 1800-tallet førte til at Russlands motstandere ga nordområdene en viss betydning. Denne strategiske svakheten ble senere omdøpt til det russiske stredeproblemet som forble et vedvarende trekk for nordområdenes betydning. Den som kunne kontrollere nordområdene, kontrollerte også inn- og utgangen til Nordvest-Russland. I det 19. århundre var militære operasjoner begrenset til sjøen ettersom stor avstand, dårlig infrastruktur og primitiv teknologi ikke tillot større landoperasjoner. Dette fikk likevel mindre betydning for trusselvurderingene rundt russiske hensikter i Nord-Norge. Novembertraktatens fra 1855 funksjon var fra et britisk perspektiv å forhindre en russisk ekspansjon i Norge og Sverige. Traktatens andre funksjon var å forhindre at ingen andre stormakter fikk innflytelse i nordområdene.

Etter at Norge gikk ut av unionen med Sverige ønsket den norske regjeringen å fornye en territoriell garanti fra stormaktene. Den norske regjeringen forsøkte opprinnelig å oppnå vedvarende nøytralitet. Storbritannia satte seg imot dette prinsippet ettersom norskekysten i en framtidig storkrig kunne bli brukt mot dem selv av en annen stormakt. Først etter at regjeringen modererte forslaget til en territoriell garanti ble Storbritannia med på Integritetstraktaten av 1907. Inngangen til det 20. århundre ble dermed en reprise fra forrige stormaktsgaranti 50 år

tidligere. Selv om Integritetstraktaten ikke var tiltenkt for å stanse russisk ekspansjon, var den nye traktaten opptatt av at ingen stormakt fikk en dominerende stilling i Norge, og i forlengelse av traktatens virkemål – nordområdene.

Ved utbruddet av den første verdenskrig var ikke nordområdene tildelt noen særegen rolle for de krigførende partnerne. I likhet med tidligere konflikter bidro den radikale handelskrigen til at stormaktene i større grad ble opptatte av sjøveiene langs norskekysten. Selv om tyskerne forsøkte å forstyrre den allierte konvoittrafikken så ble aldri området strategiske potensial realisert. Hvorfor opplevde dermed ikke nordområdene et stort brudd for sin militærstrategiske betydning under første verdenskrig? Ledende opp til krigen var de europeiske stormaktene i ett stortiltet flåtekappløp som i seg selv aktualiserte betydningen av transportlinjene til sjøs. Preget av datidens marinestrategier la Tyskland derimot større vekt på å vinne det «avgjørende slaget». Som en konsekvens av denne strategien kunne britene legge opp til en strategi hvor den tyske flåten kunne sperres inne ved Østersjøen. Selv om Tyskland ikke hadde noen planer om å etablere støttepunkter langs norskekysten, ble tyskerne gradvis mer opptatte av farvannet rundt Norge. Etter mine analyser virker det som nordområdenes strategiske potensial ikke ble realisert til å ligge et sted mellom norsk nøytralitet og stormaktenes avgjørelser om å respektere denne nøytraliteten. På ulikt grunnlag ble den norske nøytraliteten respektert ut fra stormaktenes egeninteresser. Britene fant den norske vestvendingen som akseptabel, mens tyskerne hadde større utnytte av at Norges farvann forble nøytrale. Hvis krigsutviklingen hadde tatt en annen vending, hadde både Storbritannia og Tyskland planer for å aksjonere hvis en fremmed makt etablerte støttepunkter i Norge. Dette hendelsesforløpet forholdt seg derimot til Sør-Norge, ikke nordområdene. Forklaringen på at nordområdene ikke var inkludert i slike planer virker mest sannsynlig å være at datidens strategiske doktriner og teknologi la begrensinger på rekkevidden til stormaktenes militærapparat. Som tidligere nevnt har det vært hevdet at selv om flyvåpenet var i sin barndom ville denne våpenteknologien blitt forbedret og brukt i større skala under første verdenskrig hvis krigen hadde vart lengre. Om dette ville ha hatt betydning for nordområdene forblir spekulasjoner. Samtidig kan man trekke fram at krigen ble vunnet på vestfronten, ikke nordområdene.

Starten av 1920-tallet ble en periode hvor nordområdene fikk mindre betydning ettersom krig og konflikt var noe som skulle unngås - og ikke tas strategisk lærdom av. Samtidig var det kun Storbritannia som stod igjen som maktfaktor i nordområdene. Britene var opptatte av å beholde *status quo*, men i ett spørsmål ønsket de å endre diplomatiske bestemmelser knyttet til Norge.

Den norske regjeringen fikk støtte fra britene til å oppløse Integritetstraktaten ettersom traktaten begrenset tilgangen til den norske kystlinjen i krigstid. Den britiske politikken vitnet viste at Storbritannia som sjømakt var mer opptatt av å sikre tilgangen til kysten langs Norge enn å garantere at Norge forble stormaktsfritt utfra diplomatiske avtaler. Sovjetunionen som ennå ikke var en maktfaktor i nordområdene ønsket ikke en oppsigelse av Integritetstraktaten ettersom den nettopp rokket ved prinsippet om stormaktsbalanse i Norge.

Samtidig som det var sterke krefter i Europa som ønsket å forhindre utbruddet av en ny krig i mellomkrigstiden, pågikk det på samme tidspunkt en militær innovasjonsperiode. Våpenteknologien fra 1914–1918 hadde ikke stått stille, men hadde opplevd en voldsom fremvekst. Utviklingen av forbedrede fly bidro til at områder som tidligere ble ansett som utilgjengelige kom innenfor rekkevidden til flere europeiske stormakter. I seg selv utgjorde ikke den teknologiske utviklingen til at nordområdenes verdi økte så lenge utsiktene til krig virket minimale. Det som fikk stor betydning var hvilket formål de nye våpensystemene fikk, hvilken stat som kontrollerte våpnene, og eventuelle angrepsmål.

Før nazistene tok over makten i Tyskland analyserte den tyske marinen hva som gikk galt under første verdenskrig. I likhet med måten Schlieffen planen fra første verdenskrig var med på å styre Tysklands strategi, var viseadmiral Wolfgang Wegeners analyser med på å skape en militærstrategi som virket veiledende for nasjonalstrategien. Som tidligere nevnt kan det argumenteres for hvor mye teknologien i 1914–1918 begrenset operasjoner i nordområdene. Denne begrensningen ble overvunnet på 1930-tallet samtidig som de strategiske doktrinene hadde tatt igjen det strategiske potensiale som teknologien ga.

Utover i andre halvdel av 1930-tallet var tyskerne opptatte av den strategiske fordelen som en delvis eller full okkupasjon av Norge ga i kampen mot Storbritannia. Hvorvidt tyskerne på dette tidspunktet vurderte nordområdenes betydning i forhold til nærheten til Sovjetunionen er vanskeligere å gi et konkret svar på. Fra et ideologisk perspektiv erklærte Hitler i sin selvbiografi at «Lebensraum» skulle sikres i øst, men utgangspunktet for å sikre støttepunkter langs norskekysten hadde sin bakgrunn i kampen mot Storbritannia. Argumentet for å bruke nordområdene som utgangspunkt for en invasjon mot Sovjetunionen virker dermed først til å ha blitt en faktor først etter at Norge ble okkupert.

For de andre stormaktene inntok Norge en større rolle på 1930-tallets krigsplanlegging. Sovjetunionen var opptatte av faren som marinemakten til Storbritannia og Tyskland kunne utgjøre mot Nordvest-Russland. Erfaringene fra Intervensjonskrigen (1917–1922) hvor vestmaktene hadde gått til krig mot de røde under den russiske revolusjonen bidro til at frykten mot Storbritannia ble forsterket. Opprettelsen av Nordflåten mot slutten av 1930-tallet vitnet om at området også hadde fått økt betydning. Nordflåtens rolle var derimot ikke motivert av sovjetiske ekspansjonsønsker, men heller et defensivt tiltak for å forsvare regionen. Britene var også opptatte av hvilken rolle som havområdet rundt Norge kunne utspille under en framtidig storkrig hvor Tyskland var hovedaggressoren. I likhet med Tyskland, la Storbritannia vekt på tidligere krigserfaringer. Om Norge inntok en lignende rolle som under første verdenskrig ville utfallet av handelsblokaden mot Tyskland etter all sannsynlighet gjenta seg. Norske politikere var til dels klar over rollen som Norge og nordområdene spilte for stormaktene, men trodde at nøytraliteten ville bli respektert. Hvis landet skulle bli angrepet la Norge vekt på den implisitte garantien om at Storbritannia ville komme til unnsetning. General Otto Ruge ga en treffende beskrivelse av Norges utsatte stilling, men forutså ikke måten krigsforløpet ville utvikle seg på. Både de vestallierte og Norge undervurderte ideologiens kraft til å påvirke strategiske avgjørelser – og i forlengelse av denne kraften, nordområdenes hittil urealiserte strategiske potensial. Ett potensiale som også hadde blitt styrket av at infrastrukturen i området også hadde blitt forbedret siden forrige verdenskrig.

Utbruddet av andre verdenskrig fikk ingen direkte konsekvenser for nordområdenes stilling. Selv om handelskrigen mellom britene og tyskerne i Atlanterhavet ble den mest langvarige konflikten under andre verdenskrig var det fortsatt havområdene i Sør-Norge som opptok stormaktene. Først etter at Vinterkrigen brøt ut noen måneder senere fikk nordområdene en større betydning for krigsdeltagerne. Sovjetunionens okkupasjon av Petsamo handlet først og fremst om å forhindre at de vestallierte ikke kunne komme Finland til unnsetning. Tiltakene i sør hadde derimot en offensiv hensikt, hvor siktemålet var å utbedre Leningrads utsatte posisjon. Dette argumentet forsterkes også utfra fredsavtalen mellom Finland og Sovjetunionen hvor Petsamo som var tatt under sovjetisk kontroll ble tilbakeført til finnene.

Før freden mellom Finland og Sovjetunionen i mars 1940 ble nordområdene et av de mest sentrale stedene for den vestallierte strategien om å føre krigen i periferien mot Tyskland. Storbritannia og Frankrike ønsket å gi militær bistand til Finland, og samtidig innta Narvik som forsyningshavn. Hvor innstilte de vestallierte egentlig var på å gå inn i en krig mot

Sovjetunionen forblir et ubesvart spørsmål ettersom muligheten for å gripe inn gikk bort etter at Finland overga seg. Som nevnt i kapittel fire, ble hjelpeaksjonen brukt som ett påskudd for å nekte Tyskland jernmalmutsendingene fra Narvik. Det hersket likevel en vedvarende trussel om at Vinterkrigen kunne øke i omfang til å inkludere Norge og Sverige. Ettersom vestmaktene fortsatte med planleggingen helt frem til Vinterkrigen opphørte kan de vestallierte tiltakene også sees på som et forsøk om å forhindre en sovjetisk ekspansjon inn i Skandinavia. Ett annet poeng som styrker argumentet om at nordområdene var blitt viktigere for de vestallierte var at Narviks strategiske rolle ble vedvarende selv etter Vinterkrigens avslutning. Narvikområdet var dermed blitt en av grunnpilarene for den vestallierte strategien.

Den vestallierte strategien hadde derimot et problem. For å kunne utføre strategien i praksis måtte den norske nøytraliteten brytes. Under Vinterkrigen hadde de vestallierte et moralsk fortinn av å kunne hevde at aksjonen mot Narvik var for å komme Finland til unnsetning. Dette grunnlaget kom tilbake 9. april ettersom Tyskland var blitt overbevist om at de var i ett kappløp om å komme først til Norge. Som aggressorstat hadde Tyskland fordel av å kunne velge tidspunktet for når nordområdenes stormaktsfrie stilling skulle utfordres. Felttoget i Norge demonstrerte også betydningen som Nord-Norge hadde fått. Som kjent var det kun i Narvik at de vestallierte styrkene var sterke nok til å gå på offensiven. I Sør-Norge demonstrerte tyskerne verdien av flyvåpenet som var med på å svekke Norges beste forsvar - det krevende terrenget.

Det fortinnet som de vestallierte hadde vunnet i Narvik forsvant like etter at Tysland angrep det strategiske tyngdepunktet i sør. Tapet av Frankrike endret betydningen av nordområdene ettersom franskekysten ga et bedre utgangspunkt for den tyske marinen mot Storbritannia. Jernmalmen fra Sverige fikk også mindre betydning ettersom jernmalmgruvene i Frankrike kom under tysk kontroll. Fra høsten 1940 til sommeren 1941 spilte nordområdene en viss rolle for den britiske periferistrategien, men i denne fasen av krigen gikk nordområdenes betydning kraftig tilbake i forhold til den tidligere situasjonen under det norske felttoget. Det som er interessant å trekke ut fra denne tidsperioden var at av samtlige stormakter var det kun Sovjetunionen som var innstilt på at ingen andre stormakter fikk enerådige kontroll i nordområdene. Dette kan forklares med områdets nærhet til Nordvest-Russland. Betydningen ble senere bekreftet under operasjon *Barbarossa*. Det som også er av interesse, er å trekke frem at nordområdene ble inntatt av en fremmed makt i en konflikt som Sovjetunionen ikke var den del av. Som nevnt innledningsvis var det russiske stredeproblemet ansett som nordområdenes største verdi, en faktor som ikke var relevant under det norske felttoget.

Den tyske kontrollen over nordområdene ga et utgangspunkt som ingen invasjonshær mot Russland hadde hatt tidligere. Tyskerne erkjente betydningen som sjøtransportrutene til Nordvest-Russland spilte, men i nord ble operasjon *Barbarossa* preget av ukoordinert strategi som ikke maktet å nøytralisere denne trusselen. Tyskerne manglet nok styrker til å forsvare nordområdene, innta Murmansk og jernbanen til Murmansk samtidig. Finland som ble med i angrepet la på sin side begrensinger for sitt eget engasjement i krig.

For britene bidro Tysklands angrep på Sovjetunionen til å aktualisere nordområdenes betydning på nytt. I første rekke var britene opptatte av å bistå russerne med forsyninger med konvoier. I andre rekke gjorde den nye situasjonen i nordområdene at tyskerne var sårbare for angrep i flanken. Churchill var en av de viktigste enkeltaktørene for å fornye periferistrategien i nordområdene som etter hans syn kunne utvikle seg til en avlastningsfront, eller den «andre fronten».

I 1941 inntok nordområdene en viktigere rolle for tyskerne som satset store ressurser på å stanse den vestallierte konvoitrafikken. Landforsvaret av nordområdene, og resten av Norge ble også sterkt prioritert i tilfelle de vestallierte startet en større offensiv. Som nevnt var dette ett av Churchills lidenskapsprosjekter, men de militære rådgiverne ga ikke sitt samtykke til noen større operasjoner i Norge. Gradvis gikk dermed nordområdene fra å være ett av vestmaktens primære angrepsmål til å bli ansett som en strategisk blindgate etter hvert som krigen utviklet seg. Den nye strategien vektla istedenfor prinsippet om å la tyskerne tro at et angrep ville komme i nord for å øke ansamlingen av tyske tropper i et perifert område. I likhet med at vestmaktene overvurderte jernmalmens betydning for den tyske krigsindustrien i 1940, anså tyskerne etter 1941 at nordområdene var et skjebneområde som ville avgjøre krigens utfall

Kontrollen over nordområdene ble aldri en skjebnekamp som tyskerne forestilte seg. Områdets geografiske plassering kom likevel til å komplisere frigjøringsspørsmålet. De vestallierte og Sovjetunionen var blitt enige om hvilke områder som tilhørte en vestlig og østlig innflytelsessfære. Norge med sin nære tilknytning til Vesten kom innenfor en britisk interessesfære, men denne informasjonen fikk den norske eksilregjeringen aldri stadfestet i form av en skriftlig avtale. Til tross for at Sovjetunionen ga en rekke forsikringer om at de ikke hadde noen territoriale krav overfor Norge, fryktet regjeringen følgene av en sovjetisk grensekryssing i nord. Roosevelts frihavnforslag var også et eksempel på vestalliert politikk som bekymret den norske eksilregjeringen. De vestallierte viste liten forståelse for den norske

frykten ettersom det forelå en forståelse mellom dem og Sovjetunionen. Større operasjoner ble også vurdert som lite hensiktsmessig når formålet kun var å ansamle tyske tropper i nordområdene, ikke bekjempe dem. Tidligere i krigen hadde Finland fungert som en buffer mellom norsk territorium og Sovjetunionen, men i 1944 var Finland på vikende front. Fredsavtalen mellom Finland og Sovjetunionen tilsa at nordområdene hadde fått en revurdert betydning ettersom Sovjetunionen tok Petsamo tilbake. Finnene ble også påkrevd å utdrive alle tyske soldater ut av landet. Alt før Finland skiftet side i krigen begynte tyskerne å revurdere nordområdenes betydning, og dette resulterte i en storstilt retrett til Lyngen.

På bakgrunn av vestmaktens tilbakeholdenhet og Finlands pressede situasjon valgte den norske eksilregjeringen å undertegne en frigjøringsavtale med Sovjetunionen i mai 1944. I praksis ble derfor nordområdene en gråson mellom vestmaktene og Sovjetunionen. På en side var området et britisk interessefelt, men den norske frigjøringsavtalen ga russerne retten til å frigjøre nordområdene. Som diskutert tidligere i kapittel fem var både vestmaktene og Sovjetunionen opptatte av at Nord-Norge forble stormaktsfritt. Krigsutviklingen bidro derimot til at Sovjetunionen krysset norskegrensen og befrikk Øst-Finnmark. Den norske eksilregjeringen fortsatte arbeidet med å få i stand en frigjøring av resten av landet, men vestmaktene prioriterte først dette spørsmålet etter at den tyske trusselen på kontinentet var nøytralisert. Før de vestallierte kunne begynne frigjørelsen, kapitulerte de siste tyske styrkene i Norge.

Etter krigen var det fortsatt håp om at et brudd mellom stormaktene kunne unngås, noe den norske brobyggingspolitikken var et vitne på. En kjensgjerning ved brobyggingspolitikken var at Norge ville stå i en svært utsatt stilling hvis forholdet mellom USA og Sovjetunionen ble forverret. Denne politikken vedvarte frem til 1947 da det ble åpenbart at verden hadde gått inn i en kald krig. For den norske regjeringen ble de sikkerhetspolitiske spørsmålene ytterligere aktualisert etter kuppet i Tsjekkoslovakia og den sovjetiske vennskapspakten med Finland.

De mest aktuelle sikkerhetspolitiske løsningene var enten en skandinavisk forsvarsunion eller Atlanterhavspakten. Av hensyn til kulturelle bånd og folkeopinion ble det skandinaviske forslaget utprøvd, men flere politikere vektla betydningen av å lene seg mot Vesten for å gi en troverdig avskrekkingseffekt mot Sovjetunionen. Samtidig som sikkerhetsdebatten pågikk i Norge tok den norske forsvarsministeren kontakt med vestmaktene for å avklare om de var interesserte i baser på norsk territorium. Etter mitt syn var det skandinaviske alternativet utfra

flere argumenter politisk ønskelig, men ikke i tråd med regjeringens ønske om å binde seg tettere til vestmaktene. Erfaringene fra andre verdenskrig tilsa at stormaktene respekterte kun nøytraliteten om det var i deres interesser. Den implisitte garantien hadde også demonstrert behovet om å ha en stadfestet allianse.

Valget om å inngå i Atlanterhavspakten skapte sovjetiske bekymringer for Norges, og nordområdenes rolle i dette alliansesystemet. På bakgrunn av sovjetiske forespørsler erklærte den norske regjeringen «basepolitikken». Hensikten var å garantere overfor Sovjetunionen at ingen andre stormakter kunne etablere baser på norsk jord i fredstid. Det kom etter hvert også en rekke andre selvpålagte restriksjoner. Nordområdenes utsatte posisjon var dermed med på å styre den norske sikkerhetspolitikken.

Inngangen til 1950-tallet markerte spenningshøydepunktet mellom Øst og Vest. Koreakrigens utbrudd var en direkte årsak til at Atlanterhavspakten ble reorganisert til NATO. For Norges del pågikk det en dobbeltsidig politikk hvor det var ønskelig å integrere seg tettere til vestmaktene for å avskrekke Sovjetunionen. Norge vektla også forholdet til naboen i øst hvor vestmaktene ble avskjermet fra nordområdene for å berolige Sovjetunionen. Utover på 1950-tallet ble nordområdenes posisjon viktigere for NATOs atomstrategi. Nordområdene ga også et godt utgangspunkt for etterretning, enten i form av å gi et tidlig varsel av et kommende angrep, eller som oppmarsjområde for offensive operasjoner.

Tilbake til mine innledende spørsmål. Stormaktene ble tidlig opptatte av nordområdenes strategiske verdi i forhold til sin geografiske posisjon til Nordvest-Russland. Faktorer som geografisk avstand, teknologi og infrastruktur begrenset derimot tilgangen til området. Samlet sett bidro disse faktorene til at stormaktene ønsket å holde nordområdene utenfor stormaktspolitikken. Selv om denne kontinuiteten etter mitt syn var nær ved å brytes under første verdenskrig, bidro teknologiske begrensinger, strategiske retningslinjer og Norges nøytralitet til å holde området utenfor konflikten. I mellomkrigstiden fikk ny teknologi og strategiske prinsipper stor innvirkning, og førte til at stormaktene vurderte nordområdenes strategiske potensiale på nytt. Andre verdenskrig markerte derfor et brudd for stormaktsinnflytelsen i nordområdene. Samlet sett bidro nye strategiske doktriner, utbedring av våpenteknologien og forbedret infrastruktur til at nordområdene opplevde en formativ periode som strategisk region på 1940-tallet. Før den kalde krigen var et faktum forsøkte Norge å holde nordområdene utenfor storpolitikken, men nærheten til Sovjetunionen ble utslagsgivende for at

Norge valgte Atlanterhavspakten. Overgangen til 1950-tallet ble begynnelsen på en langvarig ideologisk konflikt hvor nordområdene stod mellom to supermakter. Likevel bestemte Norge at nordområdene skulle være et gråsonerområde, hvor prinsippet om at nordområdene skulle være stormaktsfritt ble vedvarende.

7.2 Arktis' strategiske utvikling

Som vektlagt i første del av konklusjonen var tilgangen til nordområdene begrenset før mellomkrigstiden. Arktis var på lik linje ansett som fjernt og utilgjengelig, og mest interessant for vitenskapelige ekspedisjoner. Etableringen av kontroll over herreløse områder var en prestisjesak for flere arktiske nasjoner, men disse aktørene var sjeldent motivert av militærstrategiske motiver. Utfra det jeg kan se var det kun Tsar-Russland som la større vekt på at arktiske områder hadde militærstrategisk verdi i det 19. århundre. Dette gjaldt særskilt Svalbard og Bjørnøya.

Ved starten av 1900-tallet skjøt interessen opp rundt Svalbard. Flere stormakter, bl.a. USA, Storbritannia, Tyskland og Russland hadde interesser på øyen. Den norske regjeringen hadde også sterke interesser på Svalbard, men argumenterte ikke på dette tidspunktet for at øygruppene skulle bli norsk statsterritorium. Forhandlingene rundt å endre på Svalbards internasjonale status ble i første omgang avbrutt etter utbruddet av første verdenskrig.

Etter krigen ønsket Norge å få eierskap til Svalbard. Etersom Russland ikke lengre var en aktør i spørsmålet, mens andre stormakter ikke ønsket å gi Svalbard til noen annen stormakt ble Norges krav godkjent. Selv om Svalbardtraktaten i stor grad handlet om å sikre stormaktene økonomiske rettigheter på øygruppene la traktaten også til en paragraf som forbød at Svalbard ble brukt til krigsformål. Sovjetunionens evaluering av Arktis ved inngangen til 1920-tallet ble først preget av at russerne ønsket norsk anerkjennelse imot at Sovjetunionen anerkjente Norges suverenitet på Svalbard. Utover i andre halvdel av 1920-tallet markerte Sovjetunionen med sektorprinsippet at Arktis igjen var blitt viktigere for russerne.

I likhet med at ny teknologi ga en militær innovasjonsperiode i mellomkrigsårene, bidro erobringen av luftrommet til at utforskningen og annekteringen av nye områder i Arktis gikk i et langt raskere tempo enn tidligere. Som nevnt bidro ikke utviklingen av ny flyteknologi direkte til å aktualisere Arktis' strategiske potensiale. Verdien lå i måten flyteknologien kunne bli

utnyttet til militære formål. Bruken av ubåter under første verdenskrig var også med på å demonstrere at Arktis' potensiale i større grad kunne bli utnyttet i en framtidig konflikt.

Utbruddet av andre verdenskrig var med på å demonstrere det strategiske potensialet i Arktis. Storbritannia inntok Island og Færøyene etter at tyskerne hadde landet i Norge. I forlengelse av at tyske tropper begynte å ta kontroll over Norge ble dermed Arktis trukket med i krigen. På lik linje med nordområdene opplevde derfor Arktis et stort brudd for sin strategiske verdi under andre verdenskrig. USA fryktet samtidig at Grønland kunne komme under tysk kontroll. Frem til baseavtalen mellom USA og den danske ambassadøren Henrik Kauffmann ble signert i 9. april 1941, patruljerte amerikanske skip langs kysten av Grønland. Amerikanerne overtok også det britiske vaktholdet på Island. Etersom USA begynte å utbedre infrastrukturen på Grønland og Island slik at øyene kunne operere som mellomlandestasjoner, stod amerikanerne i en svært gunstig posisjon etter at de ble trukket med i krigen.

Krigen i Arktis handlet også om tilgangen til informasjon. I tråd med at våpensystemene hadde blitt mer sofistikerte var tilgangen til pålitelige værmeldinger blitt viktigere. Vestmaktens styrkeposisjonering ga en klar fordel i kampen for å begrense tyskerne tilgang til Arktis, slik at Tyskland endte opp med manglende informasjon rundt framtidige værdannelser. Videre ga kontrollen over arktiske områder de vestallierte en klar fordel i Atlanterhavskrigen. Tysklands angrep på Sovjetunionen aktualiserte også betydningen av sjøtransportlinjene til Nordvest-Russland ettersom Storbritannia begynte å sende konvoier til Sovjetunionen. Etter at USA ble med i krigen økte støtten fra vestmaktene til Sovjetunionen betydelig.

Som nevnt i første del av konklusjonen bidro krigsutviklingen på østfronten til økt kontakt mellom den norske eksilregjeringen og Sovjetunionen. I første instans forløp samtalene etter normale former, men eksilregjeringen ble sterkt uroet etter at utenrikskommissaren Vjatsjeslav Molotov stilte krav om å endre Svalbards internasjonale status. Sovjetunionen la frem flere militærstrategiske argumenter for å underbygge sitt krav som gikk ut på å omgjøre Svalbard til et felleseie mellom Norge og Sovjetunionen. Molotov mente også at Bjørnøya skulle overrekkes til Sovjetunionen. For flere politikere i eksilregjeringen var de sovjetiske kravene en bekreftelse på Sovjetunionens ekspansjonspolitik. Frykten for at en motstandslinje ville bli møtt med flere krav ble avgjørende for at regjeringen valgte en samarbeidslinje. Det endelige utkastet om endring av Svalbards internasjonale status ble sendt 9. april 1945, men Sovjetunionen lot være å ta saken opp videre. Det har vært flere måter å tolke dette

hendelsesforløpet på. Sovjetunionen var opptatte med etterkrigsoppgjøret, mens det norske avtaleutkastet ikke hadde noen pressende tidsfrist å forholde seg til. Siste forklaring har sammenheng med baseproblematikken som oppstod i Arktis.

I korte trekk gikk baseproblematikken ut på styrkeposisjonering mellom Sovjetunionen og vestmaktene i Arktis. Problematikken handlet også om at Storbritannia og USA var uenige om hvor stort basebehovet i Arktis var i forhold til sovjetiske motreaksjoner i Europa. Etter andre verdenskrig hadde betydningen som Grønland og Island spilte for USAs forsvar av det amerikanske kontinent vokst betydelig. Amerikanerne ønsket derfor å kjøpe Grønland av Danmark og forlenge baseavtalene på Island. Storbritannia mente at den amerikanske basepolitikken skapte unødvendig spenning i Europa ettersom det ville gi Sovjetunionen et bedre forhandlingskort rundt Svalbardsforhandlingene. I 1946 hadde Molotov tatt Svalbardsaken opp igjen. Etterkrigsregjeringen i Norge ønsket ikke å videreføre eksilregjeringens Svalbardpolitikk og gjorde det klart i 1947 at det var kun næringspolitiske spørsmål som var aktuelt å drøfte videre. Sovjetunionen godtok den nye linjen som Norge tok i Svalbardspørsmålet uten større protester, og frafalt sine krav på Svalbard og Bjørnøya. En årsak til dette var at Svalbardsaken satte Norges brobyggingspolitikk under press. Den norske utenriksministeren Halvard Lange fikk i ettertid vite at det sovjetiske presset på Norge handlet om å påvirke amerikanernes basekrav overfor Island.

Etter at det ble klart at verdenen hadde gått inn i en kald krig gikk Sovjetunionen fra å presse i Svalbardsaken til å bevare *status quo* på øygruppen. Basepolitikken mellom Storbritannia og USA ble på samme tidspunkt mer samkjørte ettersom britene ønsket å bringe amerikanerne tettere i forsvaret av Vest-Europa. Ved inngangen til 1950-tallet ble USAs forbindelseslinjer til Europa styrket etter at baseavtalene på Island og Grønland ble forlenget. Betydningen av de arktiske områdene økte i takt med den teknologiske utviklingen, som på sikt ga nye strategiske konsepter rundt bruken av atomvåpen. Fra perimeterstrategien til polarstrategien dannet baser i Arktis grunnlaget for avskrekkingstrategien.

Tilbake til det innledende spørsmålet. Hvorfor oppstod det en ubalanse mellom stormaktene i Arktis. Kapittel seks konkluderte med at krigsforløpet under andre verdenskrig var avgjørende for at USA fikk økt innflytelse på Grønland og Island. Utviklingen av den kalde krigen bidro til at den danske og islandske regjeringen også valgte å binde seg tettere til vesten. Situasjonen på Svalbard forløp seg annerledes, men Norge ønsket ikke et tettere nærvær med Sovjetunionen.

På lik linje med at spenningen i verden økte, falt forhandlingene rundt eierskapsforholdet av Svalbard sammen. En annen forklaring til styrkeposisjoneringen i arktiske områder ble i disfavør for Sovjetunionen var at den strategiske bruken av at atomvåpenet ble realisert langt tidligere enn f.eks. flyets potensiale som ikke ble utnyttet etter sin introduksjon under første verdenskrig. Til forskjell fra nordområdene strategiske betydning i forhold til det russiske stredeproblemet, var Arktis' strategiske potensiale i langt mindre grad realisert før utbruddet av andre verdenskrig. Som korteste vei mellom supermaktene opplevde Arktis tidlig sin formative periode som strategisk region etter introduksjonen av atomvåpenet. Dette poenget understrekes også av at det ikke forelå noen enighet blant supermaktene om å holde Arktis utenfor stormaktspolitikken, noe som var tilfellet rundt nordområdene.

Samlet sett bidro teknologiske nyvinninger, utbedring av infrastruktur, nye strategiske doktriner og etableringen av baser i Arktis til at nordområdene og Arktis gikk fra å være i periferien av stormaktspolitikken til å bli et strategisk brennpunkt på 1940-tallet.

7.3 Videre forskning

Etter mitt syn er store muligheter for å utvide studiet av Arktis' og nordområdenes strategiske verdi. En åpenbar utvidelse vil være å gå grundigere over resten av den kalde krigen. Denne oppgaven har gått frem til 1951 for å introdusere den nye strategiske dimensjonen som oppstod under den kalde krigen. Det var dessverre ikke plass til å gå dypere inn i denne tidsepoken. Hendelsesforløpet fra 1990-tallet frem til dagens situasjon har oppgaven også kun gått over i korte trekk. Flere nyanser som er av interesse har derfor blitt utelatt. Samme argument kan også stilles til eldre tidsperioder. I utgangspunktet kan de samme spørsmålene som jeg stiller i denne oppgaven også benyttes i periodene ledene opp til 1800-tallet.

Flere perspektiver, eller faktorer kan også legges til. Mange av de strategiske ideene som jeg har inkludert kan ekspanderes på i detaljnivå. Det har også vært faktorer som jeg har vært mindre bevisst på å trekke fram, som f.eks. ideologiens påvirkning på strategiske avgjørelser. Oppgaven har også konsentrert seg mest rundt stormaktenes og Norges politiske beslutninger, mens perspektivene til Sverige, Finland og Danmark har fått mindre plass. Det er også mulighet for å gå langt dypere i detaljnivå rundt operasjonelle strategier, ettersom jeg har konsentrert meg rundt nasjonalstrategier.

En kan også trekke fram at siden dette er en litteraturbasert oppgave står jeg selv i fare for å bli påvirket av tidligere forskning som ikke deler mitt utgangspunkt. En oppgave som i større grad baserer seg på primærkilder kan derfor gi et annet synspunkt i forhold til min presentasjon av historien.

Av spesifikke spørsmål som jeg ikke har rukket å utforske videre selv på var om de vestallierte begikk en strategisk tabbe ved å la den tyske tilbaketrekkingen fra Lapplandsfronten gå uforstyrret. Dette spørsmålet vil også forklare om de tyske troppene som trakk seg ut av Norge fikk noen betydning for krigsforløpet på kontinentet.

En større sammenligning mellom Bornholm og Øst-Finnmark mener jeg vil også styrke forståelsen av sovjetisk politikk ettersom begge områdene ble befridd av Sovjetunionen. En slik sammenligning vil etter mitt syn gi et bedre utgangspunkt for å analysere Sovjetunionens vurdering av sin egen politikk i forhold til USAs basepolitikk på daværende tidspunkt.

En siste detalj som interesserer meg stort, men som jeg ikke kan se har vært vektlagt tidligere var om de vestallierte og Sovjetunionen samarbeidet under «værkrigen». I seg selv er ikke dette et stort spørsmål, men samtidig vil en bekreftelse på dette spørsmålet gi videre innsikt i utbredelsen av etterretningssamarbeid blant de allierte under krigen.

8.1 Litteraturliste

- Ambrose, Stephen E. (1977): *Seapower in World Wars I and II*, i Simpson, B. Mitchell (red.). *War, strategy, and maritime power*. New Brunswick, N.J.: Rutgers University Press
- Berg, Roald. (1994): Norsk utenrikspolitikks historie 1905-1920, i *Norsk utenrikspolitikks historie*, bind 2. Stavanger: Høgskolesenteret i Rogaland
- Berge, Kjell-Ragnar. (2019): *Lyngelinjen: Hitlers siste skanse i Norge* (Første utgave. ed., Vol. 11, Militærhistorisk bibliotek). Skallestad: Ares forlag AS
- Bjørnsen, Vidar & Holtsmark, Sven G. (2015): Strid om selfangst og grenselinjer, i Holtsmark, Sven G. (red.): *Naboer i frykt og forventning. Norge og Russland 1917–2014*. Oslo: Pax forlag
- Blumenson, Martin. (1977): Links Between World Wars I and II, I Simpson, B. Mitchell (red.): *War, strategy, and maritime power*. New Brunswick, N.J.: Rutgers University Press
- Capelotti, P. J. (2000): *The Svalbard Archipelago: American Military and Political Geographies of Spitsbergen and Other Norwegian Polar Territories, 1941–1950*. McFarland & Company, London
- Christensen, Svend Aage. Nehring, Niels-Jørgen. (1997): *Grønland under den kolde krig: dansk og amerikansk sikkerhetspolitikk 1945–68*. København: Dansk Udenrikspolitisk Institut DUPI
- Dege, Wilhelm & Barr, William (red.). (2003): *War north of 80: The last German Arctic weather station of World War II*. (Vol. 4, Northern lights series). Calgary: University of Calgary Press University Press of Colorado
- Diesen, Sverre. (2000): *Militær strategi: en innføring i maktens logikk*. Oslo: Cappelen akademisk
- Diesen, Sverre. (2012): Forord, senter for strategiske studier, i Jansen, Petter. Matland, Richard. Østerud, Øyvind. Midgaard, Knut. Harbo, Florentina & Diesen, Sverre: *Strategi: Mellom vitenskap, intuisjon og etikk*. Oslo: Universitetsforlaget
- Diesen, Sverre. (2015): Forspilte sjanser – formålsløst felttog. Kampene på Litza-fronten i et strategisk perspektiv, i Fagertun, Fredrik (red.): *Krig og frigjøring i nord*. Stamsund: Orkana akademisk
- Elenius, Lars. (2015): Conclusions, I Elenius, Lars (red.): *The Barents Region: A transnational history of subarctic Northern Europe*. Oslo: Pax forlag

- Eriksen, Knut Einar. (1980): *Storbritannia og baseproblematikken i Norden 1945–1947*, i *Stensiliserie B Historiske*, Nr. 19, Universitetet i Tromsø: Institutt for Samfunnsvitenskap
- Eriksen, Knut Einar. Pharo, Helge. (1997): *Kald krig og internasjonalisering, 1949–1965*, i *Norsk utenrikspolitikk historie*, bind 5. Oslo: Universitetsforlaget
- Fure, Odd-Bjørn (1996): *Mellomkrigstid 1920-1940*, i *Norsk utenrikspolitikk historie*, bind 3. Oslo: Universitetsforlaget
- Golubev, Alexey. Kiselev, Alexey. Rönnqvist, Carina. Salo, Matti. Tjelmeland, Hallvard. (2015): *The Impact of Second World War 1939–1955*, i Elenius, Lars (red.): *The Barents Region: A transnational history of subarctic Northern Europe*. Oslo: Pax forlag
- Greve, Tim. (1985): *Verdenskrig: fremmedåk og frihetskamp, 1940–1945*, i *Norge i krig*, bind 3. Oslo: Aschehoug forlag
- Grimnes, Ole Kristian. (1987): *Veien inn i krigen*. Oslo: Aschehoug
- Haarr, Geir. (2019): *The Battle for Norway. April-June 1940*, Barnsley: Seaforth Publishing
- Hattendorf, John (1977): *Technology and Strategy*, i Simpson, B. Mitchell (red.): *War, strategy, and maritime power*. New Brunswick, N.J: Rutgers University Press
- Henriksen, Harald. (2004): *Murmansk-konvoiene: Mennesker i et arktisk krigsdrama*. Oslo: Orion
- Hobson, Rolf & Kristiansen, Tom. (1995): *Militærmakt, krig og historie. En innføring i forskningen fra Clausewitz til våre dager*. Vol. 6, *Forsvarsstudier*. Oslo: Institutt for forsvarsstudier
- Hobson, Rolf og Kristiansen, Tom. (2001): *Total krig, nøytralitet og politisk splittelse 1905–1940*, i *Norsk forsvarshistorie*, bind 3. Bergen: Eide forlag
- Hobson, Rolf. (2005). *Krig og strategisk tenkning i Europa 1500–1945: Samfunnsendring, statssystem, militær teori*. Oslo: Cappelen akademisk forlag
- Holst, Johan Jørgen. (1967). *Norsk sikkerhetspolitikk i strategisk perspektiv: 1: Analyse* (Vol. 1). Oslo: Norsk utenrikspolitisk institutt.
- Holtmark, Sven G. (1993): *A Soviet Grab for the High North? USSR, Svalbard, and Northern Norway 1920–1953*. Vol. 7, *Forsvarsstudier*. Oslo: Institutt for forsvarsstudier
- Holtmark, Sven G. (red.). (1995): *Norge og Sovjetunionen 1917–1955: en utenrikspolitisk dokumentasjon*. Cappelen: Oslo

- Holtmark, Sven G. (2003): Fra periferi til krigsteater. Nordområdene i sovjetisk militær tenking i mellomkrigstiden. Vol. 4, *Forsvarsstudier*. Oslo: Institutt for forsvarsstudier
- Holtmark, Sven G. (2012): More Than Caretakers: Norway's Diplomats in the USSR, 1939–1945, i Myklebost, Kari (red.). & Bones, Stian (red.): *Caution & Compliance: Norwegian-Russian diplomatic relations, 1814-2014*. Stamsund: Orkana akademisk
- Holtmark, Sven G. (2015): Brobygging og sovjetiske framstøt, i Holtmark, Sven G. (red.): *Naboer i frykt og forventning. Norge og Russland 1917–2014*. Oslo: Pax forlag
- Holtmark, Sven G. (2015): Veien mot Atlanterhavspakten, i Holtmark, Sven G. (red.): *Naboer i frykt og forventning. Norge og Russland 1917–2014*. Oslo: Pax forlag
- Holtmark, Sven G. Narinskij, Mikhail M. Soleim, Marianne N. Sørlige, Sigurd. (2015): Krig og Alliance, i Holtmark, Sven G. (red.): *Naboer i frykt og forventning. Norge og Russland 1917–2014*. Oslo: Pax forlag
- Hundstad, Dag. (2013, februar): Komparasjon i historieforskning - metodiske og teoretiske utfordringer. Prøveforelesning for PhD-graden i historie. Universitetet i Bergen
- Ingimundarson, Valur. (2012): Britain, the United States and the Militarization of Iceland 1945–1951, i *Scandinavian Journal of History* no. 37. London: Routledge
- Jensen, Leif Christian. (2016): *International Relations in the Arctic. Norway and the Struggle for Power in the New North*. I.B.Tauris & Co. Ltd: London, New York
- Kaartvedt, Alf. (1995): 1814–1905. Unionen med Sverige, i Bjørge, Narve. Kaartvedt, Alf og Rian, Øystein: *Selvstendighet og union: fra middelalderen til 1905*, i *Norsk utenrikspolitikk historie*, bind 1. Oslo: Universitetsforlaget
- Kasiyan, Anastasija. Nielsen, Jens Petter. (2014): Striden om de arktiske arkipeler, i Nielsen, Jens Petter (red.). & Mankova, Petia (bilered.): *Russland kommer nærmere: Norge og Russland 1814–1917*. Oslo: Pax forlag
- Kjeldstadli, Knut. (1988): «Nytten av å sammenligne», i *Tidsskrift for samfunnsforskning*, 5. Oslo: Universitetsforlaget
- Kjeldstadli, Knut. (2013): *Fortida er ikke hva den en gang var. En innføring i historiefaget*. 2. Utgave. 7. Opplag. Oslo: Universitetsforlaget
- Kristiansen, Tom. (1996): En mellomposisjon? Vinterkrigen og norsk sikkerhetspolitikk, i Nielsen, Jens Petter (red.). & Goldin, Vladislav Ivanovič (red.): *Frykt og forventning: Russland og Norge i det 20. århundre*, Universitetet i Tromsø, Arkhangelsk, Pomoruniversitetets forlag
- Kristiansen, Tom. (2003): «Vi ligger i ildlinjen...» Otto Ruge og Norges strategiske stilling i mellomkrigstiden, i Sven G. Holtmark. Pharo Helge. & Tamnes Rolf. (red.):

- Motstrøms: Olav Riste og norsk internasjonal historieskrivning.* Oslo: Cappelen akademisk forlag
- Kristiansen, Tom. (2008): *Tysk trussel mot Norge?: forsvarsledelse, trusselvurderinger og militære tiltak før 1940.* Bergen. Fagbokforlaget
- Lindegaard, Bo. (2005): *I Kongens Navn. Henrik Kauffmann i dansk diplomati 1919–58.* (3 utg.1.op. København: Københavns Universitet
- Lundestad, Geir. (1980): *America, Scandinavia, and the Cold War 1945–1949.* Oslo: Universitetsforlaget
- Lähteenmäki, Maria. (2015): Transformation of borders, economic systems and communities 1809–1905, I Elenius, Lars (red.): *The Barents Region: A transnational history of subarctic Northern Europe.* Oslo: Pax forlag
- Mann, Christopher. (2012): *British policy and strategy towards Norway, 1941–45.* Basingstoke: Palgrave Macmillan
- Meinander, Henrik. (2006): *Finlands historia: Linjer, strukturer, vändpunkter.* Helsingfors: Söderström
- Melve, Leidulf. (2018): Å arbeide komparativt, i Melve, Leidulf & Ryymin, Teemu. *Historikerens arbeidsmåter.* Oslo: Universitetsforlaget
- Naimark, Norman. (2019): *Stalin and the Fate of Europe: The Postwar Struggle for Sovereignty.* Cambridge, MA and London, England: Harvard University Press.
- Nielsen, Henry. & Hvidtfelt Nielsen, K. (2017): *Camp Century: Koldkrigsbyen under Grønlands indlandsis.* Aarhus: Aarhus Universitetsforlag
- Nielsen, Jens Petter. Egeberg, Erik. Myklebost, Kari. (2014): Russlands rolle i det norske nasjonale prosjektet 1814–1855, i Nielsen, Jens Petter (red.). & Mankova, Petia (bildered.): *Russland kommer nærmere: Norge og Russland 1814–1917.* Oslo: Pax forlag
- Nielsen, Jens Petter. Davydov, Ruslan. (2014): Den isfrie havn og Novembertraktaten av 1855, i Nielsen, Jens Petter (red.). & Mankova, Petia (bildered.): *Russland kommer nærmere: Norge og Russland 1814–1917.* Oslo: Pax forlag
- Nilsen, Yngve & Vollset, Magnus. (2016): *Vinden dreier: Meteorologiens historie i Norge.* Oslo: Scandinavian Academic Press
- Nøkleby, Berit. (2016): *Hitlers Norge: Okkupasjonsmakten 1940–1945.* Oslo: Cappelen Damm

- Philbin, Tobias. (1994): *The lure of Neptune: German-Soviet naval collaboration and ambitions, 1919–1941*. Studies in maritime history. Columbia, S.C.: University of South Carolina Press
- Puleston, William D. (1970): *The influence of sea power in World War II*. Westport, Connecticut: Greenwood Press
- Rentola, Kimmo. (2003): Sovjetisk etterretning og Stalins beslutning om krig og fred med Finland, 1939–1940, i Tamnes, Rolf (red.) Pharo, Helge (red.) Holtmark, Sven G. (red.): *Motstrøms: Olav Riste og norsk internasjonal historieskrivning*. Oslo: Cappelen akademisk forlag
- Riste, Olav. (1987): Island i norsk krigspolitikk 1940–1945. Vol. 6, *Forsvarsstudier*. Oslo: Institutt for forsvarsstudier
- Riste, Olav. (1990): Weserübung: Det perfekte strategiske overfall?. Vol 3, *Forsvarsstudier*. Oslo: Institutt for Forsvarsstudier.
- Riste, Olav. (1991): Isolasjonisme og stormaktsgarantiar: norsk tryggingpolitikk 1905–1990. Vol. 3, *Forsvarsstudier*. Oslo: Institutt for forsvarsstudier
- Riste, Olav. (1995a): «London-Regjeringa». Norge i krigsalliansen 1940-1945. *Prøvetid 1940–1942*. Vol. 1. Oslo: Det Norske samlaget.
- Riste, Olav. (1995b): «London-Regjeringa». Norge i krigsalliansen, 1940-1945. *Vegen heim 1942–1945*. Vol. 2. Oslo: Det Norske samlaget.
- Riste, Olav. (2005): *Norway's foreign relations: A history*. [2utg.]. ed.). Oslo: Universitetsforlaget
- Salmon, Patrick. (1992): Great Britain, the Soviet Union and Finland at the beginning of the Second World War, i Hiden, John (red.). Lane, Thomas (red.): *The Baltic and the outbreak of the Second World War*. Cambridge: Cambridge University Press
- Salmon, Patrick. (1997): *Scandinavia and the great powers 1890-1940*. Cambridge: Cambridge University Press
- Salmon, Patrick. (2012): *Deadlock and Diversion. Scandinavia in British Strategy during the Twilight War 1939–1940*. Deutsche Maritime Studien, Band 20. Bremen: Verlag H. M. Hauschild/Deutsches Schiffahrtsmuseum
- Skancke, Kristian Husvik. (2010): Napoleonskrigene i Finnmark 1807–1814. *Gjenreisningsmuseets skriftserie* nr. 4. Hammerfest: Gjenreisningsmuseet
- Skogrand, Kjetil. (2004): Alliert i krig og fred: 1940–1970, i *Norsk forsvarshistorie*, bind 4. Bergen: Eide.

- Stone, R. Ian. (1983): *The Crimean War in the Arctic. Polar Record, 21*. Cambridge University Press: for the Scott Polar Research Institute.
- Sverdrup, Jakob. (1996): Inn i storpolitikken. Norsk utenrikspolitikk historie, 1940–1949, i *Norsk utenrikspolitikk historie*, bind 4. Oslo: Universitetsforlaget
- Tamnes, Rolf. (1987a): Integration and Screening. The Two Faces of Norwegian Alliance Policy, 1945-1986, i Rolf Tamnes (red.). *Forsvarsstudier VI*. Årbok for Forsvarshistorisk forskningscenter. Oslo: Forsvarets høgskole
- Tamnes, Rolf. (1987b): Svalbard mellom øst og vest: Kald krig og lavspenning i nord 1947-1953, i Rolf Tamnes (red.). *Forsvarsstudier VI*. Årbok for Forsvarshistorisk forskningscenter. Oslo: Forsvarets høgskole
- Tjelmeland, Hallvard. (2015): Andre verdenskrig og oppkomsten av norsk brubyggingspolitikk, i Fagertun, Fredrik (red.): *Krig og frigjøring i nord*. Stamsund: Orkana akademisk
- Ziemke, Earl Frederick. (1959): *The German northern theater of operations, 1940–1945*. U.S. Govt. Print. Off; 1st Edition edition

8.2 Avhandlinger

- Bones, Stian. (2007): *I oppdemningspolitikken grenseland: Nord-Norge i den kalde krigen 1947–70*. Tromsø: Universitetet i Tromsø, Det samfunnsvitenskapelige fakultet, Institutt for historie.
- Skanche, Kristian. (2010): *Redningsoperasjonen på Sørøya: bakgrunn og strategisk kontekst*. Tromsø: Universitetet i Tromsø, Det samfunnsvitenskapelige fakultet, Institutt for historie.

8.3 Nettkilder

- Arctic Region. (2007). Hentet 31. mars 2019 fra https://mapcruzin.com/free-maps-arctic/arctic_region_pol_2007.jpg
- Cooper, Camilla Guldahl. (2018). Hentet 24. jan 2020 fra <https://snl.no/okkupasjon>
- Halsall, Paul. (u.å.). Hentet 4. februar 2019 fra <https://sourcebooks.fordham.edu/mod/1939pact.asp>
- Jones, Marcus. (2009). A hopeless gambit? German U-boats in the Atlantic, 1939–43, i *Annual report of war history research issue No. 12*, The National Institute for Defense Studies: Japan. Hentet 25. februar 2019 fra <http://www.nids.mod.go.jp/publication/senshi/pdf/200903/06.pdf>
- Mardal, Magnus A. (2017). Hentet 20. des 2019 fra <https://snl.no/Novembertraktaten>

Norsk polarhistorie. (u.å.). Arktis. Hentet 29. mars 2019 fra

www.polarhistorie.no/geografi/Arktis

Selinger, Franz & Glen, Alexander. (1983). Arctic meteorological operations and counter-operations during world War II. *Polar Record*, 21(135). Hentet 2. feb 2020 fra <https://www.cambridge.org/core/journals/polar-record/article/arctic-meteorological-operations-and-counteroperations-during-world-war-ii/0875B08252D059C1EBFD8C1D033A1A20>